

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT POLİTİKASI BİLİM DALI

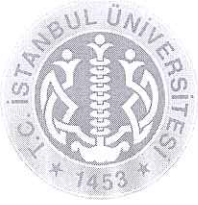
YÜKSEK LİSANS TEZİ

BÖLGESEL KALKINMADA YEREL YÖNETİMLER VE
KOOPERATİFÇİLİK POLİTİKALARININ ROLÜ: TİRE
SÜT KOOPERATİFİ ÖRNEĞİ

DENİZ HACISÜLEYMAN
2501160277

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. FATMA BAHAR ŞANLI GÜLBAHAR

İSTANBUL – 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : DENİZ HACISÜLEYMAN Numarası : 2501160277
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : İKTİSAT POLİTİKASI Danışmanı : PROF. DR. BAHAR ŞANLI GÜLBAHAR
Tez Savunma Tarihi : 18.06.2019 Saati : 11.00
Tez Başlığı : BÖLGESEL KALKINMADA YEREL YÖNETİMLER VE KOOPERATİFÇİLİK
POLİTİKALARININ ROLÜ: TİRE SÜT KOOPERATİFİ ÖRNEĞİ.

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. BAHAR ŞANLI GÜLBAHAR		KABUL
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ ELİFE AKIŞ		KABUL
3- DR. ÖĞR. ÜYESİ BEGÜM ERDİL ŞAHİN		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. CEM SAATÇIOĞLU		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ DENİZ DİLARA DERELİ		

ÖZ

BÖLGESEL KALKINMADA YEREL YÖNETİMLER VE KOOPERATİFÇİLİK POLİTİKALARININ ROLÜ: TİRE SÜT KOOPERATİFİ ÖRNEĞİ

DENİZ HACISÜLEYMAN

20. yüzyılın sonlarından itibaren giderek ön plana çıkan bölgesel kalkınma, yerel aktörlerin işbirliği içinde yerel kaynaklardan etkin şekilde faydalanarak bölgenin kapasitesini ve rekabet gücünü artırma çabalarını ifade etmektedir. Günümüzde yerinden yönetim anlayışı doğrultusunda toplum odaklı, şeffaf ve demokratik nitelikli yerel yönetimler ile toplumsal sorumluluk, katılımcılık, özerklik ve demokratik yönetim gibi ilkelere sahip kooperatifler birlikte uyumlu bir şekilde çalışabilme potansiyeline sahip iki önemli kurumsal yapıyı temsil etmektedir. Yerel yönetimler ve kooperatifler arası işbirliği ve yerel yönetimlerin kooperatifçiliği desteklemeye yönelik politikalar uygulaması, sürdürülebilir bölgesel kalkınmanın sağlanması açısından büyük önem ve gereklilik arz etmektedir ve yüksek başarı potansiyeline sahiptir. Buradan hareketle bu çalışmada, bölgesel kalkınmanın kavramsal çerçevesi irdelenerek bölgesel kalkınma yaklaşımının oluşum ve gelişim süreci açıklanmıştır. Ardından yerel yönetimlerin ve kooperatiflerin tarihsel gelişimleri boyunca uğradıkları yapısal ve işlevsel değişimler belirtilerek bölgesel kalkınma açısından önemlerine işaret edilmiştir. Türkiye’de yerel yönetimlerin, bölgesel kalkınma yaklaşımlarının ve kooperatifçiliğin oluşum ve gelişim süreçleri izah edildikten sonra Tire Süt Kooperatifi örneği üzerinden İzmir’de yaratılan bölgesel kalkınma modeli incelenerek yerel yönetimlerin ve kooperatifçilik politikalarının bölgesel kalkınmayı sağlamadaki başarısı analiz edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Bölgesel Kalkınma, Yerel Kalkınma, Yerel Yönetim, Kooperatif, Kooperatifçilik, İzmir, Tire Süt Kooperatifi

ABSTRACT

THE ROLE OF LOCAL GOVERNMENTS AND COOPERATIVE POLICIES IN REGIONAL DEVELOPMENT: THE CASE OF TIRE DAIRY COOPERATIVE

DENİZ HACISÜLEYMAN

Regional development, which has gradually risen to prominence since late 20th century, refers to the efforts of local actors to increase the capacity and competitiveness of the region by making effective use of local resources in cooperation. Nowadays, community-oriented, transparent and democratic local governments in accordance with the decentralisation approach, and cooperatives with principles such as concern for community, participation, autonomy and democratic control represent two important organizational structures with the potential to work harmoniously. Collaboration between local governments and cooperatives and the implementation of policies by local governments to support cooperatives is of great importance and necessity in terms of ensuring sustainable regional development with a high success potential. Thus, in this study, the conceptual framework of regional development is examined, and the formation and advancement process of regional development approach is explained. Then, the importance of local governments and cooperatives in terms of regional development is pointed out by indicating structural and functional changes they have undergone during their historical development. The success of local governments and cooperative policies in achieving regional development is analyzed by examining the regional development model created in Izmir through the case of Tire Dairy Cooperative after explaining the formation and advancement processes of local governments, regional development approaches and cooperatives in Turkey.

Keywords: Regional Development, Local Development, Local Government, Cooperative, Cooperation, Izmir, Tire Dairy Cooperative

ÖNSÖZ

20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren hızlanan küreselleşmeye paralel olarak yerelleşme eğilimleri de ağırlık kazanmaya başlamıştır. 1980’li yıllardan itibaren kamu yönetimi paradigmasının yönetim çerçevesinde uğradığı değişimler sonucunda yerel aktörler, yerel kaynakların değerlendirilerek sürdürülebilir ve kapsayıcı büyüme yaratılıp bölge halkının refah düzeyini artırmak olarak belirtilen bölgesel kalkınma açısından ön plana çıkmıştır. Türkiye’de de Avrupa Birliği’ne uyum süreci kapsamında kalkınma ajanslarının kurulması ve daha sonra büyükşehir belediyelerinin sayısını, hizmet götüreceği sınırlarını artırarak yeni yetki ve sorumluluklar da yükleyen yasal değişimlerin hayata geçirilmesi ile birlikte büyükşehir belediyeleri, bölgesel kalkınmanın sağlanmasına yönelik faaliyetler için önemli bir fırsat kazanmıştır.

İzmir Büyükşehir Belediyesi ve Tire Süt Kooperatifi işbirliği ile yaratılan İzmir Modeli, Türkiye gibi tarımda yüksek potansiyele sahip bir ülkede kaynağını kırsaldan alarak üretici kooperatifleri ile işbirliği içinde yerelden kalkınmanın sağlanması bakımından önemli bir örneği temsil etmektedir.

Bu tez çalışması sırasında her aşamada desteğini esirgemedi, bilgisi ve deneyimleri ışığında yol gösteren tez danışmanım Prof. Dr. Fatma Bahar Şanlı Gülbahar’a teşekkürü bir borç bilirim. Tire Süt Kooperatifi ile ilgili güncel bilgileri edinmemi sağlayan ve görüşme gerçekleştirip sorularımı cevaplama nezaketi gösteren Tire Süt Kooperatifi basın danışmanı Koray Hoylu ve süt işleme tesisi üretim müdürü Fatih Karataş nezdinde Tire Süt Kooperatifi yetkililerine teşekkürlerimi sunarım. Öğrenim hayatıma başladığım ilk günden itibaren tüm imkanlarını seferber ederek bugün bulunduğum konuma gelmemi sağlayan aileme, ve yalnızca tez çalışmam sürecinde değil üniversite öğrenim hayatım boyunca moral desteği ve farklı bakış açıları sunan değerli arkadaşım Aysel Merve Topaloğlu’na teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
TABLolar LİSTESİ.....	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xi
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xii
HARİTALAR LİSTESİ.....	xiii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KALKINMA VE BÖLGESEL KALKINMANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1.Kalkınma Kavramı.....	3
1.1.1. Ekonomik Büyüme.....	4
1.1.2. Ekonomik Kalkınma.....	5
1.1.3. Ekonomik Kalkınmanın Amaçları.....	7
1.2.Bölgesel Kalkınma.....	9
1.2.1. Bölge Kavramı.....	9
1.2.2. Bölgesel Kalkınma Kavramı.....	11
1.2.3. Kalkınma ve Bölgesel Kalkınma Yaklaşımlarının Gelişimi.....	13
1.2.4. Sürdürülebilir Kalkınma.....	22
1.3.Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Araçları.....	26
1.3.1. Geleneksel Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Araçları.....	27
1.3.2. Yeni Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Araçları.....	28

İKİNCİ BÖLÜM

YEREL YÖNETİMLER İLE KOOPERATİFLERİN KALKINMA VE BÖLGESEL KALKINMADA YERİ VE ÖNEMİ

2.1. Yerel Yönetimler.....	30
2.1.1. Yerel Yönetim Kavramı ve Gelişimi.....	31
2.1.2. 19. Yüzyılda Yerel Yönetimler ve İşlevleri.....	32
2.1.3. 20. Yüzyılda Yerel Yönetimler ve İşlevleri.....	35
2.1.4. Yönetişim Kavramı ve Gelişimi.....	38
2.1.5. Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Yerel Yönetişim Çerçevesinde İşlevleri.....	41
2.1.6. Bölgesel Kalkınma Paydaşı Olarak Yerel Yönetimler.....	44
2.2. Kooperatifler.....	46
2.2.1. Kooperatif Kavramı.....	46
2.2.2. Kooperatifçilik Hareket ve Politikalarının Gelişimi.....	49
2.2.3. Bölgesel Kalkınma Unsuru Olarak Kooperatifçilik.....	53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE YEREL YÖNETİMLER VE KOOPERATİFÇİLİK POLİTİKALARININ GELİŞİMİ VE BÖLGESEL KALKINMADA YERİ: İZMİR MODELİ VE TİRE SÜT KOOPERATİFİ ÖRNEĞİ

3.1. Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Gelişimi.....	55
3.2. Türkiye’de Kalkınma ve Bölgesel Kalkınma Yaklaşımlarının Gelişimi..	61
3.2.1. Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Politikalarının Gelişimi.....	62
3.2.2. Türkiye’de Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu.....	65
3.2.3. Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Paydaşı Olarak Yerel Yönetimler ve Kalkınma Ajansları.....	70
3.3. Türkiye’de Kooperatifçilik Hareket ve Politikalarının Gelişimi.....	73
3.4. Türkiye’de Bölgesel Kalkınmada İzmir Modeli.....	80
3.4.1. Yerel Kalkınmada Yerel Yönetim ile Kooperatif İşbirliği Olarak İzmir Tarım Modeli.....	82
3.4.2. İzmir Tarım Modeli Paydaşı Olarak Tire Süt Kooperatifi.....	86

3.4.3. Tire Süt Kooperatifi ve İzmir Büyükşehir Belediyesi İşbirliği ile Uygulanan Projeler.....	91
3.4.4. Tire Süt Kooperatifi ve İzmir Kalkınma Ajansı İşbirliği ile Uygulanan Projeler.....	95
3.4.4.1. Et İşleme Tesisi Projesi.....	95
3.4.4.2. Güneş Enerji Santrali Projesi.....	95
3.4.4.3. Sütte Koordinasyon ve Bilgi Paylaşımı Projesi.....	96
3.4.5. Tire Süt Kooperatifi ve İzmir Büyükşehir Belediyesi İşbirliği ile Bölgesel Kalkınma Açısından Elde Edilen Kazanımlar.....	97
SONUÇ.....	103
KAYNAKÇA.....	106

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Sanayi Devrimi'nden Bu Yana Dünya GSYH'sindeki Büyüme.....	5
Tablo 2: Servet ve Nüfusun Gelir Gruplarına Göre Dağılımı, 1995-2014.....	18
Tablo 3: Yukarıdan Aşağıya ve Aşağıdan Yukarıya Bölgesel Kalkınma Yaklaşımları.....	26
Tablo 4: Geleneksel ve Yeni Bölgesel Politikalar.....	29
Tablo 5: 1961-1970 Arası Dönemde Yıllık GSYH, Endüstriyel ve Tarımsal Üretim Artış Oranları.....	36
Tablo 6: Klasik Yerel Yönetim ve Yerel Yönetişim Karşılaştırması.....	41
Tablo 7: Merkezi yönetim bölgesel politikaları ile bölgesel kalkınma ajanslarının niteliksel karşılaştırılması.....	43
Tablo 8: Kooperatif ve Ticari Özel Kesim Ortaklığı Arasındaki Farklar.....	48
Tablo 9: Orijinal Rochdale Kooperatifçilik İlkeleri ve Gelişimi.....	51
Tablo 10: Dönemler İtibarıyla Kooperatifçilik Politikalarındaki Değişim.....	52
Tablo 11: Türkiye'de Yerel Yönetim Reformlarının Gelişimi.....	58
Tablo 12: Türkiye'deki Yerel Yönetim Yapıları ve Sayıları.....	60
Tablo 13: Türkiye'deki Mevcut Yerel Yönetim Sistemleri ve Özellikleri.....	60
Tablo 14: Beş Yıllık Kalkınma Planları'nda Bölgesel Kalkınma İlke, Yaklaşım ve Politikaları.....	64
Tablo 15: İBBS'ye göre Düzey 1 ve Düzey 2 Bölgeler ve Kapsadığı İller.....	67
Tablo 16: Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Ajansları.....	69
Tablo 17: Memleket Sandıkları ve Raiffeisen Kooperatifleri'nin Özellikleri.....	74
Tablo 18: Beş Yıllık Kalkınma Planları'nda Kooperatifçilik Yaklaşım ve Politikaları.....	78

Tablo 19: Türkiye’de Kooperatifler ve Ortak Sayıları.....	79
Tablo 20: İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin Ulaştığı Çiftçi Sayısı ve Ulaşım Kanalları.....	83
Tablo 21: İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin Tarım Destek Harcamaları (2006-2017).....	83
Tablo 22: İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin Kırsal Kalkınmaya Yönelik Harcamaları.....	85
Tablo 23: Okul Sütü Projesi’ne Ait Gösterge Değerler.....	93
Tablo 24: Süt Kuzusu Projesi’ne Ait Gösterge Değerler.....	93
Tablo 25: Süt Kuzusu Projesi Kapsamında Suriyeli Çocuklara Yapılan Dağıtımlar...	93

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Ekonomik Kalkınma Politikalarında Odak Noktası Değişimleri.....22

Şekil 2: Sürdürülebilir Kalkınmanın Boyutları, Anahtar Ögeleri ve Bağlantıları.....25

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: Sanayi Devrimi Öncesi ve Sonrası Kişi Başına Düşen Gelirde Değişim.....	15
Grafik 2: Küresel Servetin Gelir Gruplarına Göre Dağılımı (1995-2014).....	17
Grafik 3: Tire Süt Kooperatifi Ortak Sayısı Değişimi.....	87
Grafik 4: Tire Süt Kooperatifi Bünyesindeki Süt Soğutma Tankı Sayısı Değişimi....	88
Grafik 5: Tire Süt Kooperatifi'nin Süt Toplama ve İşleme Şeklindeki Değişim.....	88
Grafik 6: Tire Süt Kooperatifi Tarafından Toplanan Süt Miktarındaki Değişim.....	89
Grafik 7: Tire Süt Kooperatifi Araç Sayısındaki Değişim.....	90
Grafik 8: Tire Süt Kooperatifi Personel Sayısındaki Değişim.....	90
Grafik 9: Tire Süt Kooperatifi Özvarlılığındaki Değişim (2001-2017).....	98
Grafik 10: Türkiye'de Toplam Çiğ Süt Üretimi (2007-2017).....	99

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: 26 Düzey 2 Bölgesinde Kalkınma Ajansları.....	68
Harita 2: İllere Göre Toplanan Süt Miktarları (2016).....	100

KISALTMALAR LİSTESİ

age	: Adı Geçen Eser
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
Ae	: Aynı Eser
AHİKA	: Ahiler Kalkınma Ajansı
ANKARAKA	: Ankara Kalkınma Ajansı
BAKA	: Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı
BAKKA	: Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı
BEBKA	: Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı
BM	: Birleşmiş Milletler
BYKP	: Beş Yıllık Kalkınma Planları
C	: Cilt
ÇKA	: Çukurova Kalkınma Ajansı
DAKA	: Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı
DİKA	: Dicle Kalkınma Ajansı
DOĞAKA	: Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı
DOKA	: Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
FKA	: Fırat Kalkınma Ajansı
GEKA	: Güney Ege Kalkınma Ajansı
GMKA	: Güney Marmara Kalkınma Ajansı
GSMH	: Gayrisafı Milli Hasıla

GSYH	: Gayrisafı Yurtiçi Hasıla
ICA	: Uluslararası Kooperatifler Birliği
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
İBBS	: İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması
İKA	: İpekyolu Kalkınma Ajansı
İSTKA	: İstanbul Kalkınma Ajansı
İZKA	: İzmir Kalkınma Ajansı
KA	: Kalkınma Ajansı
KARACADAĞ	: Karacadağ Kalkınma Ajansı
KDV	: Katma Değer Vergisi
KÖY	: Kalkınmada Öncelikli Yörelere
KUDAKA	: Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı
KUZKA	: Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı
MARKA	: Doğu Marmara Kalkınma Ajansı
MEVKA	: Mevlana Kalkınma Ajansı
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
OKA	: Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
ORAN	: Orta Anadolu Kalkınma Ajansı
s	: Sayfa
S	: Sayı
SERKA	: Serhat Kalkınma Ajansı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TL	: Türk Lirası
TR	: Türkiye
TRAKYAKA	: Trakya Kalkınma Ajansı
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği
UHT	: Ultra Yüksek Sıcaklık
UN	: Birleşmiş Milletler
WTO	: Dünya Ticaret Örgütü
ZEKA	: Zafer Kalkınma Ajansı

GİRİŞ

Ekonomik büyüme ve kalkınma kavramları irdelendiğinde nicel odaklı yaklaşımların sonucu olarak sıklıkla aynı anlam yüklenerek kullanıldıkları görülmektedir. Büyüme kavramı ile bir dönemde üretilen mal ve hizmetlerin parasal değeri, kişi başına düşen gelir veya sanayi üretimi ve benzeri sayısal değerlerde görülen artış kastedilmektedir. Ancak, insanlık tarihi incelendiğinde 18. yüzyıla gelene kadar gerek dünya nüfusunda gerekse üretimde kayda değer bir artışın gerçekleşmediği görülmektedir. 18. yüzyılda İngiltere’de filizlenen Sanayi Devrimi ile birlikte yeni bir yapıya bürünerek güçlenen kapitalizm öncelikle Avrupa’da daha sonra dünya genelinde hakimiyet sağlamıştır. Sanayi Devrimi sonrasında reel gelir düzeylerinde yüksek oranlarda artışlar görülen sanayileşmiş ülkeler ile sanayileşmemiş olanlar arasında bu dönemde oluşmaya başlayan merkez ile çevre ayrımı ve bölgesel dengesizlikler günümüze dek uzanmıştır.

Ekonomik üretim ve gelir artışlarının toplumda adil şekilde dağıtılarak eşitsizliklerin azaltılması, yaşam şartlarının iyileştirilerek toplumsal refahın artırılması, yoksullukla mücadele, kurumsal yapıların gerekli şekilde gelişimi gibi niteliksel değişimler üzerinden ifade edilen kalkınma kavramının iktisat alanında gündeme geldiği ve bir disiplin olarak yerleşmeye başladığı dönem ise İkinci Dünya Savaşı sonrasıdır. 1950’li yıllardan itibaren teorik altyapısı gelişim gösteren bölgesel kalkınma yaklaşımı ise özellikle 1970’li yıllarda yaşanan küresel ekonomik bunalımların ardından giderek daha fazla ilgi toplamıştır.

1970’li yıllarda giderek daha fazla ön plana çıkan bir diğer kavram da yerelleşmedir. Bu dönemden itibaren başlayan yerelleşme süreci 1980’li yıllarda hız kazanan küreselleşme akımı ile birlikte yeni bir boyut kazanmıştır. Yine aynı dönemlerde ortaya çıkan ve giderek yaygınlaşan bir diğer kavram ise yönetişimdir. Yönetişim kavramının oldukça eski dönemlere dayanan kavramsal kökenleri olduğu iddia edilmekle birlikte kavramın teorik çerçevesinin oluşturulması ve yönetsel uygulamalarda hayata geçirilmesi 1990’lı yıllardan itibaren Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Örgütü başta olmak üzere uluslararası iktisadi örgütlerin öncülüğünde gerçekleştirilmiştir.

20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren küreselleşme ve yerelleşme eğilimlerinin birbiri ile çatışan değil birbirini bütünleyen süreçler olduğunu savunan görüşlerin ağırlık kazanmaya başlamasına paralel olarak yerel birimler ekonomilerin esas birimleri olma yönünde ilerlemiştir. Yerel ekonomik yapı üzerinde sivil toplum örgütleri, özel sektör ve medya gibi aktörlerin tümünün rol sahibi olduğunu savunan ve bu aktörler arasında hiyerarşiye değil karşılıklı etkileşime dayanan yönetim süreci olarak ortaya çıkan yerel yönetişimin başat aktörü ise yerel yönetimler olmaktadır. Sanayi Devrimi'ni takiben 19. yüzyılda liberal düşünürlerin kavramsal çerçevesini belirlediği yerel yönetimler zamanla demokratik siyasal katılım ve etkin hizmet sunumu araçları olmanın yanında yerel ve bölgesel ekonomik kalkınma açısından da sorumlu kurumlar haline gelmiştir.

Sanayi Devrimi'nin ardından modern öncülleri oluşmaya başlayan bir diğer örgüt ise kooperatiflerdir. 14. yüzyıla ve hatta erken dönem medeniyetlerine dek izleri sürülebilen kooperatifler, 19. yüzyılda sanayi kapitalizminin çiftçiler ve işçiler açısından yarattığı ağır yaşam koşulları karşısında öncelikle İngiltere'de olmak üzere sanayi toplumlarının tümünde yaygınlık kazanmıştır. Günümüzde, demokratik ve özerk yönetim yapısı ve ekonomik katılım ve toplumsal sorumluluk ilkeleri doğrultusunda kooperatifler, bölgesel ekonomik dengelenmeyi destekleyen, yoksulluğu ve eşitsizlikleri azaltan, ekonomik demokrasiyi güçlendiren işlevleri ile sürdürülebilir bölgesel kalkınmanın sağlanmasında büyük bir rol üstlenmektedir.

Her ikisi de Sanayi Devrimi'nin yarattığı şartlar doğrultusunda ve birbirine benzer evrim süreçleri geçirerek günümüzdeki yapılarına kavuşan yerel yönetimler ve kooperatifler, bölgesel kalkınmaya yönelik işbirlikleri halinde önemli başarılar elde etme potansiyeline sahiptir.

Bu kapsamda tezin birinci bölümünde kalkınma ve bölgesel kalkınmanın kavramsal çerçevesi ele alınmakta, ikinci bölümde yerel yönetimlerin ve kooperatiflerin tarihsel gelişim süreci ve işlevleri etraflıca incelenmektedir. Üçüncü bölümde Türkiye'de yerel yönetimlerin ve kooperatifçiliğin tarihsel gelişimi açıklandıktan sonra İzmir Büyükşehir Belediyesi ve Tire Süt Kooperatifi işbirliği ile yaratılan İzmir Modeli çerçevesinde Tire Süt Kooperatifi örneği üzerinden bölgesel kalkınmada yerel yönetimlerin ve kooperatifçilik politikalarının rolü değerlendirilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KALKINMA VE BÖLGESEL KALKINMA

1.1. Kalkınma Kavramı

20. yüzyıl boyunca iktisat yazınında üzerinde en yoğun tartışmalar yaşanan kavramlardan birini oluşturan kalkınma, latince kökene dayanan batı dillerinde oldukça eski bir kullanıma sahiptir. 15. yüzyılda ortaya çıkan kavramın kullanımının yaygınlaşması 17. ve 18. yüzyıllarda, iktisadi içeriğe bürünmesi ise İkinci Dünya Savaşı'nın ardından gerçekleşmiştir. Adam Smith'in "Milletlerin Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri Üzerine Bir İnceleme" adlı ilk ekonomi klasığı kabul edilen eserinin ilk yayınlandığı 1776 yılından 1950'lere dek iktisat literatüründe ilerlemenin kalkınma ile eş anlamlı olarak kullanıldığı ve kalkınmanın ise görece yeni bir kavram olduğu görülmektedir.¹

Büyüme ve kalkınma kavramları önemli anlamsal ayrımlar içermekle birlikte çoğunlukla özdeş terimler olarak ifade edilmekte, iktisat yazınında sıklıkla aynı anlama gelecek şekilde kullanılmaktadır. Ekonomik büyüme ve kalkınma birbirini mümkün kılan alması süreci olarak görülebilmektedir ve böylece çok önemli bir noktaya parmak basılmaktadır. Yapısal dönüşümlerin gerçekleşmediği bir ekonomide belirli sektörler zamanla azalan verimlere tabi olur ve büyüme hızı azalır. Ancak bunun tersi de geçerlidir zira yeni sektörler için gereken tasarruf arzının artışı sağlayan eski sektörlerde elde edilen büyümedir. Böylece kalkınma eskiyi aşama aşama ortadan kaldırıp yeniyi ortaya çıkararak büyümeyi, büyüme de yeni sektörlerle ihtiyaç duyduğu kaynakların birçoğunu sağlayarak kalkınmayı desteklemektedir. Yani büyüme ile kalkınma, birbirini izleyen ve ekseriya eş zamanlı gerçekleşerek birbirini bir dereceye kadar maskeleyen süreçler olarak ifade edilebilir.²

¹ Fikret Başkaya, **Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü**, İstanbul, Öteki Yayınevi, 7. baskı, 2015, s.21,26,27.

² Robert A. Flammang, "Economic Growth and Economic Development: Counterparts or Competitors?", **Economic Development and Cultural Change**, C.28 S.1, 1979, s.51.

1.1.1. Ekonomik Büyüme

Ekonomik büyüme, bir ülkede belli bir dönemde piyasada üretimi gerçekleştirilen tüm nihai mal ve hizmetlerin toplam parasal değeri olan Gayrisafi Milli Hasıla (GSMH)'daki artış olarak tanımlanmaktadır.³ İktisat yazınında büyüme için çoğunlukla üzerinde uzlaşa sağlanan tanımlar yıllık GSMH artışını işaret etmekte olsa da büyüme için tek bir ortak tanım bulunduğu söylenemez. Ekonomik büyüme farklı dönemlerde farklı bakış açılarıyla birçok iktisatçı ve araştırmacı tarafından incelemeye tabi tutulmuş ve sadece rakamsal verilere ve sayısal artışa bağlı olarak açıklanamayacak bir kavram olduğu anlaşılmıştır. İktisadi büyümenin anlamı ise toplumun yaşam seviyesininin bir diğer ifadeyle kişi başına hasılanın artırılarak toplumun mal ve hizmetlere olan talep artışlarının karşılanmasıdır.⁴

İnsanlığın yeryüzündeki varlığının muazzam bir kısmı çok düşük düzeylerde nüfus artışı ve ekonomik büyümenin gerçekleştiği bir yoksulluk dönemi olmuştur. Tarih boyunca insanların büyük çoğunluğu yalnızca gıda, su, barınma, giysi gibi temel ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek kadar kazanç sağlayabilmiştir ve iyi bir sağlık ile eğitim ise neredeyse söz konusu bile değildir.⁵ Sanayi Devrimi'nin de filizlendiği dönem olan 18. yüzyıl ortalarına kadar dünya genelinde yaşam standartlarında varlığı fark edilemeyecek kadar az bir artış sağlanmış, birçok toplum yoksulluğu adeta hayatın kaçınılmaz bir gerçeği olarak kabullenmiştir.⁶ Öyle ki 18. yüzyılda yaşayan ortalama bir insanın durumu milattan önce 100.000 yılındaki ortalama bir insandan daha iyi değildir ve dünya nüfusunun da büyük bölümü uzak atalarından daha fakir durumdadır.⁷ Dünya Bankası tarafından 2000 yılında yayınlanan Dünya Kalkınma Raporu'nda dünya nüfusunun yaklaşık dörtte üçünün günde bir doların altında bir gelirle yaşadığı 1820 yılı civarında kişi başına hasıla Çin ve Güney Asya'da 500 dolar

³ Muhteşem Kaynak, **Kalkınma İktisadı**, Ankara, Gazi Kitabevi, 5. baskı, 2014, s.69.

⁴ A.e., s.71.

⁵ Peter N. Hess, **Economic Growth and Sustainable Development**, London, Routledge, 2013, s.3.

⁶ World Bank, **World Development Report 2000/2001: Attacking Poverty**, New York, 2001, s.61.

⁷ Gregory Clark, **A Farewell to Alms: A Brief Economic History of the World**, New Jersey, Princeton University Press, 2007, s.1.

ile Avrupa'nın en zengin ülkelerinde 1000 ila 1500 dolar arasında olmak üzere dünya genelinde birbirine yakın ve oldukça düşük miktarlarda olduğu belirtilmektedir.⁸

Tablo 1: Sanayi Devrimi'nden Bu Yana Dünya GSYH'sindeki Büyüme

Yıllık ortalama büyüme oranı (%)			
Yıl	Dünya üretimi (hasılası)	Dünya nüfusu	Kişi başına düşen hasıla
0-1700	0,1	0,1	0,0
1700-2012	1,6	0,8	0,8
Kırılımlar			
1700-1820	0,5	0,4	0,1
1820-1913	1,5	0,6	0,9
1913-2012	3,0	1,4	1,6

Kaynak: Thomas Piketty, **Capital in the Twenty-First Century**, Çev. Arthur Goldhammer, London, Harvard University Press, 2014, s.79.

Tablo 1'e bakıldığında dünya genelinde büyüme oranlarının Sanayi Devrimi öncesinde ve hatta Sanayi Devrimi'ni takip eden uzun bir dönem boyunca oldukça düşük miktarlarda ve birbirine çok yakın nüfus artış oranı-kişi başına düşen hasıla artışı oranı bileşimi ile seyrettiği görülmektedir. Büyüme daima biri tümüyle demografik diğeri tümüyle ekonomik iki unsurdan oluşmaktadır. Yaşam şartlarının gelişimi ise ancak ekonomik büyüme ile sağlanabilir. Büyüme ise esasen her zaman görece düşük düzeylerde ve gelecekte en azından demografik bileşeni açısından daha da düşmesi beklenmektedir.⁹

1.1.2. Ekonomik Kalkınma

Ekonomik kalkınma, bir ülkede üretim yapısının katma değeri yüksek çıktılar elde edilecek şekilde dönüşümünün, elde edilen ürünün toplumu meydana getiren farklı gelir grupları arasında adil biçimde dağılımının ve dolayısıyla yaşam koşulları ve refah düzeyinin yükseltilmesi olarak tanımlanmaktadır.¹⁰ Bu doğrultuda kalkınma, ekonomik büyüme artışının yanısıra yoksulluğun ve eşitsizliğin azaltılarak ortadan kaldırılmasını, toplumsal yapı ile birlikte kurumsal yapılarda değişim ve dönüşümleri de içeren çok boyutlu bir süreç olarak düşünülmelidir. Kalkınma, özünde,

⁸ World Bank, **a.g.e.**, s.61.

⁹ Thomas Piketty, **Capital in the Twenty-First Century**, Çev. Arthur Goldhammer, London, Harvard University Press, 2014, s.72.

¹⁰ Muhteşem Kaynak, **a.g.e.**, s.77.

bünyesindeki birey ve grupların çeşitli temel ihtiyaç ve beklentilerine göre uyarlanmış bir toplumsal sistemde tatmin edici olmadığı kanısı hakim olan yaşam koşullarından maddi ve manevi açıdan daha iyi bir duruma ulaşmayı sağlayacak her çeşit dönüşümü temsil etmektedir.¹¹

Ekonomik kalkınma, salt ekonomik büyümeden farklı olarak;

- kendini idame ettiren (sürdürülebilir) büyüme
- üretim yöntemlerinde yapısal değişim
- teknolojinin gelişimi
- toplumsal, politik ve kurumsal modernleşme
- yaşam şartlarında geniş çaplı gelişme

olmak üzere beş unsurun birleşiminden oluşmaktadır.¹²

Bir politika hedefi olarak ekonomik kalkınmanın önce Almanya, Rusya ve diğer Avrupa ülkelerinde ardından Japonya, Çin ve günümüzde üçüncü dünya olarak bahsedilen diğer ülkelerde giderek öne çıktığı dönem 19. yüzyıldır. Ancak kalkınma kavramı yerine çoğunlukla modernleşme, batılılaşma ve bazen endüstrileşme kavramları kullanılmıştır.¹³ Ancak, sistematik ve kurumsallaştırılmış kalkınma çalışmaları ile bu çalışmaların ulusal ve uluslararası politikalara dönüştürülmesi İkinci Dünya Savaşı'nı takiben koloni ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanması sürecinde gerçekleşmiştir. Kuzey ülkeleri ve 1944 yılında Bretton Woods konferansında yarattıkları uluslararası kurumlar, özellikle devletlerin ekonomik büyümeyi teşvik etmesi olasılık ve gerekliliğinin tanınması gibi bazı Keynesyen öğretileri kendi ulusal politikalarına ve uluslararası politikalara dahil etmek için çalışmıştır.¹⁴

İkinci Dünya Savaşı öncesinde gelişmekte olan ülkeler ise ekonomik kalkınma değil sanayileşmiş ülkelerin ekonomik büyüme çevrimleriyle ilintili büyüme çevrimleri yaşamıştır. Bu büyüme çevrimleri küresel gıda ve hammadde talebi ile teşvik edilmiş

¹¹ Michael P. Todaro ve Stephen C. Smith, **Economic Development**, Pearson, 12. baskı, 2014, s.18.

¹² Irma Adelman ve Erinç Yeldan, "Is This the End of Economic Development?", **Structural Change and Economic Dynamics**, C.11 S.1-2, 2000, s.95.

¹³ H. W. Arndt, "Economic Development: A Semantic History", **Economic Development and Cultural Change**, C.29 S.3, 1981, s.458.

¹⁴ Ben Selwyn, **The Global Development Crisis**, Cambridge, Polity Press, 2014, s.7.

ve metropol merkezlerden beceri ve sermaye ihracatı ile imkan bulmuştur. Ekonomik kalkınma ise ancak savaş sonrasında

- birçok gelişmekte olan ülkenin siyasi bağımsızlığa kavuşması
- gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere sübvans edilmiş sermaye ve teknolojik destek akımı
- uluslararası ekonomik ortamın gelişmekte olan ülkelere kendi ekonomik kaderlerini yönetmede eşi görülmemiş derecede bağımsızlık sağlaması

gibi çeşitli yeni unsurların birleşimi ile mümkün olmuştur.¹⁵

1.1.3. Ekonomik Kalkınmanın Amaçları

Ekonomik kalkınmanın amaçlarının neler olduğu veya olabileceği üzerine öne sürülen görüşler de en az kalkınma kavramının kendisi hakkında öne sürülenler kadar çok sayıda ve içeriktedir. En genel anlamda ve belki de en temel olarak kalkınmanın amacının yaşamın korunması ve sürdürülmesi olduğu söylenebilir. Ne var ki yaşamın sürdürülmesi için gereken minimum sınırları aşarak yaşamın zenginleştirilmesi bir diğer ifade ile daha insani hale getirilmesi hedeflendiğinde zorluklar da baş göstermektedir.¹⁶

Kalkınma iktisadının ortaya çıktığı dönemden bu yana uluslar için ekonomik kalkınmanın öncelikli hedefinin zenginliklerini artırmak olduğu bilinmektedir. Bu doğrultuda kalkınma da esas olarak ekonomik büyüme ile özdeşleştirilmiştir. Ülkelerin ekonomik performansları, GSMH değerlerinde görülen yıllık artışlar ile ölçülmekte ve Dünya Bankası gibi kurumlar, ülkeler için açıkladıkları birçok ekonomik göstergede GSMH değerlerini kullanmaktadır.¹⁷ İkinci Dünya Savaşı sonrasında sömürge koloni ülkelerinin bağımsızlaşma sürecini de kapsayan ve 1950'lerden 1970'lerin başına kadar olan süreçte birçok gelişmekte olan ülkenin ekonomik büyüme hedeflerine erişmiş ancak halk kitlelerinin yaşam düzeylerinde genellikle değişim görülmemiş olması kalkınmayı büyüme üzerinden dar kapsamlı

¹⁵ Irma Adelman ve Erinç Yeldan, **a.g.e.**, s.95.

¹⁶ Denis Goulet, "On the Goals of Development", **Cross Currents**, C.18 S.4, 1968, s.389.

¹⁷ Giang Dang ve Low Sui Peng, **Infrastructure Investments in Developing Economies: The Case of Vietnam**, Singapore, Springer, 2015, s.12.

olarak tanımlamanın yanlışlığını işaret etmiştir.¹⁸ Bir ülkede işsizlik, yoksulluk ve eşitsizlikte azalmaların kişi başına milli gelir artışlarına eşlik etmesi halinde söz konusu ülkede bir kalkınma döneminden söz edilebilir ancak vurgulanan bu üç problemden herhangi birinde, özellikle tümünde artışlar görülmesi halinde kişi başına milli gelir iki katına çıksa da ortaya çıkan sonuç kalkınma olarak adlandırılmaz.¹⁹

1970’lerde hala milyonlarca insanın asgari geçim düzeyinde ve yoksulluk içinde yaşıyor olması kalkınma iktisadının ilgi alanını insanların gelirlerinden çok yaşamlarına odaklanmaya yöneltmiştir. Bu dönemde kalkınmanın amacının salt ekonomik büyüme ile sınırlı kalmayıp yoksulluğun ve eşitsizliklerin azaltılmasına da odaklanılması dikkat çekmektedir. 1990’lara gelindiğinde ise insanların kalkınmış bir ülkede yaşayıp yaşamadığını belirleyen temel etmenin yaşam standartlarındaki kalite olduğu iktisatçılar tarafından yaygın kabul gören bir görüş haline gelmiştir. Gelişmekte olan birçok ülkede yetersiz beslenmenin, hastalıklar ve ölümlerin insanların gündelik yaşamlarının bir parçası olması kalkınmanın amaçlarında önemli değişimlerin olmasına neden olmuştur.²⁰ Bu doğrultuda yalnızca GSMH’nin değil sağlık ve eğitim dahil tüm yaşam standartlarının yükseltilmesini de sağlamasının yanında kalkınma; doğal kaynakların korunması ve sağlıklı çevresel koşulların sağlanması için sürdürülebilir, toplumun yalnızca sınırlı bir azınlığının değil tüm kesimlerinin elde edilen getirilerden yararlanabilmesi için adil, bireylerin kendi yaşamlarını etkileyecek konular üzerinde karar alma süreçlerine katılabilmeleri için demokratik olmalıdır.²¹

Dünya Bankası 1991 yılı Dünya Kalkınma Raporu’nda, kalkınmanın hedefinin en geniş anlamda yaşam kalitesini yükseltmek olduğu belirtilmekte ve özellikle yoksul ülkelerde yaşam kalitesini yükseltebilmek için gelirlerin artırılması yanında daha iyi beslenme, sağlık ve eğitim koşulları, daha temiz çevre, daha fazla fırsat eşitliği,

¹⁸ Michael P. Todaro ve Stephen C. Smith, **a.g.e.**, s.17.

¹⁹ Dudley Seers, “The Meaning of Development”, **Ekistics**, C.30 S.180, 1970, s.354.

²⁰ Giang Dang ve Low Sui Peng, **a.g.e.**, s.12,13.

²¹ Joseph Stiglitz, “More Instruments and Broader Goals: Moving toward the Post-Washington Consensus”, **Wider Perspectives on Global Development**, London, Palgrave Macmillan, 2005, s.40.

bireysel özgürlük ve zengin bir kültürel yaşam da elde edilmesi gereken hedefler olarak öne sürülmektedir.²²

1.2. Bölgesel Kalkınma

Bölgesel veya yerel kalkınma, 1960'lı ve 1970'li yıllardan itibaren dünya genelinde gerek ulusal gerekse yerel hükümetler için önemi giderek artan bir ekonomik uğraştır. Buna paralel olarak bölgesel ekonomik kalkınma bağlamı da ekonomik aktivite yapılarında meydana gelen köklü değişimler sonucunda çarpıcı biçimde yeniden şekillenmiş ve daha zorlu bir hal almıştır. Bölgesel kalkınma alanında yaşanan yeniden şekillenme süreci, çeşitli kamu politikaları ve araçları yoluyla hem içsel hem de dışsal büyüme ve kalkınma formlarından yararlanmayı amaçlayan müdahaleleri de teşvik etmektedir. Bölgesel kalkınma hakkındaki tartışmalar da kalkınmanın niceliksel yapısından çok niteliksel yapısına daha fazla odaklanmaya başlamıştır. Bu süreç, öncelikle ekonomik kalkınmanın doğal çevre üzerindeki etkileri ile bu etkiler sonucu ekonomik kalkınmanın karşılaşılabileceği sınırlamalara dikkat çekilmiş olsa da zamanla daha kapsamlı olarak yaşam kalitesinin sorgulanmasına doğru evrilmiştir. Bu doğrultuda sürdürülebilir kalkınma kavramı ortaya çıkmış ve yaygınlık kazanmıştır.²³

1.2.1. Bölge Kavramı

Bölge kavramı ve kapsamı incelendiğinde dönemler boyunca farklılıklar gösterdiği görülmektedir. Yapılan analizlerin karakterine bağlı olarak da bölge kavramına değişik yorumlar ve anlamlar yüklenerek farklı tanımlara ulaşılabilmektedir. Bazı yerlerin çok eski dönemlerde çiftçiler tarafından toprak, topografya ve iklim şartlarındaki benzerliklere göre aynı adla tanımlanmaları ile ortaya çıkan bölge kavramı, aynı zamanda bir mekan parçasının diğerinden farklarını belirtmek için kullanılmış ancak bölgenin bilimsel anlamda tanımlanması 18. yüzyılda gerçekleşmiştir. Ulus devletlerin oluşumuyla birlikte bölge tanımı farklı bir boyutu ile gündeme gelmiş ve ulus devlet dahilindeki farklılıkların ekonomik göstergeler ile

²² World Bank, **World Development Report 1991: The Challenge of Development**, New York, Oxford University Press, 1991, s.4.

²³ Andy Pike, Andrés Rodríguez-Pose, John Tomaney, **Local and Regional Development**, London, Routledge, 2006, s.3,4.

tanımlanıp ekonomik eşitsizliklerin giderilerek bütünleşmenin sağlanması ulusal bütünleşme için ana koşul olarak vurgulanmıştır.²⁴

Bölge kavramının, çoğunlukla coğrafi içerikte olmak üzere alan, saha, zon, mıntıka gibi kavramlar ile eş anlamlı olarak kullanıldığı görülmektedir. Bölge kavramının söz konusu diğer kavramlardan ayırt edici özelliklerini;

- bir genelleştirme içermesi
- benzerlik, bütünlük ve devamlılık fikirlerini bünyesinde barındırması

olarak ifade etmek mümkündür.²⁵

Bölge, birçok bilim dalı tarafından çeşitli bağlamlarda tanımlanan ve kullanılan bir kavram olarak birçok farklı karakteristik nitelikte olabilmektedir. Bölge kavramı, benzer çıkarlar peşinde olan politik, ekonomik ve coğrafi yakınlık içindeki devletleri kapsayabileceği gibi aynı zamanda bir devlet içerisinde coğrafi, etnik, kültürel, yönetsel ve ekonomik ölçütlere dayanarak tanımlanan alt birimler de bölge olarak adlandırılabilir.²⁶

Klasik bölge teorileri, bölgeleri homojen, kutuplaşmış (polarize, nodal) ve yönetsel (plan) bölgeler olmak üzere sınıflandırmaktadır. Homojen bölgeler fiziki, ekonomik, sosyal veya siyasal birtakım birleştirici temel karakteristik özelliklere sahiptir. Kutuplaşmış bölgeler işlevsel ilişkileri doğrultusunda tanımlanmaktadır. Örneğin metropoliten alanlar, kasabalar ve kırsal alanlar birbirleri arasında işlevsel bağlantılar kurulmasını sağlayan heterojen kutuplar yarattıkları takdirde bir bölge oluşturmaktadır. Yönetsel bölgeler ise belirli politikalar uygulamak amacıyla oluşturulan bölgelerdir. Bu bağlamda, politika araçları olarak da düşünülebilirler.²⁷ Öte yandan bölge, yalnızca ekonomik aktiviteler için bir alan ve çerçeve değil aynı

²⁴ Ayda Eraydın, “Bölgesel Kalkınma Kavram, Kuram ve Politikalarında Yaşanan Değişimler”, **Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu**, C.1, 2004, s.126,127.

²⁵ İlhan Tekeli, **Türkiye’de Bölgesel Eşitsizlik ve Bölge Planlama Yazıları**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008, s. 174.

²⁶ Ayşegül Mengi, “Yerinden Yönetim: Avrupa Birliği’nde Bölgeler Ulus Devlete Karşı mı?”, **Mülkiye Dergisi**, C.28 S.245, 2004, s.51.

²⁷ Antonia Casellas ve Catherine C. Galley, “Regional Definitions in the European Union: A Question of Disparities?”, **Regional Studies**, C.33 S.6, 1999, s.552.

zamanda ekonomik kalkınmanın ana aktörü, özgül bir kaynağıdır ve rekabet avantajları yaratma ve sürdürme kapasitesine sahip bir çevredir.²⁸

1.2.2. Bölgesel Kalkınma Kavramı

Yerel ve bölgesel kalkınma için yapılacak herhangi bir tanımlama, esasen coğrafi terimler olan mekan, alan, bölge ve ölçek kavramlarının değerlendirilmesini gerektirmektedir. Coğrafya, ekonomik, politik, sosyal ve ekolojik süreçlerin bütünüleyici bir bileşeni olarak tüm bu süreçleri derinden etkilemekte ve şekillendirmektedir.²⁹

Bölgesel ekonomik kalkınma, kalkınma çevresini oluşturan grupların veya aktörlerin farklı yaklaşımlarına bağlı olarak hem bir ürün hem de bir süreç olarak görülebilmektedir. Bölgede yaşayan, çalışan, yatırımlar yapan ekonomik aktörler büyük ölçüde kalkınmanın istihdam ve refah yaratılması, hayat standartlarında ve çalışma koşullarında iyileşme ve gelişme elde edilmesi gibi çıktıları ile ilgilenmektedir. Bunun aksine, bölgesel bilimcilerin, kalkınma planlamacılarının ve uygulayıcıların, altyapı, işgücü hazırlığı, insan sermayesi ve piyasa gelişiminin yaratılmasına odaklandığı daha fazla süreç yönelimi söz konusudur.³⁰ Bölgesel ekonomik kalkınma, çok boyutlu yapısı göz önüne alınarak; bölge için sürdürülebilir kalkınmayı ve arzu edilen ekonomik sonuçları sağlayacak ve aynı zamanda bölge sakinlerinin, ziyaretçilerinin ve iş çevrelerinin değerlerini ve beklentilerini karşılayacak şekilde bölgedeki elverişli kaynakların değerlendirilerek ekonomik süreçlerin uygulanması olarak ifade edilebilir.³¹

Bölgesel ve yerel kalkınma kavramları uluslararası kurumlar ve örgütler tarafından da farklı boyutları doğrultusunda çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'ne (OECD) göre geniş kapsamlı bir kavram olarak ifade

²⁸ Giancarlo Canzanelli, "Overview and learned lessons on Local Economic Development, Human Development, and Decent Work", **ILO/Universitas Working Paper**, 2001, s.6.

²⁹ Andy Pike, Andrés Rodríguez-Pose, John Tomaney, **a.g.e.**, s.35.

³⁰ Robert J. Stimson ve Roger R. Stough, "Changing Approaches to Regional Economic Development: Focusing on Endogenous Factors", Buenos Aires, 2008, <http://www.bcr.gov.ar/Pdfs/BCRA/Paper%20STIMSON.pdf>, 14.06.2018.

³¹ Robert J. Stimson, Roger R. Stough, Brian H. Roberts, **Regional Economic Development: Analysis and Planning Strategy**, Berlin, Springer, 2. baskı, 2006, s.6.

edilen bölgesel kalkınma, bölgelerde istihdam ve refah yaratacak ekonomik faaliyetlerin desteklenerek bölgesel farklılık ve eşitsizliklerin giderilmesi için genel bir çabadır ve amacı bölgenin ekonomik geleceğinin yanısıra halkın yaşam kalitesini geliştirecek şekilde bölgede kapasite yaratmaktır.³² Uluslararası Çalışma Örgütü'ne (ILO) göre yerel ekonomik kalkınma; belirli bir bölgede yerel kaynakları ve rekabet avantajını kullanarak küresel bağlamda ortak bir genel kalkınma stratejisi tasarımı ve uygulamasına izin veren, kamu ile özel sektör arası ortaklık ve işbirliği faaliyetlerini destekleyen katılımcı bir kalkınma sürecidir. Bu sürecin nihai amacı ise uygun iş ortamlarının yaratılması ve ekonomik faaliyetlerin teşvik edilmesidir.³³ Dünya Bankası'na göre yerel ekonomik kalkınma, yerel yönetimlere, özel ve kar amacı gütmeyen sektörlerle ve yerel topluluklara yerel ekonomik gelişimi sağlamak için birlikte çalışma fırsatı sunmaktadır. Odak noktaları; rekabet gücünün artırılması, sürdürülebilir büyüme sağlanması ve elde edilen büyümenin kapsayıcı olmasıdır. Yerel ekonomik kalkınma, fiziksel planlama, iktisat ve pazarlama dahil olmak üzere birtakım disiplini kapsamaktadır. Ayrıca çevre planlama, iş geliştirme, altyapı sağlama, gayrimenkul geliştirme ve finans gibi birçok yerel yönetim ve özel sektör fonksiyonlarını bünyesinde toplamaktadır. Yerel ekonomik kalkınmanın amacı ise bölgenin ekonomik geleceğini ve halkın yaşam kalitesini iyileştirecek şekilde bölgesel kapasite oluşturmaktır.³⁴

Bölgesel ekonomik kalkınmayı oluşturan unsurlar zamanla değişebilen, akışkan ve dinamik karakterdedir ve hem ülke içinde hem de ülkeler arasında değişkenlik gösterebilmektedir. Buna rağmen, bölgesel ekonomik kalkınma ile kastedilen geniş parametreler hakkında makul bir uzlaşa bulunmaktadır ve buna göre yerel ekonomik kalkınma, bir bölgenin ekonomik refahını iyileştirmeye yönelik faaliyetler dizisi olarak tanımlanmaktadır. Söz konusu faaliyetler bazı yerlerde özel sektör, hayır kurumları ve toplum tarafından organize ve finanse edilmektedir ancak birçok

³² OECD, Regional Development, <http://www.oecd.org/cfe/regional-policy/>, 25.04.2018.

³³ Geert van Boelkel ve Majon van Logtestijn, **Applying the Comprehensive LED Approach: The Case of Mozambique**, Geneva, Cooperative Branch International Labour Office, 2002, s.5.

³⁴ World Bank, What is Local Economic Development(LED), <http://go.worldbank.org/EA784ZB3F0>, 25.04.2018.

durumda bu tür girişimlerin en önemli destekleyicisi diğer fon sağlayıcıları ile işbirliğini giderek artırmakta olan merkezi ve yerel yönetimlerdir.³⁵

Rekabet gücünün geliştirilmesi ile kapsayıcı ve sürdürülebilir büyüme artışına odaklanan yerel ekonomik kalkınma, yerel yönetimlerin, özel sektörün, kar amacı gütmeyen kuruluşların ve yerel toplulukların birlikte çalışarak yerel ekonomiyi geliştirmesine olanak sağlamaktadır. Yerel topluluklar, kalkınma ihtiyaçlarına çeşitli şekillerde karşılık vermektedir. Geniş bir kapsama sahip olan yerel ekonomik kalkınma girişimlerinden bazıları:

- yerel yatırım ortamının yerel işletmeler için işlevselliğinin sağlanması
- küçük ve orta ölçekli işletmelerin desteklenmesi
- yeni girişimlerin teşvik edilmesi
- ulusal veya uluslararası yatırımların bölgeye çekilmesi
- fiziki altyapıya yatırım yapılması
- fiziki olmayan (insan kaynakları gelişimi, kurumsal destek sistemleri gibi) altyapıya yatırım yapılması
- belirli işletme kümelerinin büyümesinin desteklenmesi
- şehrin belli kısımlarının büyüme ve yenilenme için hedeflenmesi
- bazı dezavantajlı grupların hedeflenmesi

şeklinde belirtilmektedir.³⁶

1.2.3. Kalkınma ve Bölgesel Kalkınma Yaklaşımlarının Gelişimi

Tarih boyunca insanlık için birçok dönüm noktasından bahsedilebilir ancak tüm dengeleri değiştiren, yeni değişimlerin başlangıç noktası Sanayi Devrimi'dir. Devletler önceden zengin ve fakir olarak ayrılmakta iken artık hükmeden ve hükmedilen olarak ayrılmaktadır. Sanayi Devrimi'ni gerçekleştiren ülkeler kısa dönemde hızla gelişmeyi başarmıştır. 1750'lerden itibaren Batı Avrupa ülkelerinde

³⁵ Andrew Beer, Graham Haughton, Alaric Maude, "International Comparisons of Local and Regional Economic Development", **Developing Locally**, Bristol, The Policy Press, 2003, s.5.

³⁶ Theodore Metaxas ve Dimitris Kallioras, "Medium Size Cities Economic Development and Regional Competitiveness: The Case of Larissa–Volos Dipole in Thessaly Region of Greece", <https://mpira.ub.uni-muenchen.de/41122/>, 14.06.2018.

milli gelir düzeyleri otuz ila kırk katına ulaşmıştır ancak asil (yöneten) sınıflar zenginliklerini artırırken geniş halk kitlelerinin yaşam koşulları oldukça kötüdür ve tüm ülkelerde yoksulluk egemendir. İki yüzyıl sonunda, Sanayi Devrimi'ni gerçekleştiren ülkeler hızla gelişirken, gerçekleştiremeyen ülkeler ise bu ülkelerin sömürsünden kurtulamamış ve dünyada ülkeler gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler olarak iki gruba ayrılmıştır.³⁷ Azgelişmişlik olgusunun tanımlanmasında ise mukayeseli yöntemle dayanarak sanayileşmiş ülkelerin özellikleri gelişmişlik için esas kabul edilmiş ve bunların aksi yöndeki özellikler ise az gelişmiş ülkelere özgü nitelikler olarak algılanmıştır. Gelişmişlik ayracı kabul edilen ölçütler arasında okuma yazma bilen nüfus oranı, kişi başına tüketilen enerji, yaşam beklentisi gösterilebilir ancak esas genelgeçer ölçüt olarak kişi başına düşen GSMH kullanılmıştır.³⁸

18. yüzyılın sonlarına doğru İngiltere, daha önce yaşamadığı ve dünyanın herhangi başka bir ülkesinde de görülmemiş bir karakterde ve hızla ekonomik genişleme sürecine girmiştir. 19. yüzyıl boyunca İngiltere'nin Sanayi Devrimi'nin Batı Avrupa'ya, Kuzey Amerika'ya ve Avustralya'ya yayılması ile söz konusu bölgelerin sanayileşen ülkelerinde reel gelirler benzersiz bir hızla yükselerek dünya ortalamasını oldukça geride bırakmıştır. 1949 yılı hesaplamalarına göre ABD'de halkın ortalama geliri dünya ortalamasının altı katından, Batı Avrupa'da ise dünya ortalamasının iki katından fazla olmasına rağmen Latin Amerika'da ise kişi başına düşen milli gelir dünya ortalamasının yaklaşık üçte ikisi kadar, Asya'da ve Afrika'da ise dörtte birinden daha az miktardadır. Dünyanın sanayileşmiş ülkeleri ile sanayileşmemiş ülkeleri arasındaki uçurum ise genişlemeye devam etmektedir.³⁹

1870-1880'de henüz yalnızca Büyük Britanya'yı dönüştüren kapitalizm Avrupa kıtasında ve ABD'de sınırlı ölçüde kendini dayatmayı başarabilmiş olsa da takip eden yüzyılda yayılmış, genişlemiş, merkezileşmiş, yeni teknikler ve yeni sanayiler sayesinde oldukça güçlü bir şekilde hakimiyet kurmayı başarmıştır. Üretim usullerinde, tüketimde, yer değiştirmede ve yaşam tarzındaki değişim muazzam

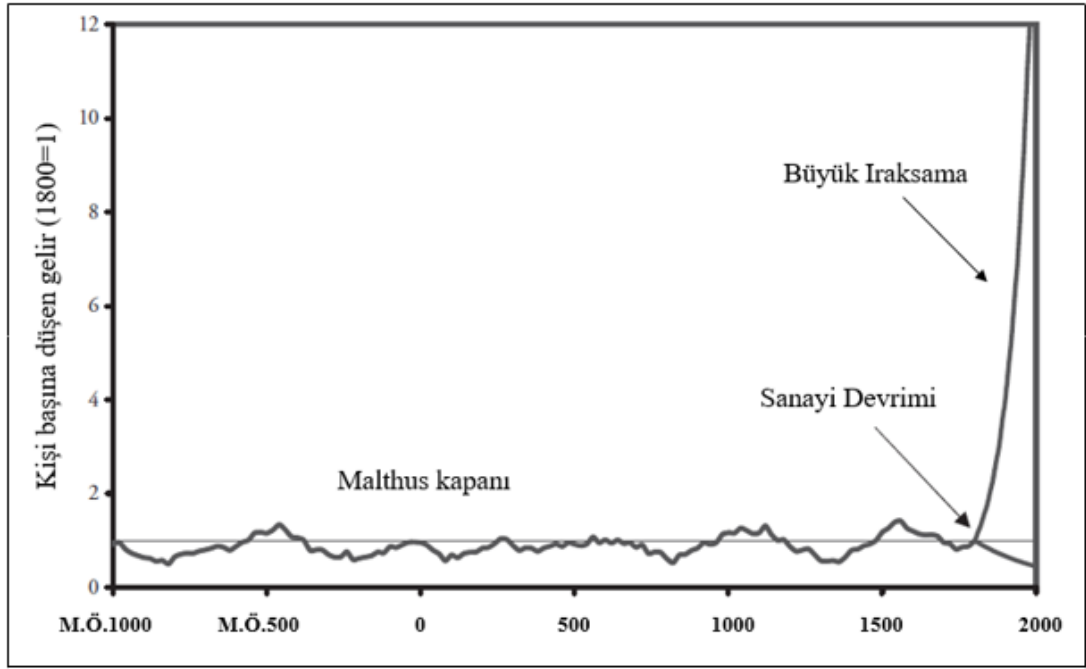
³⁷ Zeynel Dinler, **Bölgesel İktisat**, Bursa, Ekin Basın Yayın Dağıtım, 10. baskı, 2014, s.112.

³⁸ Fikret Başkaya, **a.g.e.**, s.49.

³⁹ Phyllis Deane, "The Industrial Revolution and Economic Growth: The Evidence of Early British National Income Estimates", **Economic Development and Cultural Change**, C.5 S.2, 1957, s.159.

boyutlardadır. 19. yüzyılın başından 20. yüzyılın sonuna kadar kişi başına gelir altı kat artarken, dünya nüfusu da altı milyara yükselmiş, dünya toplam üretiminde daha önce bu kadar kısa bir dönemde hiç gerçekleşmeyen otuz altı kat artış sağlanmıştır.⁴⁰

Grafik 1: Sanayi Devrimi Öncesi ve Sonrası Kişi Başına Düşen Gelirde Değişim

Kaynak: Gregory Clark, *A Farewell to Alms: A Brief Economic History of the World*, New Jersey, Princeton University Press, 2007, s.2.

1798 yılında Malthus, dünya nüfusunun denetlenmezse geometrik olarak artacağını, geçim kaynaklarının ise ancak aritmetik olarak artacağını ve sayılara biraz olsun bir aşinalığın nüfusun gücünün, dünyanın insanın geçimini sağlama gücüne kıyasla sınırsız üstünlüğünü gösterdiğini iddia etmiştir.⁴¹ Grafik 1’de görüldüğü gibi, 18. yüzyılın sonunda Sanayi Devrimi’ne paralel olarak kişi başına düşen gelir bu döneme kadar seyreden düzeyinden büyük bir sıçrama ile ıraksamıştır. Grafik 1 ve Tablo 1 birlikte incelendiğinde de açıkça görüldüğü gibi söz konusu döneme kadar nüfus artış oranları ile dünya toplam üretiminin artış oranları başabaş seyreden ve oldukça düşük düzeylerdedir. Ancak Sanayi Devrimi ile birlikte dünya toplam üretiminde ve kişi

⁴⁰ Michel Beaud, *Kapitalizmin Tarihi 1500-2010*, Çev. Fikret Başkaya, İstanbul, Yordam Kitap, 2. baskı, 2016, s.184,185.

⁴¹ Thomas Malthus, *An Essay on the Principle of Population*, London, J. Johnson, 1798, s.4-6, <http://www.esp.org/books/malthus/population/malthus.pdf>, 18.04.2018.

başına düşen gelirdeki artış nüfus artışının üzerinde olmuştur. Yani sayılara biraz olsun bir aşinalık, Malthus'un bu konudaki yanılığını ortaya koymaktadır.

Malthus'un bu görüşlerini özellikle Sanayi Devrimi'nin herşeyi temelden değiştirmekte olduğu bir dönemde öne sürmesi, fikirler tarihindeki en büyük ironilerden biridir. Çünkü bu dönemden itibaren birbiri peşi sıra birçok ülkede üretim artışı nüfus artışını geride bırakmış, kişi başına gelirler hayal edilemez ölçüde ve sürdürülebilir olarak artış göstermiştir. Dünya yaşam standartları 1820'lere kıyasla yaklaşık dokuz katına ulaşırken daha zengin ve güvenli hale gelen dünya nüfusu da neredeyse altı kat büyümüştür.⁴²

Dünya toplam üretiminde, milli gelirlerde ve kişi başına düşen gelir miktarlarında önemli artışlar meydana gelmesine rağmen bu artışların dünya genelinde adil bir paylaşımı da beraberinde getirdiği söylenemez. Sanayileşmiş bir merkez ile azgelişmiş hinterland arasında oluşan ayrım, 18. yüzyıl sonunda gerçekleşen ilk Sanayi Devrimi'nden itibaren dünya ekonomisinin temel bir özelliği olmuştur. 19. yüzyıl boyunca ve 1920'lerin sonlarına dek dünya sanayi üretiminin %90'ı Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya olmak üzere küçük bir grup sanayileşmiş ülke tarafından gerçekleştirilmiştir. 1930'lar ile İkinci Dünya Savaşı boyunca Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve Doğu Avrupa'daki merkezi planlama uygulayan ekonomilerin büyümesine ek olarak özellikle Hindistan ve bazı Latin Amerika ülkelerinin sanayileşmesi sonucunda gelişmiş kapitalist ülkelerin payı 1940'ların sonunda ancak %80'in biraz altına gerilemiştir. Sanayi ürün üretimi yapan çekirdek ülkeler ile hammadde üreten çevre ülkeler arasındaki genel manzara ise geçerliliğini sürdürmüştür.⁴³ Kişi başına düşen gelir miktarı, 1820 yılı itibarı ile dönemin önde gelen ve en zengin ekonomisi olan Birleşik Krallık'ta en fakir bölge Afrika'nın dört katı iken 1998 yılına gelindiğinde artık dünyanın en zengin ekonomisi olan ABD'de en fakir bölge Afrika'nın yirmi katıdır. 1820 yılında dünyanın hemen her bölgesi için aşağı yukarı aynı ve mevcut standartlarda oldukça fakir bir başlangıç noktası bulunduğu dikkate alınırsa eşitsizliklerin günümüzde muazzam düzeylere ulaşması,

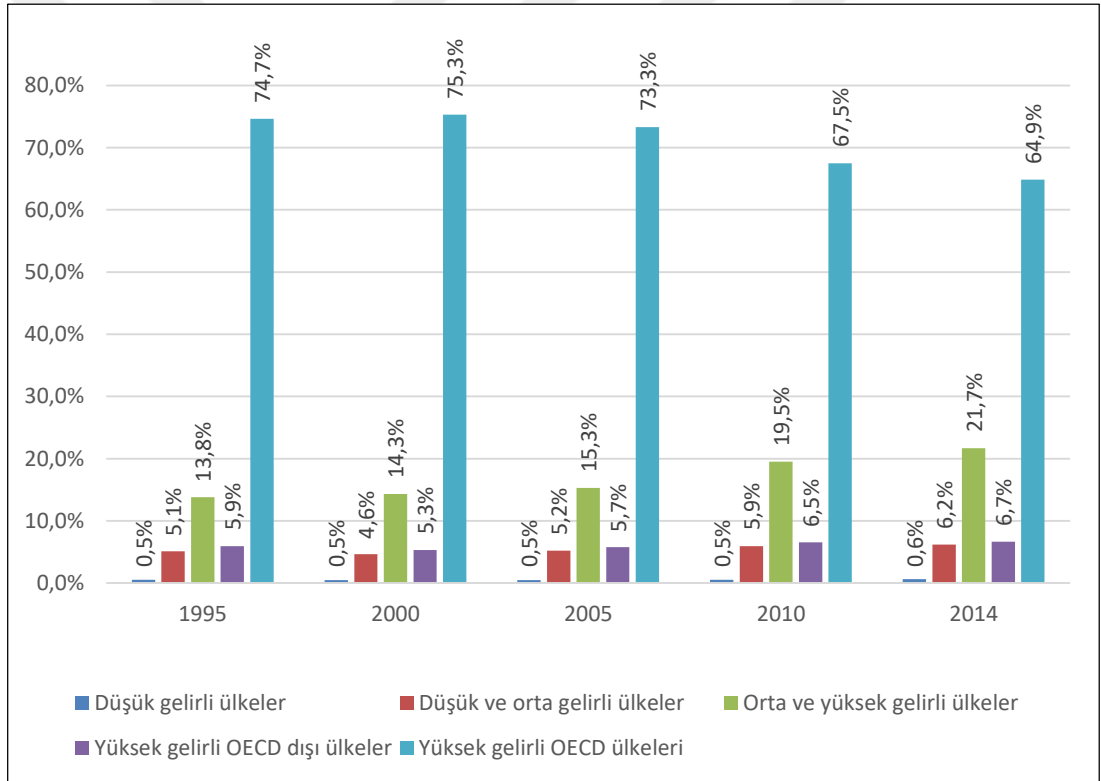
⁴² Wolfgang E. Kasper, "Human Progress-And Collapse?", **Energy&Environment**, C.16 S.3/4, 2005, s.442.

⁴³ Rhys Jenkins, "Sanayileşme ve Dünya Ekonomisi", **Kalkınma İktisadı Yükselişi ve Gerilemesi**, Ed. Fikret Şenses, Çev. Sedef Öztürk, İstanbul, İletişim Yayınları, 6. baskı, 2015, s.211-218.

dünyanın bazı bölgelerinin modern ekonomik büyüme kaydederken bazılarının ise bunu başaramadığını göz önüne sermektedir. Günümüzde gelir eşitsizliğinin ulaştığı yüksek düzey, iki yüz yıllık düzensiz ve eşitsiz büyüme süreçlerinin bir sonucudur.⁴⁴

Dünya Bankası tarafından yayınlanan Ülkelerin Değişen Serveti 2018 raporunda ulusların ve dünyanın servetini (zenginliğini) oluşturan varlıklar; doğal sermaye (petrol, doğal gaz, kömür, mineraller, tarım arazileri, ormanlar ve koruma alanları), üretilen sermaye (makina, bina, ekipman, altyapı) ve beşeri sermaye (çalışan nüfusun ömür boyunca elde ettiği kazançlar) olmak üzere üç kategoride ele alınmaktadır.⁴⁵

Grafik 2: Küresel Servetin Gelir Gruplarına Göre Dağılımı (1995-2014)

Kaynak: World Bank, <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/29001>, 18.04.2018.

Rapora göre bu üç sermaye türünün birleşimi olarak ifade edilen küresel servetin 1995 ile 2014 yılları arasındaki dağılımları Grafik 2’de gösterilmektedir. Küresel servet tahmini olarak (sabit 2014 yılı ABD doları ve piyasa fiyatları bazında) %66 artış

⁴⁴ Jeffrey D. Sachs, **The End of Poverty**, New York, Penguin Press, 2005, s.28,29.

⁴⁵ World Bank, **The Changing Wealth of Nations 2018: Building a Sustainable Future**, Washington, 2018, <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/29001>, 15.04.2018.

göstermiş olsa da önemli derecede bir eşitsizlik de göze çarpmaktadır. 1995'te yüksek gelirli OECD ülkelerinde kişi başına düşen servet düşük gelirli ülkelere göre 47 kat daha fazla iken 2014'te 52 kat daha fazla olmuştur. Düşük gelirli ülkeler ile düşük ve orta gelirli ülkeler 1995'te dünya nüfusunun %43'ünü 2014'te ise %48'ini oluşturmaktadır ancak söz konusu ülkeler 1995'te küresel servetin yaklaşık %6'sına sahip iken 2014'te bu oran yalnızca yaklaşık %7'ye yükselebilmıştır. Öte yandan gerek OECD üyesi olan gerekse olmayan ve 1995'te dünya nüfusunun %23'ünü, 2014'te %19'unu oluşturan yüksek gelirli ülkeler 1995'te küresel servetin %83'üne, 2014'te ise %72'sine sahiptir. Küresel servet, nüfus ve kişi başına düşen servete ilişkin sayısal veriler Tablo 2'de gösterildiği gibidir.

Tablo 2: Servet ve Nüfusun Gelir Gruplarına Göre Dağılımı (1995-2014)

Ülkeler	Zenginlik (milyar \$)					Nüfus (bin kişi)	
	1995	2000	2005	2010	2014	1995	2014
Düşük gelirli ülkeler	3.616	3.731	4.194	5.552	7.161	311.706	525.385
Düşük ve orta gelirli ülkeler	35.249	36.511	46.075	60.724	70.718	1.989.505	2.725.398
Orta ve yüksek gelirli ülkeler	95.105	113.259	135.849	199.813	247.793	1.859.615	2.196.796
Yüksek gelirli OECD dışı ülkeler	40.886	41.794	51.112	66.818	76.179	249.567	287.471
Yüksek gelirli OECD ülkeleri	515.086	595.577	651.823	691.757	741.398	940.935	1.046.598
Dünya	689.942	790.872	889.053	1.024.664	1.143.249	5.351.327	6.781.649
Payları (%)	1995	2000	2005	2010	2014	1995	2014
Düşük gelirli ülkeler	0,5	0,5	0,5	0,5	0,6	5,8	7,7
Düşük ve orta gelirli ülkeler	5,1	4,6	5,2	5,9	6,2	37,2	40,2
Orta ve yüksek gelirli ülkeler	13,8	14,3	15,3	19,5	21,7	34,8	32,4
Yüksek gelirli OECD dışı ülkeler	5,9	5,3	5,7	6,5	6,7	4,7	4,2
Yüksek gelirli OECD ülkeleri	74,7	75,3	73,3	67,5	64,9	17,6	15,4
Dünya	100	100	100	100	100	100	100
Kişi başına düşen zenginlik (\$)	1995	2000	2005	2010	2014		
Düşük gelirli ülkeler	11.601	10.435	10.240	11.802	13.629		
Düşük ve orta gelirli ülkeler	17.718	16.745	19.426	23.675	25.948		
Orta ve yüksek gelirli ülkeler	51.142	57.623	66.224	93.811	112.798		
Yüksek gelirli OECD dışı ülkeler	163.827	163.232	194.243	241.224	264.998		
Yüksek gelirli OECD ülkeleri	547.419	614.791	653.078	672.866	708.389		
Dünya	128.929	138.064	145.891	158.363	168.580		

Kaynak: World Bank, <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/29001>, 18.04.2018.

1929 buhranının devlet müdahalelerinden bağımsız ve otomatik olarak işleyen serbest piyasaya olan güveni sarsması ile bu görüşe dayanak teşkil eden klasik ve takipçisi neoklasik öğretilerin varsayımlarını sorgulayan yeni bir düşünce ortaya çıkmıştır. Keynesyen makroiktisat teorisi, kapitalist ekonomilerin krizler ile her zaman karşılaşabileceğini ve oluşabilecek bu krizlerden çıkışın da ancak devlet müdahaleleri ile sağlanabileceğini öne sürmektedir. Bu doğrultuda oluşturulan Keynesyen politikalar İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan 1970'lerin ortalarına dek dünya genelinde benimsenmiş ve bu dönem kapitalizmin altın çağı haline gelmiştir. Sosyal devlet ve refah devleti kavramları ile uygulamalarının Avrupa'da kök salması bu dönemde gerçekleşmiştir. Devletler, vatandaşlarına parasız eğitim ve sağlık hizmetleri ile işsizlik sigortası sağlamış, ayrıca halk kitleleri tarafından kullanılan demiryolu, enerji gibi alanlarda kamulaştırma yoluyla hem halka hem sanayiye ucuz hizmet sunmuştur.⁴⁶ Keynesyen düşünce doğrultusunda 1950'ler ve 1960'lar boyunca ABD'de ve diğer birçok ülkede ekonomik süreçler, düzenlemelere ve güçlü hükümet direktifleri ve inisiyatiflerine odaklı olarak ilerlemiş ve bu dönemde hükümetler, altyapı, planlama, sanayi teşviği ve pazarlama sistemlerini sağlayarak ulusal sanayilerin kurulmasında son derece aktif rol oynamıştır.⁴⁷

Vietnam Savaşı sebebiyle 1966'dan itibaren askeri harcamaları hızla artış gösteren ABD'de ödemeler dengesi açığı 1971'de 20 milyar dolara ulaşmıştır ki 1966 yılında bu değer 3 milyar dolardır. Dünyada geçerli altın standardına dayalı sabit kur rejimi hiçbir ülkede enflasyon olmayacağı varsayımına sahip olsa da söz konusu açıkları diğer ülkelerden borç alarak kapatan ABD'de özellikle askeri amaçlı olmak üzere yapılan harcamalar enflasyonu tetiklemektedir. 15 Ağustos 1971'de ABD tek taraflı olarak altın standardı ve sabit kur uygulamasını terk ettiğini açıkladığında altın standardı engeli ortadan kalkan gelişmiş ülkeler de para basımına başlamış ve böylece ABD'de başlayan enflasyon dünya geneline yayılmıştır. Bunlara ek olarak 1973'te Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nün (OPEC) petrol üretimini azaltıp petrol fiyatlarını

⁴⁶ Oya Köymen, **Sermaye Birikirken: Osmanlı, Türkiye, Dünya**, İstanbul, Yordam Kitap, 3. baskı, 2014, s.46,47.

⁴⁷ Robert J. Stimson ve Roger R. Stough, **a.g.e.**, s.6.

artırması ile birlikte yükselen enflasyon ile paralel olarak durgunluğun dolayısıyla işsizlik artışının da görüldüğü yeni bir tür kriz patlak vermiştir.⁴⁸

1947 yılında ağırlıklı olarak akademisyen iktisatçılar, tarihçiler ve filozoflardan oluşan liberalizm yanlısı küçük ve seçkin bir grup, tanınmış politik filozof Friedrich von Hayek'in etrafında bir araya gelerek Mont Pelerin Cemiyeti'ni (Ludvig von Mises, iktisatçı Milton Friedman ve hatta bir dönem ünlü filozof Karl Popper da bu cemiyetin ileri gelenleri arasındadır) oluşturmuştur. Grubun üyeleri, kişisel özgürlük ülküsüne temelden bağlılıkları dolayısıyla kendilerini liberal olarak tasvir etmektedir. Neoliberal nitelmesi, Marshall, Jevons ve Walras'ın çalışmaları sonucu 19. yüzyılın ikinci yarısında Smith, Ricardo ve Marx'ın klasik teorilerinin yerini almak üzere ortaya çıkan neoklasik iktisadın serbest piyasa ilkelerine bağlılıklarını işaret etmektedir. Ancak Smith'in piyasanın görünmez elinin en temel insani içgüdüleri dahi herkesin yararına olacak şekilde serferber edeceği iddiasını benimsemektedirler. Bu yüzden neoliberal öğretisi, Keynes'in devlet müdahalesini gerekli gören teorisine şiddetle karşı çıkmaktadır. Varlıkların özelleştirilmesi hususunda yoğun gayret gösteren neoliberaler, gelişmekte olan birçok ülkede olduğu gibi belirgin özel mülkiyet hakları bulunmayışını ekonomik kalkınmaya ve insan refahının yükseltilmesine yönelik tüm kurumsal engellerin en büyüklerinden biri olarak görmektedir.⁴⁹

Ekonomik geri kalmışlığın kökenlerini inceleyen ve buna çözüm arayışları içinde olan geleneksel kalkınma iktisatçılarının farklı savlara ve vurgulara sahip olmakla birlikte kalkınma iktisadı alt disiplininin başlangıcından itibaren takip ettikleri ve kendilerine yöneltilecek eleştirilerin odak noktası olan stratejik temalar şunlardır:⁵⁰

- Sanayileşme
- Hızlı sermaye birikimi
- İşgücü hareketliliği
- Ekonomik olarak aktif ve planlamacı bir devlet

⁴⁸ Oya Köymen, **a.g.e.**, s.48,49.

⁴⁹ David Harvey, **A Brief History of Neoliberalism**, New York, Oxford University Press, 2005, s.19,20,21,65.

⁵⁰ Amartya Sen, "Development: Which Way Now?", **The Economic Journal**, C.93 S.372, 1983, s.746.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında sömürgecilik siyasi ve iktisadi olarak zorlaşmış ve Batı’da Keynesyen düşünce ve politikalarının etkisi altında sosyal demokratik bakış hakimiyet kurmaya başlamıştır. Bu hususlar az gelişmiş damgası vurulan ülkelerin gelişmişlik düzeylerine çıkarılmasının arka planını oluşturmaktadır.⁵¹ 1970’lere gelindiğinde gelişmiş ve az gelişmiş olarak sınıflandırılan ülkeler arasındaki farkın kapanmak bir yana daha da açıldığının gözlenmesi ve dolayısıyla geleneksel kalkınma yaklaşımının başarısızlığı sonucunda canlanan neoklasik yaklaşım, geleneksel kalkınma yaklaşımının Keynesyen savlardan oluşturulmasını ciddi şekilde eleştirmiş, özellikle planlamacı ve ekonomik olarak aktif devlet anlayışını sorunlu ve büyüme saptırıcı bir unsur olarak görmekle birlikte meta merkezci büyüme şeklini ve Avrupa merkezci bakış açısını sorgulamamıştır.⁵²

Merkez-çevre ayrımı Sanayi Devrimi’nin kaçınılmaz sonuçlarından biri olarak ortaya çıkmış ve o dönemden günümüze kadar izlenen Batı merkezci kalkınma politikalarının sonucu olarak gelişmişlik ve az gelişmişlik arasındaki farkı oluşturan unsurlar da bu çerçevede ele alınmıştır. Bunun büyük oranda Batı kapitalizminin politik ve ekonomik olarak izlediği yolların olabildiğince hızlı şekilde takip edilmesine dayanması sonucunda kalkınmanın büyüme rakamlarına indirgendiği, geleneksel sektörler küçülürken sanayileşmenin gelişimi üzerinden tanımlanan bir yapısal değişimin hedeflendiği bir görüş ortaya çıkmıştır.⁵³ Söz konusu gelişmeler doğrultusunda ortaya çıkan dünya genelinde üretim, gelir ve gelişmişlik düzeyi dengesizliklerinin ortadan kaldırılması amacıyla bölgesel kalkınma düşüncesinin İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1950’lerden itibaren teorik tartışmalarda olduğu kadar politika uygulamalarında da dünya genelinde giderek artan bir ilgi kazandığı görülmektedir. 1970’lerde karşılaşılan ekonomik bunalım; üretim örgütlenmesi, faktörleri ve akışkanlığında olduğu kadar ideolojik düzlemde de büyük etkiler yaratmış ve bu dönemde kalkınma sürecinde ulusun bir alt birimi şeklinde tanımlanan bölge kavramından, kendi potansiyeli ve olanakları ile var olma mücadelesini sürdürebilecek yerellik kavramına bir dönüş

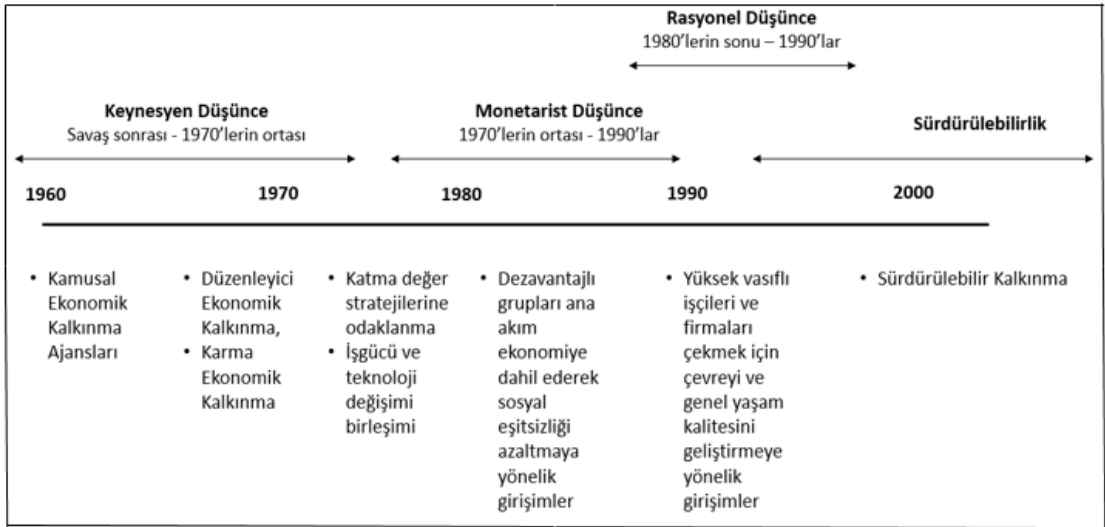
⁵¹ Bengi Akbulut ve Fikret Adaman, “Kalkınma Sorunsalı, Kırsal Kalkınma ve Eleştirel Bir Çerçeve Önerisi”, **Sürdürülebilir Yaşam Penceresinden Yerel ve Kırsal Kalkınma**, İstanbul, Özyeğin Üniversitesi Yayınları, 2018, s.17.

⁵² Hatice Karaçay Çakmak, “Kalkınma İktisadi Literatüründe Gelişme Kavramının Evrimi”, **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.21 S.2, 2003, s.53,54.

⁵³ Bengi Akbulut ve Fikret Adaman, **a.g.e.**, s.17.

yaşanmıştır. Yerel birimlere odaklanan görüşün, 1980’lerde artan küresel ilişkiler ve kurumlar çerçevesinde kazandığı göreceli konumla tanımlanması ile birlikte bölge artık 1960’ların yarı kapalı ekonomik sistemi değil dünyadaki farklı nitelikli ve amaçlı ağlar dahilinde yer alabilen ve bunlarla etkileşim içinde olan bir bölge haline gelmiştir.⁵⁴ Kalkınma ve bölgesel kalkınma teori ve politikalarını şekillendiren paradigmalarda yaşanan değişimin özeti Şekil 1’de gösterilmektedir ve söz konusu paradigmlar için belirtilen zamansal örtüşmeler ise paradigma yaklaşımlarında yaşanan değişimlerin evrimsel olduğunu göstermesi açısından faydalı ve önemlidir.

Şekil 1: Ekonomik Kalkınma Politikalarında Odak Noktası Değişimleri

Kaynak: Robert J. Stimson, Roger R. Stough, Brian H. Roberts, **Regional Economic Development: Analysis and Planning Strategy**, Berlin, Springer, 2. baskı, 2006, s.12.

1.2.4. Sürdürülebilir Kalkınma

Ekonomik büyümenin dünyanın sahip olduğu sınırlı doğal kaynaklarına etkileri üzerine entelektüel tartışmalar iki yüzyıldan uzun bir süredir yaşanmaktadır. Bazı görüşler kısıtlanmamış bir iktisadi büyümenin kaynakların kaçınılmaz şekilde tükenmesine ve doğal çevrenin bozulmasına yol açacağını ileri sürmekte iken ekonomik büyümeye paralel olarak teknolojiye yaşanacak ilerleme ve gelişmeler sayesinde kıt olan kaynakların idaresinin ve bunlara alternatif olabilecek başka kaynakların geliştirilmesinin mümkün olduğunu savunan görüşler de mevcuttur. Bu bağlamda, sürdürülebilirliğe ilişkin tartışmaların izlerini 18. yüzyıl iktisatçılarına

⁵⁴ Ayda Eraydın, **a.g.e.**, s.127.

kadar takip etmek mümkündür. Adam Smith, Milletlerin Zenginliği'nde serbest piyasa dahilinde bireylerin kendi bireysel çıkarları peşinde koşmalarının ekonomik büyüme ve sosyal gelişmenin anahtarı olduğunu ileri sürmekte ve görünmez bir el benzetmesiyle piyasanın bireylerin bu davranışları sonucunda toplam refahı maksimum değere ulaştıracağını savunmaktadır. Fransız fizyokratların fikirlerine değinirken Smith, hüküm süren fizyokrat görüşün iddia ettiği gibi bir milletin zenginliğinin sabit olduğuna, ülkelerin olabildiğince bu zenginliklerini stoklayıp onlardan olabildiğince az vazgeçmeleri gerektiğine karşı çıkar. Bunun yerine zenginliğin verimli çalışma, iş bölümü ve uluslararası ticaret ile yaratıldığını iddia eder. Bunun yanında toprağın verimliliğinin ve tarımsal üretim artışının zenginleşmenin kaynağı olduğuna yönelik fizyokratların görüşünü paylaşmaktadır. Smith'e göre problem toprak kıtlığından ziyade toprağın verimliliği için yapılan yatırımların yetersizliğidir. Malthus, sürekli bir ilerlemeyi sadece naiflik olarak görmekle kalmayıp nüfus artışının dünyanın sınırlı doğal kaynakları üzerindeki merhametsiz baskısını da tehlike olarak görmekte ve ekonomik büyümenin, teknolojik gelişmelerin ve uluslararası ticaretin de bu sorunu çözmek bir yana kontrol edilemez şekilde daha da artan bir nüfus artışı ve tüketime yol açacağını iddia etmektedir.⁵⁵ Jevons, bir kaynağın kullanımında verimlilik artışlarının fiyatını düşürmesi dolayısıyla söz konusu kaynağın tüketiminde azalışa değil artışa yol açacağını ve zaman içinde tükenmesiyle sonuçlanacağını (Jevons paradoksu) iddia etmektedir.⁵⁶ Yaygın şekilde ekolojik çevre ekonomisinin kurucularından biri olarak kabul edilen Boulding, dünya gezegenini tüm ekonomik aktivitelerin tükenmeye mahkum doğal kaynaklara bağlı olduğu küçük bir uzay gemisine benzeterek kıyaslama yapmakta ve iktisatçıları sınırsız kaynaklara dayalı açık ekonomi düşüncesinden vazgeçerek hiçbir kaynağın sınırsız olamayacağı bir kapalı ekonomi düşüncesini benimsemeleri yönünde uyarılmaktadır. Boulding'e göre ekonomi, daha büyük bir sistem olan doğal sistemin ancak bir alt sistemi olabilir ve iktisadi teorileri doğal dünyadan soyutlamakla çevresel felaketlerin önü açılmaktadır.⁵⁷ Daha önce bahsedilen geleneksel kalkınma

⁵⁵ WTO, **World Trade Report 2010**, s.65,66, https://www.wto.org/english/res_e/reser_e/wtr_e.htm, 18.04.2018.

⁵⁶ William Stanley Jevons, **The Coal Question**, London, Macmillan Publishers, 1866, s.76.

⁵⁷ Kenneth Boulding, "The Economics of the Coming Spaceship Earth", **Environmental Quality in a Growing Economy**, ed. H. Jarrett, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1966, s.3-14.

yaklaşımının sanayileşmeye dayalı ekonomik büyüme politikaları, 1950’li yıllardan itibaren daha fazla üretmeye ve sürekli büyüme sağlamaya odaklanılmasına neden olmuştur. Geleneksel kalkınma düşüncesinin yarattığı sorunlara karşı artan farkındalık, yeni bir kavram olarak sürdürülebilir kalkınmanın oluşumunu sağlamış ve yeni bir paradigma olarak öne sürülen bu kavramın tanımları, çevreyi koruyan kalkınma, sosyal adaleti geliştiren kalkınma tabirleri ile çevrelenmiştir.⁵⁸ 1960’ların başında, gelişmekte olan dünyada çok sayıda ve giderek artmakta olan yoksul kitlelerin kalkınmadan faydalanamıyor olması gelir dağılımını iyileştirme çabalarının artmasına yol açmış, yeni kalkınma paradigmasında adil büyümeye doğru bir değişim sağlamış ve fakirliğin azaltılması refah eldesine katkısı bakımından ekonomik verimlilikten ayrı fakat onun kadar önemli bir unsur olarak tanınmıştır. Çevrenin korunması artık sürdürülebilir kalkınmanın üçüncü ana hedefi haline gelmiştir. Yakın zamanda sürdürülebilir kalkınma düşüncesinin evrimi için dönüm noktaları ise şu şekildedir:⁵⁹

- 1972 yılında Stockholm’de BM Çevre Konferansı’nın düzenlenmesi
- 1987 yılında Brundtland Komisyonu raporunun yayınlanması
- 1992 yılında Rio de Janeiro’da BM Çevre ve Kalkındırma Konferansı’nın düzenlenmesi
- 1995 yılında Kopenhag’da Dünya Sosyal Kalkınma Zirvesi’nin düzenlenmesi
- 2000 yılında BM Binyıl Zirvesi ve Binyıl Kalkınma Hedeflerinin belirlenmesi
- 2002 yılında Johannesburg’da Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi’nin düzenlenmesi
- 2005 yılında Binyıl Kalkınma Hedeflerinin devamı niteliğindeki BM Binyıl Kalkınma Projesinin onaylanması

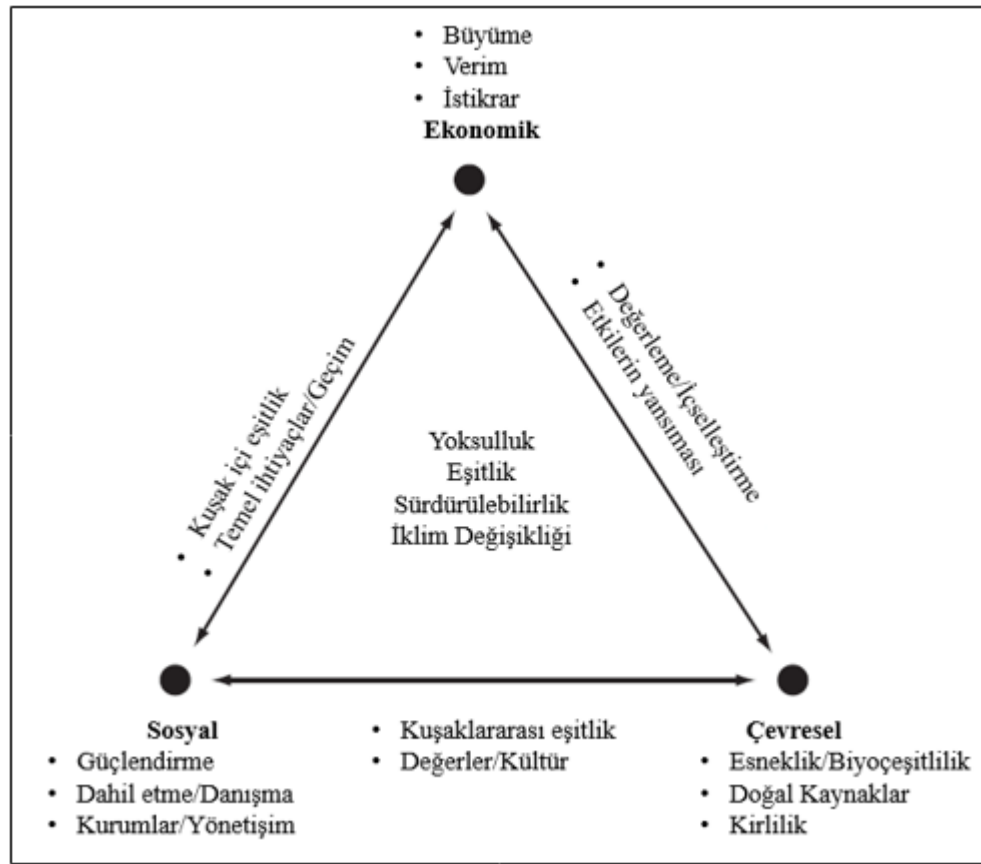
Dünya Çevre ve Gelişme Komisyonu’nun 1987 yılında, komisyon çalışmaları süresince aktif rol üstlenen komisyon başkanı Norveç başbakanı Gro Harlem Brundtland’ın adı ile de anılan “Ortak Geleceğimiz” başlıklı raporunda ortaya konulan sürdürülebilir kalkınmanın tanımı, çevre ve gelişme arasındaki çatışmaya vurgu

⁵⁸ Jonathan M. Harris, “Basic Principles of Sustainable Development”, 2000, http://www.ase.tufts.edu/gdae/publications/working_papers/Sustainable%20Development.PDF, 18.04.2018.

⁵⁹ Mohan Munasinghe, **Sustainable Development in Practice: Sustainomics Methodology and Applications**, New York, Cambridge University Press, 2009, s.20,21.

yapmaktadır. Raporda, sürdürülebilir kalkınma, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama olanaklarını ellerinden almadan şimdiki neslin ihtiyaçlarının karşılanabildiği gelişme süreci olarak tanımlanmaktadır.⁶⁰ Şekil 2’de gösterildiği gibi sürdürülebilir kalkınma, genel olarak kabul edildiği üzere ekonomik, sosyal ve çevresel olmak üzere üç boyuttan oluşmaktadır.

Şekil 2: Sürdürülebilir Kalkınmanın Boyutları, Anahtar Öğeleri ve Bağlantıları

Kaynak: Mohan Munasinghe, **Sustainable Development in Practice: Sustainomics Methodology and Applications**, New York, Cambridge University Press, 2009, s.34.

Sürdürülebilir kalkınma, esas olarak ekonomik, sosyal ve çevresel olmak üzere üç temel boyuttan oluşan dengeli ve bütünlük bir analize ihtiyaç duymaktadır. Şekil 2’de gösterildiği gibi her bir boyut, kendine has itici güçleri ve hedefleri bulunan birer alanı temsil etmekte olsa da aralarında önemli ölçüde etkileşimler bulunmaktadır. Ekonomi, esasen mal ve hizmet tüketimlerinin artırılması yoluyla insan refahının artırılmasını hedeflemekte iken, çevresel boyut ekolojik sistemlerin bütünlüğünü ve dayanımını

⁶⁰ UN, **Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future**, 1987, s.41, <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>, 18.04.2018.

koruması üzerine odaklanır. Beşeri ilişkilerin zenginleştirilmesi, bireysel ve toplumsal istek ve hedeflerin elde edilmesi ise sosyal boyutun kapsamındadır.⁶¹

1.3. Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Araçları

Batı Avrupa’da bölgesel politikaların elliden fazla sayıda bölge için söz konusu olduğunu ifade etmek mümkündür. Bazı ülkelerde, bölgesel politikaların izleri özellikle 1930’larda yaşanan buhrandan etkilenen sosyal ve ekonomik gruplara yönelik hususi yardımlara dek uzanmaktadır. 1970’li yıllara dek bölgesel politikalar, Batı Avrupa hükümetleri tarafından uygulanan sosyal ve ekonomik müdahaleci politikaların önemli parçası olmuştur. 1970’lerin ortasından itibaren yeni politika yönelimleri ve düşük ekonomik büyüme sonucunda bölgesel politikalar da değişime uğramıştır. Son yıllarda bölgesel kalkınma paradigmasında belirgin bir değişim süreci gerçekleşmektedir. Bu sürece dek hakim olan ve merkezi hükümetler tarafından uygulanan geleneksel bölgesel kalkınma yaklaşımının yerini bölgesel ve yerel aktörlerin ortaklaşa tasarlayıp uyguladığı ademimerkeziyetçi karaktere sahip modern bölgesel kalkınma yaklaşımı almaktadır.⁶²

Tablo 3: Yukarıdan Aşağıya ve Aşağıdan Yukarıya Bölgesel Kalkınma Yaklaşımları

Yukarıdan Aşağıya Kalkınma Yaklaşımı	Aşağıdan Yukarıya Kalkınma Yaklaşımı
Müdahale gereken alanlara dair kararlar ulusal merkezde alınır.	Genellikle aşağıdan gelen inisiyatifle tüm bölgelerde kalkınma desteklenir.
Ulusal merkezi yönetim tarafından idare edilir.	Tek merkez idaresi yoktur.Devletin katmanları arasında dikey, kamu ve özel kesim arasında yatay işbirliği bulunur.
Kalkınmada sektörel yaklaşım hakimdir.	Kalkınmada bölgesel (yerellik, çevre) yaklaşımı hakimdir.
Diğer ekonomik aktiviteleri teşvik edecek büyük sanayi projeleri geliştirilir.	Yerel ekonomik sistemin değişen çevreye uyumu için her bir bölgenin kalkınma potansiyelinden faydalanılır.
Ekonomik faaliyetin temel çekim faktörü finansal destek ve teşviklerdir.	Ekonomik faaliyetlerin gelişimi için temel şartlar sağlanmaya çalışılır.

Kaynak: Andy Pike, Andrés Rodríguez-Pose, John Tomaney, **Local and Regional Development**, London, Routledge, 2006, s.17.

⁶¹ Mohan Munasinghe, **a.g.e.**, s.23.

⁶² John Bachtler ve Douglas Yuill, “Policies and Strategies for Regional Development: A Shift in Paradigm?”, **Regional and Industrial Policy Research Paper Number 46**, 2001, s.6.

Bölgesel kalkınma politikalarında yukarıdan aşağıya kalkınma planlamalarını savunanlara göre bölge, merkezden ve günlük politik denetimlerinden olduğu kadar belediyelerin maruz kaldığı türden yerel baskı ve etkilerden de yalıtılmıştır ve bu da yönetsel kolaylık sağlamaktadır. Aşağıdan yukarıya kalkınma politikalarını destekleyen görüşe göre ise bölge, ulusal ve küresel ekonomik sistemin yarattığı fırsatlardan yararlanmakla birlikte risklerden de kaçınabilecek şekilde önemli ölçüde özerkliğe sahip bir siyasi birim olarak tasarlanmalıdır. Farklı yaklaşımlara sahip olmalarına rağmen her iki taraf da bölgesel bazlı kalkınma politikalarını, daha hızlı bir genel kalkınma sağlamak için etkili bir mekanizma olarak görmektedir.⁶³

Bölgesel politikalar arasında, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından 1970'lere dek merkezi hükümetlerin idaresinde ve desteği ile uygulanan geleneksel politikalar ve 1970'lerden itibaren odak noktası bölgesel potansiyellere bağlı üstünlüklerden yararlanmak olan yeni bölgesel politikalar olmak üzere bir sınıflandırma yapılabilir.⁶⁴

1.3.1. Geleneksel Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Araçları

İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden ve 1970'lerde yaşanan krizlere dek anlamlılığını korumayı başaran ilk dönemi teşkil eden süreçte ulus devletler, toplumsal gelişmeleri yönlendiren en güçlü aktörler olarak önemli rol oynamıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında cephelerde yaşanan mücadele, savaş sonrasında tarafların ürettiği ideolojiler üzerinden devam etmiştir. Batı'nın ideolojik yaklaşımında ulus devletler, refah devleti olma işlevini üstlenmiş, ekonominin krize girmesini önlemek, toplumsal eşitsizliklere duyarlı olmak ve yeniden dağıtımı sağlamak ile yükümlü kılınmıştır. Bu dönemde Keynesgil politikalar doğrultusunda krizlerden arınmış bir kapitalist gelişimin sürdürülebileceği inancı hakimdir.⁶⁵ Batı Avrupa ülkeleri farklı politika vurgularına sahip olsalar da birbirlerine büyük oranda benzer bölgesel politika yaklaşımları benimsemişlerdir. Ulusal sınırlar dahilinde yaşam standartlarında, altyapı olanakları ve istihdam düzeylerinde var olan dengesizliklerin giderilerek eşitliğin sağlanması,

⁶³ Harry W. Richardson ve Peter M. Townroe, "Regional Policies in Developing Countries", **Handbook of Regional and Urban Economics**, Ed. P. Nijkamp, Amsterdam, North Holland, 1987, s.648, 649.

⁶⁴ Ayda Eraydın, **a.g.e.**, s.136.

⁶⁵ İlhan Tekeli, "Bir Bölge Plancısının Çözmeğe Çalıştığı Sorunun Büyüklüğü Karşısında Yaşadığı İç Huzursuzlukları", **Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu**, C.2, 2004, s.250.

politikaların temel hedefi olmuştur.⁶⁶ Geleneksel ve merkeziyetçi karakterde olan bu politikalar ile geri kalmış bölgelerde sanayileşme yoluyla modernleşmenin sağlanarak bölgesel eşitsizliklerin azaltılması amaçlanmaktadır. Belirli bölgelerde veya belirli sektörlerde yapılacak az sayıda ancak büyük ölçekli yatırımların sağlayacağı faydalar ile pozitif dışsallıklar yaratılması geleneksel politikaların özünü teşkil etmektedir. Altyapının geliştirilmesi, girişimciliğin özendirilmesi ve özel sektöre yönelik teşvikler ise bölge dahilindeki yatırımların artırılması amacıyla kullanılan politika araçlarını oluşturmaktadır.⁶⁷

1.3.2. Yeni Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Araçları

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından çeyrek yüzyıl boyunca hakim olan dışsal koşulların 1970'lerin başından itibaren değişime uğramaya başlaması ile birlikte geleneksel kalkınma politikalarına dayanak teşkil eden temel varsayımlar da geçerliliklerini yitirmeye başlamıştır.⁶⁸ 1970'lerden itibaren bölgesel politikalarda yaşanan dönüşümler ile birlikte bölgeye has kaynakların kullanılarak yaratıcı faaliyetin artırılması temelinde içsel büyümeye dayalı bölgesel kalkınma (endojen bölgesel kalkınma) kavramı ortaya çıkmıştır. Neoklasik teorilere ait öngörülerin değişimi sonucunda oluşan içsel büyüme teorisinin bölgeye uyarlanması söz konusu kavramı oluşturmuş ve bölgelerdeki yığılmalardan kaynaklanan dışsallıkların önemine dikkat çekmiştir.⁶⁹ Rekabetçiliğe dayalı bir form kazanan küresel ekonomik sisteme bağlı olarak ortaya çıkan yeni şartların, bölgesel kalkınma politikalarında dönüşümü kaçınılmaz hale getirmesi ile dışsal müdahalelere dayanan kalkınma modelinin yerini içsel kalkınma modelleri ve yerel potansiyelden faydalanma düşüncesi almış ve rekabet gücünün yerel özellikler ve kaynaklar doğrultusunda geliştirilmesine odaklanılmıştır. Yerelleşmenin ön plana çıktığı küresel rekabetçi bir yapıya evrilen ekonomik sistemde uluslararasılaşan politikalar doğrultusunda devletin ekonomik faaliyetler üzerindeki rolü ve hakimiyet yapısı da değişime uğrayarak kalkınma

⁶⁶ John Bachtler ve Douglas Yuill, **a.g.e.**, s.8.

⁶⁷ Nihal Kargı, "Bölgesel Kalkınma Yaklaşımlarındaki Gelişmeler ve AB Perspektifi Altında Türkiye'nin Bölgesel Politika Analizi", **Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi**, C.1 S.3, 2009, s.21.

⁶⁸ Walter B. Stöhr, "Changing External Conditions and A Paradigm Shift in Regional Development Strategies?" **Estudos de Economia**, C.4 S.4, 1984, s.468.

⁶⁹ Ayda Eraydın, **a.g.e.**, s.131,132.

sürecini yönetmede merkezi otoritenin etkisi azalarak önceden devlete ait olan bazı fonksiyonlar yarı-kamu niteliğindeki kuruluşlar ve sivil toplum kuruluşları ile paylaşılmıştır.⁷⁰ Geleneksel ve yeni bölgesel kalkınma politikalarının özellikleri karşılaştırmalı olarak Tablo 4’te gösterilmektedir.

Tablo 4: Geleneksel ve Yeni Bölgesel Politikalar

Özellikler	Geleneksel bölgesel politikalar	Yeni bölgesel politikalar
Amaçlar	• Bölgesel eşitlik • Ulusal ekonomik büyüme • Yatırımların az gelişmiş bölgelere yönelmesi • Altyapının geliştirilmesi	• Bölgesel rekabet gücünün geliştirilmesi • Bölgesel ekonomilerin kapasitelerinin artırılması • İçsel büyüme dinamiklerinin desteklenmesi
Karar verme ve uygulama sürecinin yapısı	• Ulusal ölçekte genel politikalar ve bazı özel bölgelerin seçimi • Merkezi hükümetlerin takdir yetkisine bağlı seçim • Kademeli yapı	• Bölgesel ve yerel hükümetlerin birlikte karar verme süreci • Bölgesel-yerel karar yetkisi • Yönetişim ağırlıklı karar süreci • Kademeli olmayan örgütlenme biçimleri
Politika araçları	• Kamu finansal desteği • Ağırlıklı olarak kamu kaynaklarına bağımlılık • Tanımlanmış bölgesel birimler için bağlayıcı kararlar • Bürokratik düzenlemeler	• Kamu finansal desteği • Koşullara bağımlı örgütlenme • Gönüllü ve koşullu bilgilendirme • Kamunun sağladığı danışma hizmetleri
Siyasal ortam	• Ulusal politikaların öne çıktığı bir siyasal ortam	• Ulusal politikalar ile bölgesel ve yerel politikaların ağırlık kazanması
Siyasi sorumluluk	• Karar verme sorumluluğu olan merkezi hükümet • Taşra teşkilatına verilen uygulama sorumluluğu	• Ulusal hükümet ve bölgesel ve yerel örgütler (hükümetlerin) doğrudan politika uygulamalarına yönelimi
Uygulamacı kurumlar	• Merkezi hükümet • Merkezi hükümetin taşra teşkilatları • Bürokratik ilişkiler	• Bölgesel birimler • Yarı özerk birimler • Bürokrasi yerine, işletme yönetimi

Kaynak: Ayda Eraydın, “Bölgesel Kalkınma Kavram, Kuram ve Politikalarında Yaşanan Değişimler”, **Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu**, C.1, 2004, s. 137.

⁷⁰ Ayda Eraydın, “Politikalardan Süreç Tasarımına: Yeni Bölgesel Politikalar ve Yönetişim Modelleri”, **2. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu Bildiri Kitabı**, Ankara, Tepav Yayınları, 2008, s.8,9.

İKİNCİ BÖLÜM

KALKINMA VE BÖLGESEL KALKINMADA YEREL YÖNETİMLER İLE KOOPERATİFLERİN YERİ VE ÖNEMİ

2.1. Yerel Yönetimler

Batı ülkelerinin tümünde, genellikle demokratik bir toplumun ölçütlerinden biri olarak kabul edilen seçilmiş yerel yönetimler bulunmaktadır. Yerel yönetimlerin varlığının değerine ilişkin ilk iddialar öncelikle Montesquie tarafından ileri sürülmüş daha sonraları ise Birleşik Devletler üzerindeki İngiliz hakimiyetini sona erdirmek ve bir anayasa oluşturmak gayesinde olan federalistler tarafından geliştirilmiştir. Böylece yasama, yürütme ve yargı arasındaki güçler ayrılığının yanısıra yerel düzeyde seçilmiş hükümetlerin bulunacağı idari bölgelere dayanan bir sistemin zorba iktidarların ortaya çıkmasını engelleyeceği düşünülmüştür.¹ Günümüzde yerel yönetim kavramıyla kamusal mal ve hizmetleri sağlamak yoluyla yerel bir topluluğun üyelerinin ortak ihtiyaçlarını karşılamak üzere yerel halk tarafından seçilerek oluşturulan kurumlar ifade edilmektedir.² Siyasi ve yönetsel olarak en uygun yerel yönetimi elde etme uğraşı her zaman üzerine yoğun ilgi çekmeyi başarmış, zamanla değişen görüşler doğrultusunda yeni teoriler de ortaya çıkmış ve

- 1950’lerde hızlı kentsel kalkınmanın gerçekleştirilmesi için gerekli fiziki altyapı hizmetlerinin sağlanması
- 1960’larda refah devleti ile ilişkili uygulamalar
- 1970’lerde çevresel faktörler
- 1980’lerde organizasyon ve yönetim için özel sektör modellerinin benimsenmesiyle maliyetlerin azaltılması ve verimliliğin artırılması
- 1990’larda kent merkezlerinin küresel şehirlere dönüşümü

temel odak noktaları olmuştur.³

¹ Mike Goldsmith, “Local Government”, **Urban Studies**, C.29 S.3/4, 1992, s.393.

² İlhan Tekeli, “Yerel Yönetimlerde Demokrasi ve Türkiye’de Belediyelerin Gelişimi”, **Belediyecilik Yazıları (1976-1991)**, IULA-EMME, 1992, s.3.

³ Warren Magnusson, “Protecting the Right of Local Self-Government”, **Canadian Journal of Political Science**, C.38 S.4, 2005, s.904.

2.1.1. Yerel Yönetim Kavramı ve Gelişimi

Yerel yönetimlerin ortaya çıkışı, tarihsel olarak devletlerin ortaya çıkışıyla birlikte incelenmesi gereken bir husustur. Devlet olgusunun ilk olarak nerede ve ne zaman oluştuğunu kesin olarak belirtmek mümkün olmasa da günümüzdeki anlamda devletlerin feodal yapının çöküşünün ardından kurulmaya başlandığı, günümüzdeki anlamda yerel yönetimlerin de 13. yüzyıl sonuna doğru devlet dahilinde hukuki bir kişilik kazandığı bilinmektedir. Merkezi otoritenin bir kısım yetkilerinin devredilmesiyle ve yerel topluluklara bazı haklardan yararlanma imkanının tanınmasıyla ortaya çıkan bir yapı olarak incelendiğinde yerel yönetim anlayışının varlığını antik çağ Roma ve Yunan medeniyetlerine dek izlemek mümkündür. Antik çağda Yunanistan'da her kent(devlet), yönetsel özerkliği bulunan belediyelere ayrılmıştır.⁴

Yerel yönetimlerin ortaya çıkışına dair kesin bir tarih öne sürmek mümkün değildir ancak demokrasinin başlangıcının yerel yönetimlerle birlikte olduğu ifade edilebilir. Bilindiği üzere parlamenter demokratik yönetimlere sahip Batı ülkelerinde de tarihsel olarak yerel yönetimlerin oluşumu merkezi yönetimlerden öncedir. Demokrasi açısından arz ettikleri önemin yanında halkın kamu hizmetlerine erişimi doğrultusundaki işlevlerinden dolayı yerel yönetimler, yurttaşların yönetime katılmasında ilk aşamayı oluşturmaktadır.⁵ Belirli bir coğrafi alanda yaşayan halkın müşterek ihtiyaçlarına cevap vermek üzere var olan ve karar organları da yerel halk tarafından seçimler yoluyla belirlenen yerel yönetimler, kendi özgün gelirlerine ek olarak merkezi yönetimden de kaynak sağlamaktadır. Kamu hizmetlerine olan talepte sürekli bir artış görülmesi dolayısıyla bu hizmetlerin tümüyle merkezi yönetim tarafından sağlanması olanaksızlaşmaktadır.⁶

Yerel yönetimleri yalnızca merkezi yönetimlerin temsilcileri olarak değerlendirmek yeterli değildir. Birçok işlevi bulunan yerel yönetimler, seçimler yoluyla oluşturulan ve vergilendirme yetkisine sahip politik kurumlardır. Bu üç asli özellik, yerel halka

⁴ Halil Nadaroğlu, **Mahalli İdareler**, İstanbul, Beta Basım, 3. baskı, 1986, s.18.

⁵ Zerrin Toprak, **Yerel Yönetimler**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 9. baskı, 2014, s.36.

⁶ Gülsüm Gürler Hazman, **Türkiye'de Yerel Düzeyde Kalkınma Hedefi ve Belediyeler**, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2011, s.73.

karşı sorumluluğu bulunan yerel yönetimlerin yerel halkın tercihleri doğrultusunda kararlar almasını ve hayata geçirmesini meşrulaştırmaktadır.⁷ Yerel toplumun kendisi ile ilgili konular ve işlerle ilgili kararların alındığı bir örgüt yapısı olan yerel yönetimlerin işlevsel olabilmesi için gerekli yetki ve imkanları bünyesinde bulundurması gerekmektedir. İşsizlik, kırsaldan kente göç, çevre kirliliği, konut ve enerji yetersizliği gibi sorunlar ve vatandaşların bu sorunların çözümüne yönelik bekledikleri hizmetlerin sağlanması da yerel yönetimleri ilgilendiren sosyo-ekonomik meselelerdir. Aynı zamanda yönetime ilgi ve katkıları da gerekli görülen vatandaşlara demokratik ilkeleri ve tutumları da kazandırması açısından yerel yönetimler demokratik terbiye kuruluşları olarak adlandırılmaktadır.⁸

Yerel yönetimler; eğitim, konut, ulaşım gibi vatandaşların sosyal ve ekonomik refahı için temel hizmetleri sağlamakla birlikte geniş ölçekte kamusal para ve kaynaklarını kullanarak doğrudan ve dolaylı olarak istihdam yaratmaktadır. Ancak yerel yönetimler yalnızca söz konusu hizmetleri sağlayan değil aynı zamanda vatandaşlara en yakın olan yönetim düzeyidir ve yerel halkın görüş ve beklentilerinin de temsilcisidir. Bu bağlamda yerel yönetim, siyasal ifade ve katılım için fırsat yaratarak demokratik bir siyasal sistem için önemli bir rol üstlenmektedir.⁹

2.1.2. 19. Yüzyılda Yerel Yönetimler ve İşlevleri

Yerel yönetimler, tarihsel gelişim süreci boyunca farklı dönemlerde hakimiyet kuran çeşitli görüşlere ve savunucularına göre değişik özellikler atfedilerek ve farklı amaçlar doğrultusunda değerlendirilmiştir. Yerel yönetimler, 1900 yılı öncesindeki on yıllarda liberal dünya görüşü ve politika uygulamalarında, öncesi ya da sonrası bir dönemde görülmeyen bir önem kazanmış ve 19. yüzyıl sonları liberalizminde merkezi bir konumda yer almıştır. Bu dönemde Avrupa'nın genelinde olduğu gibi İngiltere ve Almanya'da da hızlı kentleşme ve sanayileşmeyle birlikte ortaya çıkan sosyal ve siyasal sorunlar, öncelikle yerel yönetimler için sorun oluşturmuştur. İngiliz ve Alman

⁷ George Jones ve John Stewart, "Local Government: the past, the present and the future", **Public Policy and Administration**, C.27 S.4, 2012, s.347.

⁸ Nuri Tortop, **Mahalli İdareler**, Ankara, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, 4. baskı, 1991, s.34.

⁹ Gerry Stoker, "Trends in European Local Government", **Local Government in Europe: Trends and Developments**, Ed. Richard Batley ve Gerry Stoker, Palgrave, 1991, s.1.

liberal düşünörlere göre 1870'lerde ve 1880'lerde yerel yönetimler, yenilikçi sosyal politikalardan mezhepsel esnekliğe, eğitimden yönetsel ve ekonomik etkenliğe kadar birçok soruna yenilikçi yanıtlar üretmeyi başarmıştır. Etkenlik yerel yönetimlerin kendileri için önemli olduğu kadar ulusal yönetime de ayrılmaz bir şekilde bağılı olarak görölmüştür. Özellikle İngiltere'de yerel ve merkezi yönetim arasında temelden bir etkileşim bulunmaktadır, çünkü gerek tarihsel olarak gerekse öz itibarıyla aynıdırlar. Yerel yönetimler ile liberal alan arasında sıkı bağlar oluşturan John Stuart Mill bu nedenle yerel yönetimleri parlamentoyla yakından ilişkili olarak değerlendirmiştir.¹⁰

18. yüzyılda Jeremy Bentham, faydacılık ilkesini temel alan, mantık çerçevesinde, rasyonel ve oldukça merkezileştirilmiş bir yerel yönetimin ana hatlarını belirlemiştir. 19. yüzyılda, Edwin Chadwick yoksulluğun azaltılmasından sorumlu yönetim mekanizması reformlarını planlarken Bentham'ın fikirlerini somutlaştırmaya çaba göstermiş ve daha sonraları halk sağlığı yönetimini de bu kapsama dahil etmeye çalışmıştır. Ancak, erken düşünsel gelişimi büyük ölçüde faydacılık ilkelerine dayanan Mill, bu yaklaşımın büyük kısmını gözden geçirip değiştirerek merkezden özerklik derecesi daha yüksek olan bir özyönetim sisteminde hem birey hem de devlet için mevcut olan içsel değerlere vurgu yapmıştır.¹¹

Yerel yönetimin liberal kavramsallaştırılması, dönemin diğeri düşünörlünün de katkıları olmakla birlikte esasen 19. yüzyıl ortalarında John Stuart Mill tarafından gerçekleştirilmiştir. Mill, merkezileşmiş gücü özgürlük üzerinde bir tehdit, yerel yönetimleri ise bu gücü sınırlandırmaya ve özgürlüğü güvenceye almaya olanak sağlayan kurumlar olarak değerlendirmiştir.¹² Mill'e göre yerel yönetimlerde vatandaşlar seçmenlik fonksiyonlarının yanı sıra seçilme şansı da elde etmektedir ve birçoğı gerek seçimler gerekse rotasyonlar yoluyla yerel yönetim birimlerinde yer almaktadır. Bu makamlarda kamu menfaati için düşünmek, konuşmak ve hareket

¹⁰ Jan Palmowski, "Liberalism and Local Government in Late Nineteenth-Century Germany and England", *The Historical Journal*, C.45 S.2, 2002, s.385-407.

¹¹ J. A. Chandler, *Local Government in Liberal Democracies: An Introductory Survey*, London, Routledge, 1993, s.25.

¹² Birgül Ayman Güler, *Yerel Yönetimler: Liberal Açıklamalara Eleştirel Yaklaşım*, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 4. baskı, 2013, s.48,50.

etmek durumundadırlar.¹³ Fransız liberal düşünür Tocqueville, yerel yönetimlerin vatandaşların demokratik egemenliklerini kendi kendilerine gerçekleştirmeleri için önemli bir alan teşkil ettiğini savunmuş, yerel yönetimlerin genel oy hakkına dayanmasını ve kendi bütçelerini oylama ve tayin etme özgürlüğüne sahip olmasını en temel koşullar olarak görmüştür.¹⁴

Çeşitli bakış açılarına sahip olmakla birlikte öne sürülen klasik liberal görüşlerde yerel yönetimlerin;

- eşitlik, özgürlük, katılım ve politik sorumluluk gibi demokratik değerleri güçlendirmesi
- hizmette verimliliğin takibini sağlaması
- doğrudan hizmet sağlayıcılığının belirli önemli alanlar için kabul edilmesi ve diğer alanlar için özel ve gönüllü girişimciliğin desteklenmesi

şeklinde belirtilen özellikleri üzerinde bir fikir birliği bulunduğu çoğunlukla ileri sürülmektedir.¹⁵

1871 ila 1901 yılları arasında İngiltere ve Galler’de nüfusu 2500 ve üzeri olan şehirlerin nüfus artışı %58 iken 1868 ila 1896 yılları arasında yerel yönetimlerin harcamalarında nüfus artış oranlarını oldukça geride bırakan %150 oranında bir artış gerçekleşmiştir. Aynı dönem için Almanya’nın en büyük beş şehrinde nüfus artışı %430 iken bu şehirlerde 1871 ila 1910 yılları arasında belediye harcamalarında %1500 oranında artış gerçekleşmiştir. 1883 ila 1902 yılları arasında İngiltere ve Almanya’da kişi başına düşen yerel yönetim harcamaları iki katına çıkmıştır.¹⁶

Yerel yönetimler, 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyıl başlarında; su, havagazı ve elektrik temini, halk sağlığı ve temizliği yanı sıra otoyollar, tramvaylar ve omnibüsler gibi endüstriyel ilerleme için merkezi rol oynayan hizmetlerin sağlanmasından sorumlu olmuştur. Böylelikle ileri sanayi üretiminin temellerini oluşturan sektörlerde, özellikle

¹³ John Stuart Mill, **Considerations on Representative Government**, Ed. Howard Penniman, New York, Liberal Arts Press, 1958, s.289.

¹⁴ Robert T. Gannett Jr., “Tocqueville and Local Government: Distinguishing Democracy’s Second Track”, **The Review of Politics**, C.67 S.4, 2005, s.735,736.

¹⁵ Selahattin Yıldırım, **Yerel Yönetim ve Demokrasi: Kavramlar, Yaklaşımlar**, İstanbul, Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları, 2. baskı, 2015, s.71.

¹⁶ Jan Palmowski, **a.g.e.**, s.381,382.

üretim endüstrisinde teknolojik ilerlemenin güçlü şekilde gerçekleştiği rebaketçi düzenlemeler döneminde kapitalist üretimin ilerlemesini desteklemişlerdir.¹⁷

2.1.3. 20. Yüzyılda Yerel Yönetimler ve İşlevleri

Batı ülkelerinde yerel yönetimler, 20. yüzyıla devletin organik parçaları olarak girmiş, ve yüzyılın başından itibaren kapitalist bölüşüm ilişkileri doğrultusunda etkinlik sergilemiştir. Yaşanan ekonomik süreçler ve dönüşümler sonucunda feodalist sistem ortadan kaldırılmış, monarşiler yerini merkezileşmiş devlet gücüne bırakmış ve iktidarı ele geçiren sanayi burjuvazisi 19. yüzyıl sonunda devlet aygıtına çağdaş formunu kazandırmıştır. 19. yüzyılda geliştirilen Batılı yerel yönetim sistemi fikri, 20. yüzyılda genelgeçer bir yaygınlığa erişmiştir.¹⁸

20. yüzyılın piyasa ekonomilerinde seri üretim ve tüketim dönemine uygun politik düzenleme biçimi Fordizm olmuştur. Bu dönemin hakim işletme biçimi ise iş bölümü, tekdüze ürün üretimi ve farklılaşmamış geniş pazarlar aracılığıyla uzmanlaşmış büyük fabrikalardır.¹⁹ Fordist rejim; motorlu taşıtlar, elektrikli ürünler ve benzeri önemli dayanaklı tüketim mallarının seri üretimindeki gelişmeyle nitelendirilmektedir. Seri üretime geçişle birlikte montaj hattı teknikleri, parça standartlaşması, yarı otomatik makineler ve büyük ölçekli üretim hatları da geliştirilmiştir. Bu gelişmelerin sonucunda yapılan iş rutinleştirilmiş ve emek girdisi vasıfsız veya yarı kalifiye işçilerden oluşur hale gelmiş, iş bölümü düzeyi ve üretim hızı artmıştır. Seri üretim yöntemleri ile verimlilikte görülen artış dolayısıyla ücret düzeyi ve çalışma süresi üzerine toplu pazarlıklar da gelişme göstermiş, belirli mücadele süreçlerinin sonucunda yeni seri üretim endüstrilerinde sendikalar kurulmuş ve örgütlenmiştir.²⁰

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından 1970'lerin başında Bretton Woods parasal sisteminin çöküşüne dek yaşanan ekonomik refah dönemi, kapitalizmin altın çağı olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde sürekli ve yüksek büyüme oranları, yüksek

¹⁷ Gerry Stoker, "Creating a Local Government for a Post-Fordist Society: The Thatcherite Project?", **The Future of Local Government**, Ed. John Stewart ve Gerry Stoker, London, Palgrave Macmillan, 1989, s.149.

¹⁸ Birgül Ayman Güler, **a.g.e.**, s.157, 160.

¹⁹ Peter John, **Local Governance in Western Europe**, London, Sage Publications, 2001, s.19.

²⁰ Gerry Stoker, "Creating a Local Government for a Post-Fordist Society: The Thatcherite Project?", s.142, 143.

verimlilik artış oranları ve düşük işsizlik oranları elde edilmiştir.²¹ 1950'ler ile 1970'lerin başları arası dönemde dünya genelinde üretilen mal miktarı dört kat, üretilen bu mallar ile yapılan dünya geneli ticaret ise on kat artış göstermiştir. Dünya tarımsal üretimi de sanayi üretimi kadar olmamakla birlikte artış göstermiş, 1950-1952 ile 1980-1982 arası dönemde hektar başına tahıl üretimi iki katına çıkmıştır.²²

Altın çağ olarak adlandırılan bu dönemde elde edilen tarımsal ve endüstriyel çıktı miktarlarındaki yıllık artış ve buna paralel olarak sağlanan yıllık büyüme oranları da Tablo 5'te gösterilmektedir. Burada Kuzey, Güney ve Batı Avrupa, Kuzey Amerika ülkeleri ile Avustralya, Japonya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika gelişmiş ülkeler, Doğru Avrupa ve Sovyetler Birliği ülkeleri merkezi planlama ekonomileri ve Çin, Kore, Vietnam ve Moğolistan hariç Asya, Latin Amerika ve Afrika ülkeleri ise gelişmekte olan ülkeler olarak belirtilmektedir.

Tablo 5: 1961-1970 Arası Dönemde Yıllık GSYH, Endüstriyel ve Tarımsal Üretim Artış Oranları

Yıllık ortalama değişim oranı (%)	
GSYH (1960 yılı sabit fiyatları ile)	
Gelişmiş Ülkeler	5,0
Merkezi Planlama Ekonomileri	6,7
Gelişmekte Olan Ülkeler	5,5
Dünya	5,4
Endüstriyel Üretim	
Gelişmiş Ülkeler	5,8
Merkezi Planlama Ekonomileri	8,3
Gelişmekte Olan Ülkeler	7,1
Dünya	6,7
Tarımsal Üretim	
Gelişmiş Ülkeler	2,5
Merkezi Planlama Ekonomileri	3,0
Gelişmekte Olan Ülkeler	2,8
Dünya	2,6

Kaynak: UN, **World Economic and Social Survey 2017**, https://www.un.org/development/desa/dpad/wp-content/uploads/sites/45/publication/WESS_2017-FullReport.pdf, 15.04.2018.

²¹ UN, **World Economic and Social Survey 2017**, https://www.un.org/development/desa/dpad/wp-content/uploads/sites/45/publication/WESS_2017-FullReport.pdf, 15.04.2018.

²² Eric Hobsbawm, **Age of Extremes: The Short Twentieth Century 1914-1991**, London, Michael Joseph, 1994, s.261.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından görülen ekonomik canlanma ve genişleme süreci, Keynesyen refah politikalarına meşruiyet kazandırdığı gibi Fordist sermaye birikim rejiminin sosyal temelini de pekiştirmiştir. Elde edilen vergi gelirleri, refah artışına yönelik finansman olarak değerlendirilmiş, sermaye ve emek arasında sınıfsal uzlaşmaya zemin oluşturulmuştur. Emek piyasasında bölünmüşlükten bütünleşmeye dönüşümle birlikte tam istihdam sağlanmış ve çalışan nüfus arasında yoksulluk düzeyi azalmıştır. Böylece Keynesyen refah devleti ve Fordist üretim rejimi birbirlerinin gelişimini sağlayacak koşulları oluşturmuş ve desteklemiştir.²³

Fordist dönemde, Keynesyen politikalar izleyen refah devletinin genişlemesinde ve dönemle ilişkilendirilen uygulamalarda rol alan yerel yönetimler, faaliyetlerini ve harcamalarını refah devletinin önemli araçları haline gelecek şekilde yeniden düzenlemişlerdir. Konut ve eğitim gibi önemli hizmetlerin teminini, arazi kullanımı, çevre düzenlemesi ve mevzuatı yoluyla vatandaşların ve işletmelerin faaliyetlerinin düzenlenmesini gerçekleştiren yerel yönetimler, eğitilmiş, sağlıklı ve ev sahibi işgücü yaratılmasına katkı sağlamıştır.²⁴ 1930'lardan 1970'lere dek yerel yönetimlerin örgütlenmesinde belirleyici olan üç ilke şu şekilde ifade edilmektedir:²⁵

- İşlevselcilik ilkesi: Yerel yönetim örgütlenmesinin eğitim, iskan, sosyal hizmetler gibi başlıca işlevsel sorumluluklar doğrultusunda bölümlendirilmesidir.
- Tekdüzelik ilkesi: Yerel yönetimin yetki alanı dahilinde sunulan hizmetlerin mümkün olduğunca ortak bir standart ve düzende olmasıdır.
- Hiyerarşi ilkesi: Yerel yönetim örgütlenmesinin sorumluluk seviyeleri doğrultusunda bölümlendirilmesidir.

Söz konusu dönemde merkezi Keynesyen refah devletinin uzantıları gibi çalışan yerel yönetimlerin temel bölgesel politikaları, sanayinin tam istihdamın yayılması ve

²³ Bob Jessop, "Post-Fordism and the State", **Post-Fordism: A Reader**, Ed. Ash Amin, Blackwell Publishers, 1994, s.255,256.

²⁴ Gerry Stoker, "Creating a Local Government for a Post-Fordist Society: The Thatcherite Project?", s.149-151.

²⁵ J. D. Stewart, "The Functioning and Management of Local Authorities", **Half A Century of Municipal Decline 1935-1985**, Ed. Martin Loughlin, M. David Gelfand ve Ken Young, Routledge, 2007, s.99-101.

enflasyonist baskıların azaltılması amaçlarına uygun şekilde konumlandırılmasına yöneliktir. Dolayısıyla yerel yönetimler Fordist seri üretimi destekleyici yerel altyapıları sağlamış, toplu tüketimi ve yerel refah devleti politikalarını teşvik etmiş, Fordizmin sekteye uğradığı bazı durumlarda istihdam yaratmak veya mevcut istihdam düzeyini korumak için rekabetçi sübvansiyonlar sağlamışlardır.²⁶

Keynesyen refah devletinin 1970’lerde yaşanan ekonomik krizlere paralel olarak çözülmesiyle birlikte, hizmet üreticisi işleviyle ön planda olan ve bu doğrultuda şekillendirilmiş yerel yönetimler de hem şekil hem de işlevleri itibarıyla yeniden tanımlanmalarıyla sonuçlanacak bir krize girmiştir. Kapitalizmin altın çağı olarak adlandırılan dönemde kolektif hizmetlerin sağlayıcısı olan yerel yönetimler, yerini piyasa mekanizmalarına terk etmeye başlamış ve kolektif hizmetlerin sağlayıcısı olan yerel yönetimlerden büyümeye ve sermayenin taleplerine hassasiyet gösteren yerel yönetimlere dönüşüm yaşanmıştır. Böylece kent yönetimlerine dair ileri sürülen yeni modelde yerel yönetimler, yerel sermaye ve sivil toplum kuruluşları modelin başat aktörleri haline gelmiştir. Ancak yerel yönetim kavramının bu yeni model için yetersiz kalması yeni bir kavram olarak yönetişimin ortaya çıkmasına yol açmıştır.²⁷

2.1.4. Yönetişim Kavramı ve Gelişimi

Düzenleme (regulation) ve yönetişim (governance) kavramlarının etimolojik kökenlerini 14. yüzyıl latinesine dek takip etmenin mümkün olduğu belirtilmektedir. Ancak düzenleme, birçok bağlamda geniş ölçekte geçerlilik kazanırken yönetişim kullanırlılığını yitirmiş ve yerini yaygın olarak yönetim (government) kavramına bırakmıştır. Yönetişim kavramının 14. yüzyılda kayıtlara geçen ilk kullanımları yönetim, rehberlik ve yönlendirme eylem ve davranışlarına atıfta bulunmaktadır. Ancak 1970’lerin ortalarından itibaren hem teoride hem de uygulamada yönetişim kavramı, süregelen yönetim kavramına karşılık olarak yeniden canlandırılmıştır.²⁸

²⁶ Bob Jessop, **a.g.e.**, s.271,272.

²⁷ H. Tarık Şengül, “Yerel Yönetim Kuramları: Yönetimden Yönetişime”, **Kentsel Çelişki ve Siyaset**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2. baskı, 2009, s.82-84.

²⁸ Bob Jessop, “The Regulation Approach, Governance, and Post-Fordism: Alternative Perspectives on Economic and Political Change?”, **Economy and Society**, C.24 S.3, 1995, s.307-310.

Yönetişim, yönetime kıyasla daha geniş kapsama sahip bir kavramdır. Yönetişim kavramının temsil ettiği bakış açısıyla, yerel düzeydeki yaşam biçimi ve ekonomik yapı üzerinde yerel politik kurumların seçilmiş temsilcilerinin yanısıra merkezi yönetim, sivil toplum örgütleri, özel sektör ve medya gibi diğer aktörlerin de etkili olduğu ifade edilmektedir.²⁹ Yönetişim kavramıyla çoklu aktörlerin rol aldığı ve hiyerarşi yerine karşılıklı etkileşimin belirleyici olduğu yönetim süreci belirtilmektedir. Yönetişim, yerel ve merkez arasında bir hiyerarşi varsayımı içermemektedir. Bu süreçte devlet, sürecin parçası aktörlerin birbirlerini bastırmadan iletişim kurabilmesi için düzenleyici ve yönlendirici işlevlere sahiptir.³⁰

Yönetişim kavramı, 1990'ların başından itibaren Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı başta olmak üzere çeşitli uluslararası iktisadi örgütler tarafından desteklenmiş ve iktisat, politika ve yönetim bilimi alanlarında belirli bir yönetim şeklini tasvir etmek için kullanılmıştır. Bu doğrultuda yönetim, hiyerarşik düzenli ve tek taraflı bir yönetim şekline karşılık tüm tarafların birbirlerinin karar ve faaliyetleri üzerinde etki yaratabilecek kaynak ve yöntemlere sahip olduğu çok taraflı bir yönetim şeklini ifade etmektedir. Toplumsal aktörlerin işbirliğine ve karşılıklı etkileşimine dayanan yönetim anlayışı uluslararası örgütler tarafından iyi yönetim olarak kavramsallaştırılmış, bilhassa ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi için liberal demokratik bir yönetim modeli olarak sunulmuştur.³¹

Yönetişim kavramı, günümüzdeki anlamıyla ilk kez 1989 yılında Dünya Bankası tarafından “Sahraaltı Afrika: Krizden Sürdürülebilir Büyümeye” adlı raporda kullanılmış ve Afrika'nın kalkınma sorunlarının sürekliliğinin sebebi olarak yönetim krizi öne sürülmüştür. Sözkonusu raporda yönetim, politik gücün devlet işlerinin idaresine yönelik kullanımı olarak ifade edilmiş, iyi yönetişimin unsurlarından başlıcaları ise;

²⁹ Mark Goodwin ve Joe Painter, “Local Governance, Crisis of Fordism and the Changing Geographies of Regulation”, **Transactions of the Institute of British Geographers**, C.21 S.4, 1996, s.636.

³⁰ H. Tarık Şengül, **a.g.e.**, s.84,85.

³¹ Çiğdem Aksu Çam, “Yerinden Yönetim ve Kentsel Siyaset: Avrupa Yerel Yönetim Sistemlerine Karşılaştırmalı Bir Bakış”, **Yerel Demokrasi Sorunsalı: Büyükşehir Belediye Meclisleri Yapısı ve İşleyişi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. baskı, 2016, s.17.

- verimli kamu hizmeti
- bağımsız ve güvenilir bir yargı sistemi
- halka karşı sorumlu ve hesap verebilir bir yönetim
- kamu fonlarının yönetiminde saydamlık
- tüm yönetim kademelerinde insan haklarına ve hukuka saygı
- basın özgürlüğü

olarak belirtilmiştir.³²

1992 yılında Dünya Bankası'nın "Yönetişim ve Kalkınma" adlı yayınında yönetim, kalkınma için bir ülkenin ekonomik ve sosyal kaynaklarının idaresinde gücün kullanım şekli olarak tanımlanmış ve iyi yönetim, düzgün bir kalkınma yönetimi ile eş anlamlı görülmüştür.³³ OECD, 1995'de "Katılımcı Kalkınma ve İyi Yönetişim" adlı yayınında Dünya Bankası tarafından yapılan yönetim tanımlamalarını benimsemiş ve bu çerçevede kamu otoritelerinin ekonomik aktörlerin faaliyet gösterebileceği ortamı sağlamada ve yönetilen ile yöneten arası ilişkilerin belirlenmesinde rol sahibi olduğu belirtilmiştir.³⁴

Avrupa Birliği bütünleşme sürecinde yönetim, merkezi devlet yetkilerinin çeşitli kademelere paylaşımını ve bölgeselleşme eğilimlerini de ifade edecek bir içeriğe bürünmüştür. 1992'de Maastricht Antlaşması'nın imzalanmasının ardından Avrupa'da bölgeselleşme tartışmaları yoğunlaşmış ve Avrupa'da bütünleşme çok katmanlı yönetim kavramı üzerinden tartışılmıştır. Çok katmanlı yönetim ile merkezi ulus-devlet yetkilerinin bazıları bölgesel ve yerel yönetimlere(aşağıya), bazıları Avrupa Birliği gibi ulus-üstü kurumlara(yukarıya), bazılarıysa sivil toplum kuruluşları ve piyasaya mekanizması gibi siyaset kurumları dışına aktarılması ifade edilmektedir.³⁵

Geleneksel yerel yönetim ve yerel yönetim yaklaşımları arasındaki farklılıklar Tablo 6'da gösterilmektedir.

³² World Bank, **Sub-Saharan Africa: From Crisis to Sustainable Growth**, Washington, 1989, s.xii, 6,15,55,60,61,192.

³³ World Bank, **Governance and Development**, Washington D.C., 1992, s.1.

³⁴ OECD, **Participatory Development and Good Governance**, Paris, 1995, s.14.

³⁵ Çiğdem Aksu Çam, **a.g.e.**, s.18.

Tablo 6: Klasik Yerel Yönetim ve Yerel Yönetişim Karşılaştırması

Klasik Yerel Yönetim	Yerel Yönetişim
• Devlet odaklı	• Toplum odaklı
• Yönetim katmanları arası hiyerarşik ilişki	• Eşitler ve paydaşlar arası gönüllülük esasına dayalı işbirliği
• Emir kumanda zinciri, buyurma itaat etme ilişkisi	• Birlikte karar oluşturma, demokratik katılım, proje demokrasisi
• Merkezîyetçi	• Yerinden yönetimci
• Bizzat kendi yapan, doğrudan üreten	• Paydaşları yapabilir kılan, yönlendirici destek veren
• Genel kuralcı/tek tipçi	• Farklılıklara, yerel önceliklere duyarlı
• Gizlilik eğilimli, sınırlı bilgi paylaşımı	• Saydam, bilgiyi erişilebilir kılan
• Genel üretim ve hizmet standartlarını katı ve tepeden indirmeci belirleyen	• Hizmet tüketicisinin ve yurttaşın tercih ve önceliklerine duyarlı
• Şekilci ve genel denetim	• Çok yönlü yerel hesap verebilirlik

Kaynak: Korel Göymen, “Yerel Kalkınma Önderi ve Paydaşı Olarak Belediyeler”, **Türkiye’de Yerel Yönetişim ve Yerel Kalkınma**, İstanbul, Boyut Yayın Grubu, 2010, s.131.

Yerel yönetimle birlikte her bölgenin kendi rekabet gücünü ön plana çıkararak merkezi yönetimin kaynaklarına olan bağımlılığı indirgemeyi amaçlayan yeni kurumsal düzenlemeler öngörülmektedir. Bu doğrultuda izlenecek politikaların başlıcaları ise yerel ekonomide birlikteliklerin yanısıra toplumsal yapının ekonomiyi harekete geçirebilecek şekilde donatılması ve mevcut kurumsal yapıda değişim ve gelişimin sağlanması olarak ifade edilebilir. Söz konusu politikaların uygulanabilmesi için aracılık işlevi üstlenecek yeni kurumsal yapı ve düzenlemelere olan ihtiyaca yanıt ise bölgesel ve yerel yönetimlerin bir parçası olan bölgesel kalkınma ajanslarıdır.³⁶

2.1.5. Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Yerel Yönetişim Çerçevesinde İşlevleri

Bölgesel kalkınma ajansları; merkezi ve yerel yönetim ana yapısının dışında bulunan, yerel ekonomik kalkınmayı destekleyen ve bölgesel bazda yerleşik olup kamu

³⁶ Ayda Eraydın, “Bölgesel Kalkınmanın Yönetişim Çerçevesinde Kurumlaşması: Kalkınma Ajansları”, **Türkiye’de Bölgesel Kalkınmanın Yeni Örgütleri: Kalkınma Ajansları**, Ed. Birol Akgül ve Nispet Uzun, Bursa, Ekin Yayınevi, 2010, s.42.

tarafından finanse edilen kurumlar olarak tanımlanmaktadır.³⁷ Bir diğer tanımlamaya göre bölgesel kalkınma ajansları, sınırları belirli bir bölgenin sosyo-ekonomik şartlarını geliştirmek için oluşturulmuş, finansmanı kısmen ya da tamamen kamu tarafından gerçekleştirilen yarı özerk kurumlardır. Bu tanımlar doğrultusunda kalkınma ajanslarının sahip olması gereken özellikler aşağıdaki şekilde ifade edilebilir:³⁸

- Merkezi yönetim karşısında yarı-özerk bir yapıya sahip olup bölgeye dair kararlarını bağımsızca alabilmelidir.
- Belirlediği amaçlar yeterince geniş kapsamlı olmalıdır. Bu amaçlar arasında bölgesel rekabet gücünün geliştirilmesi ve büyümenin sağlanması, küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin ve bölgeye yatırımların desteklenmesi sayılabilir.
- Çevrenin iyileştirilmesi, endüstriyel altyapı temini, işletmeler için danışmanlık, risk sermayesi gibi çoklu politika araçlarına sahip olmalıdır.

Belirli bir bölgenin sosyal, kültürel ve ekonomik hayatını temel alarak söz konusu coğrafi alanda mevcut içsel potansiyelin geliştirilmesi kalkınma ajanslarının temel ilgi alanını oluşturmaktadır. Bu bağlamda kalkınma ajansları bölgeye dair görev üstlenmektedir ve bu görevi üstlenecek bir yapının olmadığı duruma kıyasla kalkınma ajanslarının daha iyi sonuçlar ortaya çıkardığı öne sürülmektedir.³⁹

Bölgesel kalkınma ajanslarının kalkınmanın çevresel, sosyal ve ekonomik boyutları arasında dengenin sağlanarak sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesi doğrultusunda üstlendiği görevler;

- sosyal, fiziksel ve ekonomik rejenerasyonun sağlanması
- işletmelerin desteklenmesi, yatırımların ve rekabet gücünün artırılması
- bölgesel ekonomik kalkınma stratejisinin belirlenmesi

³⁷ Henrik Halkier, “Regional Development Agencies and Multilevel Governance: European Perspectives”, **1. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu Bildiri Kitabı**, Ankara, Tepav Yayınları, 2006, s.3,4.

³⁸ James T. Hughes, “The Role of Development Agencies in Regional Policy: An Academic and Practitioner Approach”, **Urban Studies**, C.35 S.4, 1998, s.616.

³⁹ Nisfet Uzun, “Kalkınma Ajanslarına Genel Bir Bakış”, **Türkiye’de Bölgesel Kalkınmanın Yeni Örgütleri: Kalkınma Ajansları**, s.6.

- kırsal alanda ekonomik kalkınmanın ve rejenerasyonun sağlanması
- içe dönük yatırımlarda bölgesel koordinasyonun gerçekleştirilmesi
- bilgi, beceri düzeyinde gelişmenin sağlanması ve teknoloji transferinin teşvik edilmesi
- bölgenin işletme merkezi olarak pazarlanarak yabancı yatırımların çekilmesi
- toprak kullanımı, ulaşım, yüksek eğitim, suçun önlenmesi, halk sağlığı, çevre, sürdürülebilir kalkınma, barınma, kültür, turizm ve spor altyapı projeleri gibi çeşitli program ve politikalara katkı sunulması

şeklinde ifade edilebilir.⁴⁰

Bölgesel kalkınma ajanslarının yarı-özerk kurumsal yapısı ve kalkınmaya yönelik üstlendiği görevler, ulusal merkezi yönetimlerin belirlediği ve uyguladığı bölgesel politikalardan farklılıklar göstermektedir. Bölgesel kalkınma ajansları ve merkezi hükümetlerin klasik bölgesel politikalarının önemli özellikleri karşılaştırmalı olarak Tablo 7’de gösterilmektedir.

Tablo 7: Merkezi yönetim bölgesel politikaları ile bölgesel kalkınma ajanslarının niteliksel karşılaştırılması

Özellikler	Ulusal Düzey Politikaları	Bölgesel Kalkınma Ajansları
Kurum	• Ulusal	• Bölgesel
	• Devlet Dairesi	• Yarı-özerk kurum
Ekonomik Görevler	• Bölgelerarası eşitlik	• Bölgesel rekabet
	• Ulusal büyüme	• Bölgesel büyüme
	• Gelirin yeniden dağıtımı	• İç kaynaklı büyüme
Politika Araçları	• Bürokratik düzenleme	• Risk sermayesi
	• Uluslararası tanıtım hibeleri	• Danışmanlık hizmetleri
	• Gelişmiş fabrikalar	• Teknik altyapı ve eğitim
Çalışma Şekli	• Ayrık	• Bütünleşik
	• Seçici olmayan	• Seçici
	• Otomatik/Takdire bağlı	• Takdire bağlı
	• Reaktif	• Proaktif

Kaynak: Henrik Halkier ve Mike Danson, “Regional Development Agencies in Western Europe”, http://vbn.aau.dk/files/41055220/No15EuropeanStudies_HenrikHalkiermfl_.pdf, 04.11.2019.

⁴⁰ Peter W. Roberts Shaw ve M. Greg Lloyd, “Regional Development Agencies in England: New Strategic Regional Planning Issues?”, **Regional Studies**, C.34 S.1, 2000, s.76.

2.1.6. Bölgesel Kalkınma Paydaşı Olarak Yerel Yönetimler

1970’lerde gelişmiş batı ülkelerinin ekonomik durgunluk ile karşı karşıya kalması sonucunda sanayinin ve toplumsal hayat standartlarının gelişimine ivme kazandırmış olan Keynesyen iktisat politikaları ve Fordist sistem önemini kaybetmiş, gelir ve işsizlik ölçütleri bağlamında merkez ile çevre bölgeler arası kalkınma farklılıkları artış göstermiştir. Bu gelişmeler doğrultusunda 1980’lerden itibaren dışsal bölgesel kalkınma yaklaşımından içsel bölgesel kalkınma yaklaşımına bir dönüşüm gerçekleşmiş ve alansal odaklı yeni politikalar oluşturulmuştur. İçsel bölgesel kalkınma yaklaşımına özgü başlıca özellikler ise;

- yerel kaynak potansiyelinden azami ölçüde faydalanılması
- kurumlar arası işbirliğinin teşvik edilmesi
- yenilikler ve ağ gelişimi

şeklinde ifade edilebilir.⁴¹

1980’lerin başında ön plana çıkan bir diğer kavram da kabaca ulusal piyasaların bütünleşmesi olarak ifade edilen ve ticari ilişkilerin hızla gelişerek tüm dünyayı kapsamasını esas alan küreselleşmedir. Gelişmiş ekonomilerin 1970’lerde yaşanan ekonomik durgunluk şartlarını aşabilmek için üretimde yeniden yapılanma ve örgütlenme sürecine girmesinin yanı sıra bilgi ve iletişim teknolojisinde ortaya çıkan gelişmelerle mal ve sermaye akımları küresel düzeye ulaşmıştır. Küresel talep dalgalanmalarına ve değişken ihtiyaçlara yanıt verebilen esnek uzmanlaşmaya ve işbölümüne dayalı yeni üretim anlayışıyla birlikte, özgün kapasite ve imkanlarından etkin şekilde faydalanarak küresel ticaret sistemine eklenilebilen yerel üretim yapılarının oluşması anlamına gelen yerelleşme eğilimi de ortaya çıkmıştır. 1990’lardan itibaren küreselleşme ve yerelleşmenin birbirine karşıt değil aksine birbirini tamamlayan süreçler olduğu, değişen ekonomik koşullara göre geliştirilen üretim sistemlerinin küreselleşmeyi desteklemekle birlikte yerel kalkınma amacı

⁴¹ Murat Çetin, “Endojen Bölgesel Kalkınmaya Farklı Bir Bakış”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S.24, 2005, s.1,2.

güdebileceği savları ön plana çıkmış, yerel birimler ve bölgeler ekonomik ana birim olarak önem kazanmıştır.⁴²

Küresel, bölgesel ve yerel ilişkiler ağı dahilinde özellikle belediyeler olmak üzere yerel yönetimler tarafından sorumluluğu üstlenilen önemli konulardan biri de yerel kalkındır. Bu hususta gerek merkezi gerekse yerel yönetimlerden beklenen doğrudan kamu yatırımları gerçekleştirilmesi değil belirli bir bölgenin üretken güçleri arasında aracılık yapılarak sinerji ve işbirliğinin yaratılması ve bölgeye yatırımların teşvik edilmesidir. Bu doğrultuda belediyelerin yerel kalkınmaya dair görevlerinin dört önemli boyutunu;

- Siyasal katılım: Vatandaşların karar alma ve siyaset mekanizmaları hakkında ilgi ve bilgi sahibi olmasını sağlayarak, şeffaf, katılımcı ve hesap verebilir bir siyaset yapısı oluşturmak.
- Toplumsal paylaşım ve kapsayıcılık: Topluma gönüllülük, dayanışma, eşitlik gibi değerleri ve ortak geleceğe dair sorumluluk bilincini aşlamak ve tüm kesimleri kapsayıcı bir toplumsallaşma sürecine dahil etmek.
- Kültürel çoğulculuk: Bölgedeki etnik ve kültürel farklılıkların insanları birbirinden ayırıcı değil birleştirici olmasını ve toplumsal ilişkilerin zenginleşmesini sağlayıcı politikalar üretmek.
- Ekonomik kalkınma: Bölge insanının refah düzeyini yükseltmek için doğal kaynaklar, beşeri ve fiziksel sermaye ve teknoloji gibi bölgenin sahip olduğu tüm kaynaklardan belirli önceliklere göre ve akılcı şekilde yararlanmak.

teşkil etmektedir.⁴³

⁴² Ayda Eraydın, “Küreselleşme-Yerelleşme ve İşlevleri Farklılaşan Kentler”, **Cevat Geray’a Armağan**, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Yayınları, 2001, s.363-369, <http://mulkiye.org.tr/wp-content/uploads/2015/09/27.pdf>, 25.06.2018.

⁴³ Korel Göymen, “Yerel Kalkınma Önderi ve Paydaşı Olarak Belediyeler”, **Türkiye’de Yerel Yönetişim ve Yerel Kalkınma**, İstanbul, Boyut Yayın Grubu, 2010, s.130,133.

2.2. Kooperatifler

14. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanan kooperasyon kavramı latince kökenli olup ortak bir amaca ulaşmak için birlikte hareket etme, bir işi beraber yapma anlamına gelmektedir.⁴⁴ Batı’da kooperatiflerin ortaya çıkışını Sanayi Devrimi’ne dayandıran bakış açısı hakim olmakla birlikte kooperatiflerin kökenleri 15. yüzyıla dek izlenebilmektedir. 15. yüzyılda Belçika’da kurulan *naties* ve 16. yüzyılda Hollanda’da kurulan *vemen*, taşımacılar ve depocuların örgütlenerek oluşturduğu kooperatifler olarak faaliyet göstermiştir. Yerel coğrafyayı ve ekonomik hayatı düzenleyen yerel yönetim politikalarının ve lonca teşkilat yapısının etkileriyle şekillenen bu örgütlerden *vemen* 1900 yılına, *naties* ise 20. yüzyılın sonlarına dek mülkiyet ve yönetimde eşitlik (her ortağa bir oy) ilkesine bağlı kooperatif yapısını korumayı başarmıştır.⁴⁵

Varlığı çok daha öncelere dayanan örnekleri bulunan kooperatiflerin çeşitli toplumsal ve siyasal hareketlerin de desteğiyle politikacıların ve uzmanların ilgisini çekmesi Sanayi Devrimi çağında ve özellikle 19. yüzyıl süresince gerçekleşmiştir. Batı’da kooperatifler, başlangıçlarından günümüze dek farklı dönemlerde değişimlere de uğrayabilen toplumsal değer ve gayretlerin yönlendirdiği aşağıdan yukarıya bir sürecin sonucunda oluşan gönüllülüğe dayalı kuruluş özellikleri sergilemiştir.⁴⁶

2.2.1. Kooperatif Kavramı

Ekonomik ve politik sistemlerin, ekonomik menfaat yaklaşımlarının çeşitlilik göstermesinin yanı sıra ekonomik özelliklerin değişken yapısı dolayısıyla kooperatife dair genelgeçer bir tanım ve tarif oluşturmak güçleşmektedir. Ekonomik anlamda ve en yalın haliyle kooperatifin bir menfaat birliği olduğu ifade edilebilir.⁴⁷

⁴⁴ Jean François Draperi, “From Cooperative Theory to Cooperative Practice”, 2006, s.2, http://recma.org/sites/default/files/FROM_COOPERATIVE_THEORY_TO_COOPERATIVE_PRAC_TICE.pdf, 24.08.2018.

⁴⁵ Hugo van Driel ve Greta Devos, “Path Dependence in Ports: The Persistence of Cooperative Forms”, **The Business History Review**, C.81 S.4, 2007, s.681,682,685,686.

⁴⁶ Patrizia Battilani, “Features and Determinants of Co-operative Development in Western Countries”, **Co-operative Innovations in China and the West**, Ed. Caroline Gijssels, Li Zhao ve Sonja Novkovic, London, Palgrave Macmillan, 2014, s. 12,13.

⁴⁷ Enis Öksüz, “Kooperatifçilik Kavramı ve İlkelerinin Işığında, Türkiye’de Köy Kalkınma Kooperatifleri”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S.31, 1982, s.333.

Genel olarak bir kooperatif, artık değer veya kar payı, iyileşmiş çalışma koşulları, daha düşük fiyatlar, ortakların tercihine uygun olarak kalitesi ve çeşitliliği fazla ürünler gibi faktörlerden kaynaklanan faydaların kullanım veya mülkiyet esasına göre dağıtıldığı bir işletmeye sahip olan veya kontrol eden ve mülkiyetin ortaklar arasında büyük ölçüde eşit ağırlıkta olduğu gönüllü bireyler ağından oluşmaktadır.⁴⁸ Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA) kooperatifi; mülkiyeti ortaklaşa, idaresi demokratik olan bir girişim aracılığıyla müşterek kültürel, toplumsal ve ekonomik gereksinimlerini karşılamak üzere gönüllü olarak bir araya gelen bireylerin özerk birliği olarak tanımlamaktadır.⁴⁹

Kooperatifler çoğunlukla ekonomik açıdan güçsüz olanların, üyeleri arasında eşitlik bulunan demokratik bir yönetime sahip olan işletme bünyesinde üyelerine hizmet etmek ve çıkarlarını korumak esas amacıyla karşılıklı dayanışma ve yardımlaşma ilkesi doğrultusunda birleşerek oluşturdukları bir özüne yardım örgütüdür.⁵⁰ Doğaları gereği kooperatifler, sorunlara çözüm üretirken bireysenci yaklaşımların aksine grupça çözümler üretmeye odaklanır. Her ortağa bir oy ilkesi doğrultusunda kooperatif bünyesindeki varlık düzeyinden bağımsız olarak yönetim gücünün ortak paylaşılması, ortakların planlama ve karar alma aşamalarına eşitçe katılmasına fırsat yaratmaktadır. Düzenli şekilde tüm ortaklara her zaman açık olarak gerçekleştirilen toplantılar, yönetim faaliyetlerinde açıklık ve şeffaflık sağlamaktadır.⁵¹

Birleşik Devletler Ulusal Kooperatif İşletmeleri Birliği, ihtiyaç duyulan mal ve hizmetlerin uygun fiyatla kabul olunabilir kalite düzeyinde sağlanmasında piyasanın başarısız olduğu durumlarda bireylerin kooperatifler oluşturduğunu ve kooperatiflerin özüne yardım yaklaşımıyla ekonomik fırsatlarını artırarak bireylerin yaşam kalitelerini yükseltmesine olanak sağladığını belirtmektedir. Ayrıca kooperatif işletmeler ile diğer

⁴⁸ Morris Altman, "History and Theories of Cooperatives", **International Encyclopedia of Civil Society**, Ed. Helmut K. Anheier, Stefan Toepler ve Regina List, New York, Springer, 2010, s.563.

⁴⁹ ICA, "Co-operative Principles for the 21st Century", **Review of International Co-operation**, C.83 S.3, 1995, s.3.

⁵⁰ Cevat Geray, **Kooperatifçilik**, Ankara, Nika Yayınevi, 2014, s. 27-32.

⁵¹ Jack Shaffer, **Historical Dictionary of the Cooperative Movement**, London, Scarecrow Press, 1999, s.46,47.

yatırımcı odaklı işletmeler arasında farklılıklar olduğuna vurgu yaparak, kooperatiflerin kendine özgü özelliklerini şu şekilde ifade etmektedir:⁵²

- Kooperatiflerin mülkiyeti ortaklarına aittir ve dış yatırımcılar tarafından değil ortakları tarafından demokratik olarak yönetilirler. Ortaklar, yönetim kurulunu kendi aralarından seçer ve kararlar üyelerin kooperatifteki yatırımına bakılmaksızın her ortağa bir oy ilkesi doğrultusunda alınır.
- Kooperatifler, gelir artığını üyelerine sermayeye katılımları oranında değil alışveriş esasına göre geri dağıtır.
- Kooperatifler, kar amacıyla değil üyelerinin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde uygun fiyatla kaliteli mal ve hizmet sağlamak amacıyla hareket etmektedir.

Özel kesimi teşkil eden yatırımcı odaklı, kar amaçlı ticari ortaklıklar ile kooperatifler arasındaki yapısal farklar karşılaştırmalı olarak Tablo 8’de gösterilmektedir.

Tablo 8: Kooperatif ve Ticari Özel Kesim Ortaklığı Arasındaki Farklar

Özellik	Kooperatif	Ticari Ortaklık
Temel Öğe	• İnsan (kooperatif üyesi)	• Para (anamal sahibi)
Amaç	• Üyeye hizmet	• Kar
Anamala katılım	• Sınırlı (tavan var)	• Sınırsız
Pay senedi	• Borsada satılmaz	• Borsada satılır
Gelir bölüşümü	• Gelir artığı alışveriş ile orantılı olarak üyeye geri ödenir	• Anamaldaki payla orantılı kar dağıtımı (temettü)
Anamala faiz	• Sınırlı (en çok %7)	• Anamaldaki payla orantılı
Yönetime katılım	• Her üyeye eşit (tek) oy	• Anamaldaki payla orantılı

Kaynak: Cevat Geray, **Kooperatifçilik**, Ankara, Nika Yayınevi, 2014, s. 28.

⁵² Gerald F. Ortman ve Robert P. King, “Agricultural Cooperatives I: History, Theory and Problems”, **Agrekon**, C.46 S.1, 2007, s.42.

2.2.2. Kooperatifçilik Hareket ve Politikalarının Gelişimi

Kooperatifçilik hareketleri tarih boyunca kendilerini şekillendiren toplumsal ve ekonomik güçlerle bağlantılı olarak gelişim göstermiştir. Kooperatifler, modern dönemlerde olduğu gibi geçmişte de ekonomik sorunların ve toplumsal değişimlerin yaşandığı yer ve zamanlarda oluşturulmuştur. Antik kayıtlar ve arkeolojik keşifler, Yunanistan, Mısır ve Çin gibi dünyanın çeşitli yerlerinde erken medeniyetler tarafından yaratılan kooperatif yapılarının varlığına işaret etmektedir.⁵³

Modern anlamda kooperatifler ise Sanayi Devrimi'nin meydana getirdiği sorunlarla karşı karşıya kalan çiftçilerin ve işçilerin çözüm arayışlarına bir yanıt olarak ortaya çıkmıştır. 1700'lerin ortalarından itibaren yaşanan benzer gelişmelere bağlı olarak öncelikle Avrupa ve Kuzey Amerika'nın çeşitli bölgelerinde öncülleri görülmeye başlanan kooperatifler, daha sonra endüstriyel ilerleme gösteren toplumlarda yaygınlık kazanmıştır.⁵⁴ Modern tarzda kooperatifçiliğin 19. yüzyılda sanayi kapitalizmiyle birlikte ortaya çıkan yeni yaşam koşullarının zorlamasıyla oluşması nedeniyle kooperatifler, zaruretlerin çocuğu olarak nitelendirilmektedir. Sanayi Devrimi'nin ardından sanayi kapitalizminin doğuşu ve gelişmesiyle bağlantılı ve neredeyse eş zamanlı olarak kooperatifçiliğin de ilk geliştiği ülke İngiltere olmuş, sanayileşme dolayısıyla işçi sınıfının sürüklendiği sefaletle çare olarak kooperatif hareketi öneren birçok görüş ortaya çıkmıştır.⁵⁵

Görüş ve teorileri gerçek kooperatif deneyimlerine dayanan ya da eş zamanlı olarak teorilerine dayalı kooperatifler oluşturma çabası içindeki aydınlardan 18. yüzyılın son çeyreğinde dünyaya gelen Charles Fourier, Philippe Buchez, Etienne Cabet, Robert Owen ve William Thompson geliştirmekte olan kooperatifçilik hareketinin entelektüel mayasını oluşturmada önemli katkılarda bulunmuştur.⁵⁶ Fransa'da Buchez, Cabet ve Fourier çoğunlukla ütöpik ilkeler üzerine kurulan kooperatifleri incelemiş, İngiltere'de Owen ve Thompson kooperatif topluluklar örgütleme girişimlerinde bulunmuş,

⁵³ Kimberly A. Zeuli ve Robert Cropp, **Cooperatives: Principles and Practices in the 21st Century**, Madison WI, University of Wisconsin, 2004, s.5.

⁵⁴ Jack Shaffer, **a.g.e.**, s.39,40.

⁵⁵ Enis Öksüz, **a.g.e.**, s.330.

⁵⁶ Jack Shaffer, **a.g.e.**, s.40,41.

Almanya’da Crüger toplumun temelini bireysel çıkardan ziyade insan doğasındaki ideal iyilik olduğu kanısıyla kooperatif idealleri üzerine çalışmıştır.⁵⁷

Reformcu bir fabrika sahibi olarak Owen, sanayiciliğin insani özelliklerden ayırıcı ve makinalaştırıcı yönlerini yoğun şekilde eleştirerek insanların daha iyi şekilde yetişebileceği kooperasyon köyleri oluşturmayı denemiştir. İskoçya, İrlanda, İngiltere ve ABD’de kooperatif topluluklar kurmaya yönelik girişimleri nihayetinde başarısızlığa uğrayıp Owen’a önemli miktarda paraya mal olmuş olsa da kooperatifçiliğe yönelik sosyal deneyler olarak önem arz etmişlerdir.⁵⁸ Demokratik niteliği de dahil olmak üzere kooperatifçilik hareketinin teorik temelleri, Owen tarafından önerilen kooperatif topluluk modelini bazı değişiklikler öne sürmekle birlikte güçlü şekilde savunan İrlandalı sosyal reformcu William Thompson tarafından açıkça ortaya konmuştur. Thompson’ın önerdiği sistemin temel özelliği, topluluğun üyeleri arasındaki ilişkilerin liberal kapitalist sistemden farklılık göstermesidir. Burada topluluğun üyeleri, kıt kaynaklar veya kişisel kazanım araçları için çıkar çatışması temelinde birbirinin rakibi değil ortak çıkarları olan eşitler olarak görülmektedir⁵⁹

Modern anlamda ilk kooperatiflerin kurulmasından yaklaşık yüz yıl sonra 1844’te İngiltere’nin Rochdale kasabasında başarısız bir grevin ardından yerel imalat fabrikası tarafından işten çıkarılan 28 dokuma işçisi toplam 28 İngiliz sterlini (140 dolar) sermaye ile başlangıçta şeker, tereyağı, un ve yulaf gibi birkaç temel ihtiyaç malzemesi daha sonra dokumacılık malzemeleri, gıda ve tarımsal ürünler satan bir tüketici kooperatif mağazası oluşturmuştur. Rochdale Kooperatifçilik İlkeleri olarak sistemleştirdikleri ilkeleriye zaman içinde gelişime uğrayıp günümüze kadar ulaşarak Uluslararası Kooperatifler Birliği ilkeleri olarak varlığını sürdürmüştür.⁶⁰ Rochdale kooperatifinin işletme kuralları olarak benimsediği ve Uluslararası Kooperatifler Birliği tarafından geliştirilip kabul edilerek günümüz kooperatifçiliğine temel oluşturan ilkeler Tablo 9’da gösterilmektedir.

⁵⁷ Richard C. Williams, **The Cooperative Movement: Globalization from Below**, Ashgate, 2007, s.10.

⁵⁸ Brett Fairbairn, “Self-Help and Philanthropy: The Emergence of Cooperatives in Britain, Germany, the United States, and Canada from Mid-Nineteenth to Mid-Twentieth Century”, **Philanthropy, Patronage and Civil Society**, Ed. Thomas Adam, Bloomington, Indiana University Press, 2004, s.57.

⁵⁹ Mark J. Kaswan, “Developing democracy: cooperatives and democratic theory”, **International Journal of Urban Sustainable Development**, C.6 S.2, 2014, s.192,193.

⁶⁰ Richard C. Williams, **a.g.e.**, s.10.

Tablo 9: Orijinal Rochdale Kooperatifçilik İlkeleri ve Gelişimi

Rochdale Kooperatifçilik İlkeleri (1860)	Kooperatifçilik İlkeleri (ICA, 1937)
Sermaye üyelerce sağlanmalı ve sermayeye sınırlı faiz verilmelidir.	Zorunlu (Temel) İlkeler
Üyelere temin edilebilen en düzgün ürünler sunulmalıdır.	Serbest giriş (Açık kapı)
Eksiksiz tartım ve ölçüm yapılmalıdır.	Demokratik yönetim (her üyeye bir oy)
Piyasa fiyatları uygulanmalı, kredili satış talebi ve uygulaması olmamalıdır.	Gelir artığının, üyelere alışverişleriyle orantılı olarak dağıtılması (Risturn)
Karlar, üyelere kooperatifle alışverişleriyle orantılı olarak dağıtılmalıdır.	Sermayeye sınırlı faiz
Yönetim her üyeye bir oy ilkesine dayanmalı, üyelikte cinsiyet ayrımcılığı yapılmamalıdır.	İsteğe Bağlı (Yan) İlkeler
Yönetim periyodik olarak seçilen görevlilerden oluşan komitenin elinde olmalıdır.	Siyasi ve dini yansızlık
Karların belirli bir kısmı eğitime tahsis edilmelidir.	Peşin alışveriş
Bilanço tabloları üyelere düzenli aralıklarla sunulmalıdır.	Eğitimin teşvik edilmesi
Siyasi ve dini yansızlık gözetilmelidir.	Kooperatifçilik İlkeleri (ICA, 1966)
	Serbest giriş (Açık kapı)
	Demokratik yönetim (her üyeye bir oy)
	Gelir artığının, üyelere alışverişleriyle orantılı olarak dağıtılması (Risturn)
	Sermayeye sınırlı faiz
	Kooperatifçilik eğitimi
	Kooperatifler arası işbirliği

Kaynak: Brett Fairbairn, **The Meaning of Rochdale: The Rochdale Pioneers and the Co-operative Principles**, Saskatoon, Centre for the Study of Co-operatives University of Saskatchewan, 1994, s.20, 26, 33.

Uluslararası Kooperatifler Birliği'nin 1995 yılında Manchester'da düzenlenen 31. kurultayında Rochdale ilkelerini temel almakla birlikte zamanla değişen koşullara uygun olacak şekilde gözden geçirilerek kabul edilen ve halihazırda yürürlükte olan kooperatifçilik ilkeleri şunlardır:⁶¹

- Gönüllü ve açık üyelik
- Demokratik üye yönetimi
- Üyenin ekonomik katılımı
- Özerklik ve bağımsızlık
- Eğitim, yetiştirme ve bilgilendirme

⁶¹ ICA, a.g.e., s.3,4.

- Kooperatifler arası işbirliği
- Toplumsal sorumluluk

Kooperatiflerin özellikle gelişimlerinin başlangıç aşamalarında devlet tarafından desteklenmesi gerektiğine yönelik görüşleri Fransız düşünür Louis Blanc'a dek takip etmek mümkündür. Louis Blanc, kooperatifleri işsizliğe karşı bir çözüm ve kamu yararını teşvik eden örgütler olarak değerlendirmiş, oluşumlarının ilk aşamalarında devlet tarafından desteklenerek kendi ayakları üzerinde durabilecek hale geldiğinde bu desteğin çekilebileceğini ifade etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından İtalya ve Fransa gibi bazı Avrupa ülkelerinde hükümetler, ekim yapmaları için ücretsiz arazi temin ederek, ihale yapmadan kamu işlerini vererek, düşük faizli krediler sağlayarak kooperatifleri yalnızca işsizliğe karşı değil aynı zamanda enflasyona karşı iyi bir araç olarak değerlendirmiş ve gelişimlerini desteklemiştir. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise kooperatifler lehine bu tür kamu müdahaleleri giderek azalmıştır. Kooperatiflere yönelik bir diğer devlet müdahalesi örneğinin geçmişi ise Rus Devrimi'ne dayanmaktadır. Kooperatifçiliğe daha yoğun müdahalenin görüldüğü bu uygulamalarda devletin ya da iktidarı elinde bulunduran partinin geleneksel kooperatifleri devralarak devlet merkezli kooperatif şekline getirmesi söz konusudur. Bu yöntem iki dünya savaşı arası dönemde Batı Avrupa'da kooperatifçilik hareketini politik olarak kontrol etmek amacıyla faşist rejimler tarafından da uygulanmıştır.⁶² Dönemler boyunca devletlerin uyguladıkları çeşitli kooperatifçilik politikaları Tablo 10'da gösterilmektedir.

Tablo 10: Dönemler İtibarıyla Kooperatifçilik Politikalarındaki Değişim

Dönem	Kooperatiflere yönelik kamu politikası
19. yüzyıldan Birinci Dünya Savaşı sonuna dek	• Devlet tüm sektörlerde kooperatiflerin gelişimini desteklemektedir.
1917-1989 arası merkezi planlı ekonomiler	• Ekonomik girişimler devlet merkezli kooperatifler şeklindedir.
1917-1970 arası piyasa ekonomileri	• Üye merkezli kooperatifler yayılmakla birlikte bazen devlet bazı kooperatifleri devralmaktadır.
1970'ten günümüze dek	• Kooperatiflerin muntazam faaliyette bulunabilmesi için gerekli kuralları devlet belirlemektedir.

Kaynak: Patrizia Battilani, **a.g.e.**, s.17.

⁶² Patrizia Battilani, **a.g.e.**, s.15-17.

2.2.3. Bölgesel Kalkınma Unsuru Olarak Kooperatifçilik

Kooperatifler, bulundukları bölge toplumu üzerinde belirgin bir olumlu etki yaratmaktadır. Bölge halkı için sürdürülebilir istihdam olanakları yaratan kooperatiflerin elde ettiği gelir artışının herhangi bir dış yatırımcıya gitmeyip kooperatifin yerel ortaklarına geri dağıtılması dolayısıyla yerel halkın bölge içindeki harcaması artmakta ve bölge ekonomisi güçlenmektedir. Kooperatifler, ortaklarına ve topluma maddi ve gayrimaddi birçok fayda sağlamaktadır. Kalitesi artan hizmetler, daha fazla ürüne erişim, daha iyi fiyatlar kooperatiflerin maddi faydalarındandır ve gerçekleştirmeleri gayrimaddi faydalara göre daha az zaman almaktadır. Kooperatifin örgütlenmesi ve yönetilmesi süreçlerinde ortakların liderlik ve problem çözme becerileri yanısıra özüne yardım etme kapasitelerine olan güvenlerindeki artış da gayrimaddi faydaları oluşturmaktadır.⁶³

Toplumsal gelişme açısından vazgeçilmez olan demokrasi ve güven ortamının yanısıra sosyal sermayenin oluşturulmasında en etkin araçlardan biri olan kooperatifçiliğin ekonomik yönden sağladığı somut kazançlar;

- istihdam olanakları
- serbest piyasa ve rekabette gelişme
- kayıtdışılığın azaltılması
- sermayenin tabana yayılması
- ekonomik krizlere dirençlilik

olarak ifade edilebilir.⁶⁴

Kooperatifler, günümüzde sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için de önemli araçlardan biri olarak görülmektedir. Yapıları, amaçları ve ilkeleri göz önüne alındığında kooperatiflerin bu hususta gerek kamu gerekse özel sektör girişimlerinden daha başarılı olmasını sağlayabilecek faktörler şu şekilde belirtilmektedir:⁶⁵

⁶³ Kimberly A. Zeuli ve Robert Cropp, **a.g.e.**, s.77.

⁶⁴ Hakkı Çetin, “Kalkınma Sürecinde Kooperatifçiliğin Sosyal, Ekonomik ve Demokratik Etkileri Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, **Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi**, C.4 S.2, 2009, s.48.

⁶⁵ Michael Gertler, **Rural Co-operatives and Sustainable Development**, Saskatoon, Centre for the Study of Co-operatives University of Saskatchewan, 2001, s.4-6.

- Kooperatifler, birçok ekonomik, toplumsal ve ekolojik hedefi birleştirmektedir.
- Kooperatifler, sürdürülebilir kalkınma için çok önemli olan işbirliği ve ortak eylem için pratik araçlar olarak topluluğu inşa eder ve güçlendirir.
- Kooperatifler, kısa dönem kar güdüsü olmaması ve toplumla olan bağları dolayısıyla daha uzun planlama dönemlerini benimseyip buna göre hareket edebilir.
- Kooperatifler, bölgesel ekonomileri dengelemeye yardımcı olur ve gelecek yatırımlar için elverişli bir iklim sağlar.
- Kooperatifler, eşitsizliği azaltır ve sürdürülebilir kalkınmanın maliyet ve faydalarının eşit oranda paylaşılmasını sağlar.
- Kooperatifler, ekonomik demokrasiyi gerçekleştirmenin yanısıra sürdürülebilir kalkınmanın ve ortak toplumsal sorumluluğun bir göstergesi olan, ötekileştirilmiş grupların güçlendirilmesini sağlayabilir.
- Kooperatifler, yerel ve ulusal kurumlar, kamu ve özel sektör kuruluşları arası işbirliklerini kolaylaştıran ortak görevi görürler.
- Kooperatifler, bilgi ve yönetim yoğun olan sürdürülebilir kalkınma için gerekli iletişim ve eğitime yönelik kurumsal kapasiteye sahiptir.
- Kooperatifler, çevreye, kadın özgürlüğüne, demokrasiye, alternatif kalkınmaya, yoksulluğa ve neoliberal küreselleşmeye direnmeye odaklı diğer birçok toplumsal hareketle güçlü bağları bulunan bir küresel hareketin parçalarıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE YEREL YÖNETİMLER VE KOOPERATİFÇİLİK POLİTİKALARININ GELİŞİMİ VE BÖLGESEL KALKINMADA YERİ: İZMİR MODELİ VE TİRE SÜT KOOPERATİFİ ÖRNEĞİ

3.1. Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Gelişimi

Şehirleşme ve zenginleşme içerisindeki yerleşimlerin şehrin kendini idare etmesini sağlamak üzere meydana getirdiği ve geliştirdiği bir yerel yönetim yapısı olarak belediye, Türkiye’de gelişimi geç gerçekleştiren bir kurumdur. Taşranın idaresinde, belediyeden ayrı ve daha önde giden, 19. yüzyılda vilayet, liva, kaza idare ve muhasıllık meclislerinde yerel halkın temsilcilerinin yönetime katılımıyla oluşan bir yerel yönetim geleneği bulunmaktadır. Ancak belediye, Tanzimat devrinde devlet öncülüğünde hayata geçirilen bürokratik reformların sonucunda oluşmuştur.¹

19. yüzyıl itibarıyla geleneksel Osmanlı şehir yönetimi, içsel olarak oluşan demografik, toplumsal ve ekonomik değişimlerin yanısıra dış ilişkilere bağlı olarak ortaya çıkan yeni koşullar doğrultusunda değişimlere de uğrayan şehirler için yetersiz hale gelmiştir. Karşılaşılan ihtiyaçlara paralel olarak yeniden yapılanmaya gerek duyulmuş ve modern belediyeler bu dönüşümlerin doğurduğu kurumlaşmanın eseri olmuştur.² Bu dönemde ortaya çıkan yeni kurumlaşma anlayışı, varlığını Osmanlı İmparatorluğu’nun sonuna dek sürdürmüş ve Cumhuriyet dönemi yönetim sisteminin devraldığı önemli bir miras olmuştur.³

Tarihsel gelişimi içerisinde şehir yönetimi, kademe kademe uzmanlaşmanın görüldüğü bir alanı oluşturmaktadır. Sanayi öncesi tarımsal ekonomi döneminin şehirlerinde yargı ile yürütme erk ve nitelikleri de beledi organ bünyesinde toplanmaktadır. Mülki ve beledi yönetim işlevlerinin birbirinden ayrılmadığı klasik Osmanlı şehrinde en üst yönetim makamı ise kadıdır. Kadı, yargı, asayiş, vakıf denetimi, beledi hizmet ve

¹ İlber Ortaylı, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Yerel Yönetimler”, **İslam Geleneğinden Günümüze Şehir Hayatı ve Yerel Yönetimler Cilt II**, Ed. Vecdi Akyüz, İstanbul, İlke Yayıncılık, 2. baskı, 2005, s.81.

² Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu: Yerel Yönetim Metinleri**, Ed. Emre Yalçın, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s.1.

³ İlber Ortaylı, **a.g.e.**, s.76.

kolluk görevi olmak üzere çeşitli beledi, mali ve yönetsel işlevleri bünyesinde barındıran bir memurdur.⁴

Beledi işlevleri; şehir temizliğinin temini, çarşı, pazar ve esnafın denetimi, mal fiyatlarının saptanması, sağlıklı bir ticaret ve kamu düzeninin gözetilmesi gibi görevlerden oluşan kadının başlıca yardımcılarıysa Yeniçeri Ocağı'na bağlı kolluk kuvveti ve görevlileriydi. Ancak 19. yüzyıl başlarından itibaren imparatorluğun genel yönetim mekanizmasındaki bozulmaya paralel olarak kadılık kurumu da gücünü yitirmiş ve belediye işlerini göremeyecek hale gelmiştir. 1826'da İhtisab ve 1836'da Evkaf nazırlıklarının oluşturulmasıyla şehrin idaresine dair görevleri tümüyle ortadan kalkmıştır.⁵

Osmanlı İmparatorluğu'nun bir hukuk devletine dönüşmesi gayretlerinin önemli bir belgesi olan Tanzimat Fermanı 1839'da yayımlanmış ve İngiltere'de baş gösteren Sanayi Devrimi ile aynı dönemde yaşanan Fransız Devrimi sonrası ekonomik liberalleşme ve ulusçuluk akımları doğrultusundaki ilk küreselleşme dalgasının ortaya çıkardığı yeni talepler karşılanmaya çalışılmıştır. Bu amaçla Tanzimat'ın siyasi, hukuki, toplumsal ve ekonomik açılardan getirdiği yenilikler;

- can, mal, ırz ve namus güvenliği ve dokunulmazlığı
- mülkiyet hakkı
- eşitlik ilkesi
- müsadere yasağı
- devlet harcamalarının yasallığı prensibi
- mali güce göre vergi
- askere almada adalet
- ceza yargılamasına dair güvence

şeklinde ifade edilebilir.⁶

⁴ İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Ankara, Cedit Neşriyat, 3.baskı, 2010, s.281-283.

⁵ Mehmet Seyitdanlıoğlu, **a.g.e.**, s.2.

⁶ Fikret Toksöz, **İyi Yönetişim El Kitabı**, İstanbul, Tesev Yayınları, 2008, s.22-24.

İlk belediye teşkilatı, 1854'te İstanbul Şehremaneti'nin kurulmasıyla oluşturulmuş, hazırlanan Şehremaneti Nizamnamesi ile İstanbul'da yaşayan tüm tebaa ve esnafın önde gelen temsilcilerinden oluşan on iki kişi, iki yardımcısı ve şehremini denilen görevliden oluşan on beş kişilik Şehir Meclisi'nin şehirle alakalı kararlar alıp uygulamalarını gerçekleştirmesi öngörülmüştür. Bu dönemde belediyecilik alanında nihai ve önemli değişim 1876'da I. Meşrutiyet'in ilanının ardından İstanbul'un giderek artan sorunlarına çözüm oluşturabilmek amacıyla 1877'de çıkarılan ilk yasalardan biri olan Dersaadet Belediye Kanunu ile gerçekleştirilmiştir. 1878'de yapılan değişikliklerin ardından 1580 Sayılı Kanun'un çıkarıldığı 1930 yılına dek yürürlükte kalarak Tanzimat ile doğan modern belediyecilik yolundaki en önemli yasal düzenlemelerden birini oluşturmuştur.⁷

Toplam 23 maddeden oluşan 1921 Anayasası'nın 14 maddesi yerinden yönetime ayrılmış ve iller (vilayet) ile bucaklar (nahiye) özerk tüzel kişilikler olarak tanımlanmıştır. Askerlik, din işleri, adalet ve dış ilişkiler hariç olmak üzere diğer alanlarda her tür yetkiye sahip özerk kuruluşlar olarak tanımlanan iller, seçimle belirlenen üyelerden meydana gelen meclisin kendi içinde seçerek belirlediği başkan tarafından yönetilmekte, vali ise Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni temsil etmektedir. 1929 ekonomik buhranının etkisiyle Türkiye'de 1923'te İzmir İktisat Kongresi'nde benimsediği liberal kalkınma modelinden devletçi uygulamalara yönelmiş ve dolayısıyla kamu hizmetleri üretiminin belediyeleşmesi meydana gelmiştir. 1930'da kabul edilen Belediye Kanunu ile genel oy ilkesi benimsenmiş, kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. Ancak bu kanunla birlikte belediye başkanlarının doğrudan halk tarafından seçilerek değil meclis tarafından belirlendiği güçlü meclis ilkesi doğrultusunda hareket edilmiştir.⁸

Türkiye'de dönemler boyunca değişen şartlar dolayısıyla yerel yönetimlere ilişkin yeniden düzenlemelere gidilmiştir. Türkiye'de hayata geçirilen yerel yönetim reformları ve bu reformların oluşturulmasının ardındaki gerekçeler Tablo 11'de gösterilmektedir.

⁷ Mehmet Seyitdanlıoğlu, **a.g.e.**, s.3-17.

⁸ Fikret Toksöz, **a.g.e.**, s.35-40.

Tablo 11: Türkiye’de Yerel Yönetim Reformlarının Gelişimi

Dönem	Gerekçe
İlk Anayasa Dönemi Vilayet, kaza ve nahiyeden oluşan yerel yönetim yapısı 1921 Anayasası ile tesis edilmiştir.	Yerel demokrasinin gelişimi
Belediyeçilik Dönemi 1930’da kabul edilen 1580 Sayılı Kanun 75 yıl yürürlükte kalmıştır.	Devletçi politikaların uygulanabilmesi için merkezi hükümetin yerel yönetimler üzerinde denetim ihtiyacı
Yeni Belediyeçilik Dönemi 1972 yılı sonrasında belediyeler katılımcı, demokratik, üretken ve girişimci olma gayreti göstermiştir.	Yerel yönetimlerin merkezi hükümete bağımlılığının indirgenerek siyasi otonominin sağlanması
Yerel Yönetişim Dönemi Neoliberalizmin hakimiyetinin başladığı 1980’lerden itibaren belediyelerin mali kaynakları ve yönetsel yetkinlikleri artış göstermiştir.	- Birtakım sorumlulukların yerel yönetimlere devredilerek merkezi hükümetin hacminin azaltılması - Kamu hizmetlerinin sunumunda özel sektöre rol verilmesi

Kaynak: Mehmet Serkan Tosun ve Serdar Yılmaz, “Decentralization, Economic Development, and Growth in Turkish Provinces”, **Emerging Markets Finance & Trade**, C.46 S.4, 2010, s.74.

Merkezi hükümet ve yerel yönetim arasında süregelen ilişkiler doğrultusunda merkezi hükümetin uzantısı olan güç, yetki ve özkaynaktan yoksun yerel yönetim modeline tepki olarak 1970’lerde ortaya çıkan, sosyal demokrat yerel yönetim anlayışı belediyelerin demokratik katılımcı, üretken, kaynak yaratıcı, düzenleyen ve yönlendiren olması gerektiğini savunmuştur.⁹

Belediyelere ilişkin dördüncü dönemin başlangıcı şeklinde ifade edilebilecek 1980’lerin ilk yılında ülkenin toplam nüfusunun %45’i şehirlerde ve yine toplam nüfusun %57’sini oluşturan 25,6 milyon kişi belediye sınırları dahilinde yaşamaktaydı. Kentsel nüfus artışının %4 civarında olduğunu gösteren 1990 yılı verilerine göre kapsanan nüfus açısından belediyeleşme oranı da %67 (38,1 milyon kişi) olmuştur. Aynı zamanda 1980’lerden itibaren tarım, sınai birikim kaynağı vasfını yitirmiş, 1980 cari fiyatlarıyla tarım ve sanayinin milli gelirden aldıkları paylar %20’de eşitlenmiş ve

⁹ Korel Göymen, “Türkiye’de Yerel Yönetimler ve Yönetişim: Gereksinimler, Önermeler, Yönelimler”, **Türkiye’de Yerel Yönetişim ve Yerel Kalkınma**, İstanbul, Boyut Yayın Grubu, 2010, s.84,85.

sonrasında sanayinin payı daima tarımdan yüksek seyretmiştir. Toplam nüfusun %30'u kentsel ekonomilerin kapsamına giren ve üçte ikisi kadarı belediye tüzel kişiliği altında kent ekonomisi kurallarına bağlı dağılım yapısı dolayısıyla kentler, tümüyle birikimin odak noktası haline gelmiştir. Merkezi yönetim ve yerel yönetimler arası denge yerel yönetimler lehine evrilirken yerelleşme süreci de hızlanmıştır.¹⁰

Rekabete dayanan küresel ekonomik liberalleşmeye politik ve yönetsel liberalleşme de eşlik etmektedir. Kalkınmada sürdürülebilirliğin ve hızlı hizmet sunumunun gerçekleştirilmesi, mekansal ölçekte yönetim temeline yeni yönetsel kademe ve yapılar yaratılarak toplum, piyasa ve devlet arası ilişkilerin yeniden düzenlenmesine bağlı olmaktadır. Türkiye'de gerek yönetim gerekse ekonomik kalkınma açısından etkinliğin, verimliliğin ve rekabet gücünün artırılması doğrultusunda son yıllarda hayata geçirilen önemli reformlardan biri kalkınma ajanslarının kurulması diğeryse yeni büyükşehir yasasının çıkarılmasıdır.¹¹

Bu değişiklik sonucunda coğrafi kapsamı daha dar olan metropoliten nitelikli büyükşehirlerin yerini bütün bir ile hakim olan bölgesel nitelikli büyükşehirler almıştır. Öte yandan belediye, il özel idaresi ve köy bileşenlerine dayalı geleneksel yerel yönetim sistemi büyükşehirler haricindeki illerde varlığını sürdürmektedir. Böylelikle ortaya çıkarılan yeni büyükşehir yönetim sistemi, geleneksel yönetim sisteminin tamamlayıcısı değil alternatif haline gelmiştir. Bölgesel nitelikli büyükşehirlerle dayalı yeni yerel yönetim sistemi 30 ilde hayata geçirilmiş, diğer 51 ilde ise geleneksel sistemin uygulanması sürdürülmüştür.¹²

Günümüzde Türkiye'de mevcut yerel yönetim sayıları ve yürürlükte olan iki yerel yönetim sisteminin özellikleri Tablo 12 ve Tablo 13'te gösterilmektedir.

¹⁰ Birgül Ayman Güler, **Yerel Yönetimler: Liberal Açıklamalara Eleştirel Yaklaşım**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 4. baskı, 2013, s.251-255.

¹¹ Ufuk Özışık, "Kent-Bölge Kavramı Işığında Türkiye'de Büyükşehir Belediye Sisteminde Değişim ve Kalkınma Ajansları: Yerel Ölçekte Mekanın ve Yönetişimin Yeniden Tanımlanması", **Akademik İncelemeler Dergisi**, C.10 S.1, 2015, s.325.

¹² Erbay Arıkboğa, "Türkiye'de Dönüşen Büyükşehirler ve Yerel Siyaset", **Yerel Demokrasi Sorunsalı: Büyükşehir Belediye Meclisleri Yapısı ve İşleyişi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. baskı, 2016, s.57.

Tablo 12: Türkiye’deki Yerel Yönetim Yapıları ve Sayıları

Türkiye’deki Yerel Yönetimler			
Geleneksel Yerel Yönetim Sistemi		Büyükşehir Yönetim Sistemi	
Yerel Yönetim Birimi	Adet	Yerel Yönetim Birimi	Adet
İl merkez belediyesi	51	Büyükşehir belediyesi	30
İlçe merkez belediyesi	400		
Belde belediyesi	396		
Belediyeler toplamı	847	Büyükşehir ilçe belediyesi	519
İl özel idaresi	51		
Köy	18217		
Toplam	19115	Toplam	549
Genel Toplam	19664		

Kaynak: Erbay Arıkboğa, a.g.e., s.58.

Tablo 13: Türkiye’deki Mevcut Yerel Yönetim Sistemleri ve Özellikleri

Türkiye’deki Yerel Yönetim Sistemleri		
	Geleneksel Yerel Yönetim Sistemi	Büyükşehir Yönetim Sistemi
Ayrım Ölçütü	Nüfusu 750.000’in altındaki illerde	Nüfusu 750.000’in üzerindeki illerde
Uygulama alanı	Ülke topraklarının %49’unu kapsayan 51 ilde geçerli	Ülke topraklarının %51’ini kapsayan 30 ilde geçerli
Nüfus kapsamı	Ülke nüfusunun %23’ü	Ülke nüfusunun %77’si
Nitelik	Yerleşim temeline dayanan kuruluş	Alansal yönetim temeline dayanan kuruluş
	Birbiriyle ilişkisi bulunmayan çoklu yerel yönetim düzeni	Birbirini bütünleyen iki kademeli yerel yönetim düzeni
Yerel yönetim birimleri	İl özel idaresi	Büyükşehir belediyesi
	Belediye	
	➤ İl merkez belediyesi	
	➤ İlçe merkez belediyesi	Büyükşehir ilçe belediyesi
	➤ Belde belediyesi	
	Köy	
Temel kuruluş yasaları	5302 Sayılı İl Özel İdaresi Kanunu	5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu
	5393 Sayılı Belediye Kanunu	
	442 Sayılı Köy Kanunu	
Sistemin ana birimi	Belediyeler	Büyükşehir belediyesi

Kaynak: Erbay Arıkboğa, a.g.e., s.57.

3.2. Türkiye’de Kalkınma ve Bölgesel Kalkınma Yaklaşımlarının Gelişimi

1929 ekonomik bunalımının ardından kapitalist sistemin başarısına dair inanç sorgulanmaya başlanarak bu dönemde Doğu Bloğu’ndaki ülkelerde görülen büyüme başarısının da etkisiyle piyasayı dengeleyici yönde mekanizma yetersizliği bulunduğu ve kamu tarafından aktif müdahalenin gerekli olduğu görüşü ağırlık kazanmıştır. Bu doğrultuda 20. yüzyıl kalkınma literatüründe kaynakların adaletsiz dağılımı ve bölgesel dengesizlik sorunlarının aşılmasına yönelik yaklaşımlarda değişimler yaşanmış, bu değişimler ülkelerin bölgesel politikalarında karşılığını bulmuştur. 1960’lardan itibaren standartlaştırılmış, firma merkezli, devlet desteği ve teşvik temeline dayanan ve ulusal kalkınmanın parçası şeklinde görülen Keynesyen bölgesel politikalar dünya genelinde etkisini göstermiştir. Ancak son çeyrek asırda hız kazanan küreselleşme dalgasının meydana getirdiği rekabetçilik eğiliminin etkisiyle, geri kalmış bölgelere merkezden kaynak aktarımının büyük ölçüde azalması, desteklemeye dayalı etkinliği zayıf ekonomik bünyeli yapıların küresel piyasada zorlanması ve gelişmiş bölgelere kaynak aktarımının engellenememesi nedenleriyle Keynesyen bölgesel politikalar sürdürülebilirliğini yitirmiştir. Keynesyen politikalara karşıt ve piyasa yanlısı olan neoliberal görüş, eğitim, ulaşım, iletişim gibi altyapının geliştirilmesini ve bölgelerdeki girişimcilik faaliyetlerinin desteklenmesini savunmuştur. Ancak her ikisi de yukarıdan aşağıya politikalara dayanan bu yaklaşımların bölgesel dengesizliklerin giderilmesinde yetersiz kalması sonucunda bunlara alternatif olarak gelişen, neoliberal yaklaşımın daha katılımcı ve sosyal demokrat çizgiye çekildiği yeni bölgeselcilik olarak adlandırılan yaklaşım ise aşağıdan yukarıya politikalara dayanmaktadır.¹³

Türkiye’de de Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren bölgesel politikalar, dahili sosyo-ekonomik gelişmelerin yanında Avrupa’nın bölgesel gelişim deneyimlerinden ve paradigma değişimlerinden de etkilenmiştir. Ulusal bir ekonomi yaratmak için sanayi yatırımlarının ve kamu hizmetlerinin yeniden dağıtımının amaçlandığı devletçilik

¹³ Gülen Elmas, “Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye’de Bölgesel Politikalar”, **Ekonomik Yaklaşım**, C.15 S.50, 2004, s.117-120.

döneminde ekonomik kalkınma devlet tarafından desteklenmiş ve yürütülmüştür. Bölgesel kalkınmadan doğrudan sorumlu olan Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) kurulduğu 1960 yılından sonra planlı ekonomi dönemine geçilmiş, bölgesel farklılıkların giderilmesine önem verilmiş ve büyüme merkezlerine odaklanan kalkınma gayretleri doğrultusunda şekillenen bölgesel politikalar yürütülmüştür. 1980'lerden itibaren içsel bölgesel kalkınma teorilerinin güçlenmesine paralel olarak Kalkınmada Öncelikli Yörelere'deki (KÖY) yerel girişimcilerin desteklenmesine yönelik teşvikler ve yerel potansiyelin güçlendirilmesi önemli bölgesel politikalar olarak öne çıkmıştır.¹⁴

3.2.1. Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Politikalarının Gelişimi

1920'li yıllarda coğrafi şartlara ek olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun dışa bağımlı politikaların sonucunda Doğu ve Batı Anadolu arasında Batı Anadolu lehine farklılık ortaya çıkmış ve Cumhuriyet döneminde de artmaya devam etmiştir.¹⁵

Ülkenin tümünün geri kalmışlık özelliği taşıdığı 1923-1950 yılları arasında Türkiye'de kalkınma girişimlerinde bölge ayrımı gözetmek ve bölgesel kalkınma politikaları uygulamak mümkün değildir. Anadolu'nun başka bölgelerine göre daha fazla sermaye birikimine ve ticari geleneğe sahip olan İstanbul, İzmir ve civarı bölgeler Cumhuriyet'in ilk yıllarında nispeten avantajlı bölgeler olmuş, ilerleyen dönemlerde de içsel ve dışsal ekonomiler neticesinde sermaye birikiminin yatırıma dönüşümünün ve işgücü akımının artarak görüldüğü bölgeler olmayı sürdürmüştür.¹⁶

1923-1950 arası dönemde, İktisadi Devlet Teşekkülleri bünyesindeki fabrikaların Batı'dan Doğu'ya doğru yayılmasına ek olarak demiryollarının uluslaştırılması ve Doğu'ya yayılmasına büyük önem verilmiştir. Ancak özel sektör işletmeleri, dışsal ekonomilerin oluşmaya başladığı İstanbul ve diğer Batı Anadolu şehirlerinde toplanmış, bölgeler arası gelişmişlik farkının önüne geçilmesi mümkün olmamıştır. Ancak Ankara'nın başkent ilan edilmesi, Batı'ya yönelen nüfus akımına engel oluşturarak dengesizliğin tırmanmasını önlemiştir. 1935-1950 arasında ülkenin toplam

¹⁴ Korel Göymen, "Türkiye'de Bölge Politikalarının Evrimi ve Bölgesel Kalkınma Ajansları", **Türkiye'de Yerel Yönetişim ve Yerel Kalkınma**, İstanbul, Boyut Yayın Grubu, 2010, s.141.

¹⁵ Zeynel Dinler, **Bölgesel İktisat**, Bursa, Ekin Basın Yayın Dağıtım, 10. baskı, 2014, s.199.

¹⁶ Gülen Elmas, **a.g.e.**, s.122.

nüfusu 1,3 kat, toplam kentsel nüfus 1,46 kat, İstanbul'un nüfusu 1,32 kat, Ankara'nın nüfusu ise 2,35 kat artmıştır. Liberal yaklaşım çerçevesinde politikaların uygulandığı 1950-1960 arası dönemde geri kalmış bölgelerin kalkındırılmasına yönelik özel bir gayret veya görüş ortaya konmamış, Türkiye'nin önceki deneyimlerine karşın bölgesel ve ulusal planlamalar yapılmamıştır.¹⁷

1960 yılında DPT'nin kurulmasıyla birlikte planlı ekonomiye geçilerek ülkenin bölgesel kapasitelerini canlandırmak ve ulusal ekonomik kalkınmaya katkı sağlamak düşüncesiyle çeşitli bölgesel planlar oluşturulmuş ve bunların uygulanıp takip edilmesi görevi DPT'ye verilmiştir. 1960'lardan itibaren Türkiye'de uygulanan Beş Yıllık Kalkınma Planları ile bölgesel eşitsizliklerin azaltılarak sosyo-ekonomik denge ve gelişimin sağlanması amaçlanmıştır.¹⁸

Türkiye'nin ikinci liberalizm dönemi olarak adlandırılabilen 1980 sonrasında küreselleşme akımının etkisiyle oluşan anlayış değişimlerine bağlı olarak bölgesel politikalar önemli değişikliklere uğramış, yerellik, etkinlik ve sürdürülebilirlik ön plana çıkarak bölgesel söylemde yer bulmuştur. Ancak, kamu yatırımlarındaki düşüşün yanısıra planlama ve kalkınmanın gündemdeki yerini yitirmesi sonucunda bölgesel dengesizlik ve gelişmişlik farkları artmayı sürdürmüştür. 1990'larda küresel pazardan pay alacak yarışan kentlerin ön plana çıkmasıyla birlikte Avrupa ülkeleri başta olmak üzere ülkelerin kalkınma politikalarının merkezi kentsel ve bölgesel alanlar olmuştur. Buna bağlı olarak yerel aktörlerin ve özel sektörün karar alma süreçlerine katılmasını öngören yeni kurumsal şemalar geliştirilmiş, bölgesel düzeyde somut olarak bölgesel kalkınma ajansları gündeme gelmiştir.¹⁹

DPT'nin kurulmasının ardından oluşturulan Beş Yıllık Kalkınma Planları dahilinde 1962-2005 yılları arasındaki dönemde bölgesel kalkınmaya dair ilkeler, yaklaşımlar ve politikalar Tablo 14'te gösterilmektedir.

¹⁷ Zeynel Dinler, **a.g.e.**, s.203.

¹⁸ Korel Göymen, "Türkiye'de Bölge Politikalarının Evrimi ve Bölgesel Kalkınma Ajansları", s.143.

¹⁹ Gülen Elmas, **a.g.e.**, s.123,132,134.

Tablo 14: Beş Yıllık Kalkınma Planları'nda Bölgesel Kalkınma İlke, Yaklaşım ve Politikaları

BYKP	İlkeler	Yaklaşım ve Politikalar
1. Plan (1962-1967)	- Ekonomik kalkınmanın bölgelere nüfuzu - Bölgesel ekonomik bütünleşme	- Bölgesel planlama - Büyüme kutupları
2. Plan (1967-1972)	Hızlı kentleşme kaynaklı nüfus sorunlarına odaklanma	- Bölge ve il planlaması - Dolaylı bölgesel planlama
3. Plan (1972-1977)	- Bölgesel farklılıkların giderilmesi - Belirli azgelişmiş bölgelerde kalkınma	Sektör ve il planlaması
4. Plan (1977-1982)	Bölgesel problemlere yönelik kaynak mobilizasyonu	Bölgeler ve sektörler arası bağların güçlendirilmesi
5. Plan (1985-1989)	Azgelişmiş ve sektörel potansiyeli olan bölgelerde kaynak kullanımının rasyonelleştirilerek kalkınmanın hızlandırılması	Projelerin bölgesel etkilerini kapsayan doğrudan bölgesel planlama (16 fonksiyonel bölge önerisi)
6. Plan (1990-1994)	- Uygulama için sosyal, finansal ve idari boyutların bütün olarak ele alınması - Uluslararası standartlarda istatistiksel sistemin uyarlanması	Bölge ve bölge altı düzeyde planlama
7. Plan (1996-2000)	- Mekansal ve sektörel çalışmaların bütünleştirilmesi - İllerin sektörel uzmanlaşması - Şehir planlaması - Bölgesel farklılıkların giderilmesi - Rekabet gücünün artırılması	- Bölge ve bölge altı projeler - Bölgesel yeteneklerin mobilizasyonu - Sürdürülebilir kalkınma
8. Plan (2001-2005)	- Katılımcı planlama - Sürdürülebilirlik - Kaynak kullanımının etkinleştirilmesi - AB bölgesel politikalarına uyum	- Stratejik bölgesel planlama - Kümelenme - İl gelişme planları

Kaynak: DPT, Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013: Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 2008, s.14,15.

Altyapı yatırımları, teşvikler ve organize sanayi bölgeleri gibi araçlar üzerinden uygulamaya geçirilen önceki nesil Keynesyen bölgesel politikaların yerine günümüzde yerleşen bilgi, ağ yapıları, kurumsal etkileşim ve sosyal sermayeye dayalı yeni nesil bölgesel politika anlayışı görülmektedir. Postfordizmle birlikte yaşanan hızlı değişimin süregelen bölgesel teşvik yöntemleriyle izlenmesi güçleşmiştir. Bu yüzden yeni bölgesel politikaların araçları, yalnızca firmalar arasında değil firmalarla yerel yönetimler, sivil toplum örgütleri ve diğer bölgesel kuruluşlar arasındaki işbirliği doğrultusunda şekillenmektedir.²⁰

Türkiye’de 2001 yılındaki krizle birlikte geçmiş dönemde yürütülen ekonomi politikaları iflas etmiş ve önemli politika değişimlerine ihtiyaç duyulmuştur. Öte yandan Türkiye’nin 1999 yılındaki Helsinki Zivesi’yle Avrupa Birliği’ne eşit aday statüsü elde etmesine ek olarak giderek daha yoğun şekilde etkisini göstermeye başlayan küreselleşme akımı ve dahili politik gelişmeler sonucunda 2000’li yıllarda Türkiye’nin Avrupa Birliği ile bütünleşme gayretleri artmıştır. Bölgesel farklılıkların azaltılması ve uyum konusuna Avrupa Birliği’nin önem vermesi dolayısıyla Türkiye’de de bölgesel farklar ve kalkınma üzerine daha fazla odaklanılmıştır.²¹ Bölgesel kalkınma açısından bir diğer önemli gelişme ise 5449 sayılı “Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun” un 8. ve 9. BYKP dönemleri arasında 8 Şubat 2006 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanıp yürürlüğe girmesiyle gerçekleşmiştir.²²

3.2.2. Türkiye’de Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu

2000’li yıllarda Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne tam üyelik sürecine başlamasıyla birlikte Avrupa Birliği’nin en yoğun mali yardımlar sunduğu bölgesel kalkınma programlarından pay alıp buna yönelik fonlardan faydalanabilmek için Avrupa Birliği bölgesel kalkınma politika ve uygulamalarına paralel şekilde bölgesel örgütlenmeye gidilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda Avrupa Birliği İstatistiki

²⁰ DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013: Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2008, s.16,17.

²¹ Alpay Filiztekin, **Türkiye’de Bölgesel Farklar ve Politikalar**, İstanbul, TÜSİAD, 2008, s.96.

²² Zeynel Dinler, “Cumhuriyetimizin Kuruluşundan Günümüze İzlenen Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Kalkınma Ajansları”, **Türkiye’de Bölgesel Kalkınmanın Yeni Örgütleri: Kalkınma Ajansları**, Ed. Birol Akgül ve Nispet Uzay, Bursa, Ekin Yayınevi, 2010, s.58.

Sınıflandırması'na paralel bir biçimde Türkiye'de İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) yapılmış ve Avrupa Birliği yetkililerince onaylanan bu sınıflandırma 2002 yılında yürürlüğe girmiştir.²³

2003 yılı Katılım Ortaklığı Belgesi'nde Türkiye'den İBBS Düzey 2'ler dahilinde bölgesel kalkınma planları hazırlayarak;

- bölgesel farkları azaltıcı ulusal sosyo-ekonomik uyum politikası geliştirilmesi
- bu başlık dahilindeki mevzuatı uygulamayı kolaylaştırıcı yasal çerçevenin kabulü
- bölgelere yapılacak kamu yatırımlarındaki öncelik ölçütlerini belirten çok yıllık bütçeleme usullerinin oluşturulması
- bölgesel kalkınmayı yürüten yönetsel yapıların güçlendirilmesi
- bölgesel kalkınma planlarının hayata geçirilmesi için İBBS 2 düzeyinde bölge birimleri oluşturulması

istenmiştir.²⁴

Bu kapsamda Türkiye'de bölgesel istatistiklerin elde edilerek toplumsal ve ekonomik analizlerin yapılması, bölgesel kalkınma politikalarına çerçeve oluşturulması ve Avrupa Birliği İstatistiki Sınıflandırması'na uyumlu karşılaştırılabilir veritabanı yaratılması amaçlarıyla üç düzeyli İBBS oluşturulmuştur. Bu sınıflandırmaya göre iller Düzey 3 olarak tanımlanmış, coğrafi, ekonomik ve sosyal olarak benzeşen komşu iller gruplandırılarak 26 adet Düzey 2 bölge, komşu Düzey 2 bölgeler de gruplandırılarak 12 adet Düzey 1 bölge oluşturulmuştur.²⁵

Kalkınma Ajansları'nın kurulmasına ilişkin yasanın 2006 yılında yürürlüğe girmesinin ardından Düzey 2 bölgeler, bölge planları ve bölgesel kalkınma stratejilerinin hazırlanması için planlama bölge birimleri haline gelmiştir.²⁶

²³ Zeynel Dinler, "Cumhuriyetimizin Kuruluşundan Günümüze İzlenen Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Kalkınma Ajansları", s.58.

²⁴ Korel Göymen, "Türkiye'de Bölge Politikalarının Evrimi ve Bölgesel Kalkınma Ajansları", s.158.

²⁵ DPT, **Yeni Bölgesel Gelişme Politika ve Uygulamaları**, Ankara, 2007, s.15.

²⁶ T.C. Kalkınma Bakanlığı Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, **Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi 2014-2023**, Ankara, 2014, s.31.

İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması'na göre Düzey 1, Düzey 2 ve Düzey 3 bölgeleri ve kapsamaları Tablo 15'te gösterildiği gibidir.

Tablo 15: İBBS'ye göre Düzey 1 ve Düzey 2 Bölgeler ve Kapsadığı İller

Düzey 1 Bölge Kodu	Düzey 1 Bölge Adı	Düzey 2 Bölge Kodu	Düzey 2 Bölgelerinin Kapsadığı İller (Düzey 3)
TR1	İstanbul	TR10	İstanbul
TR2	Batı Marmara	TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli
		TR22	Balıkesir, Çanakkale
TR3	Ege	TR31	İzmir
		TR32	Aydın, Denizli, Muğla
		TR33	Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak
TR4	Doğu Marmara	TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik
		TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova
TR5	Batı Anadolu	TR51	Ankara
		TR52	Konya, Karaman
TR6	Akdeniz	TR61	Antalya, Isparta, Burdur
		TR62	Adana, Mersin
		TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye
TR7	Orta Anadolu	TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir
		TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat
TR8	Batı Karadeniz	TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın
		TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop
		TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya
TR9	Doğu Karadeniz	TR90	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane
TRA	Kuzeydoğu Anadolu	TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt
		TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan
TRB	Ortadoğu Anadolu	TRB1	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli
		TRB2	Van, Muş, Bitlis, Hakkari
TRC	Güneydoğu Anadolu	TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis
		TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır
		TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt

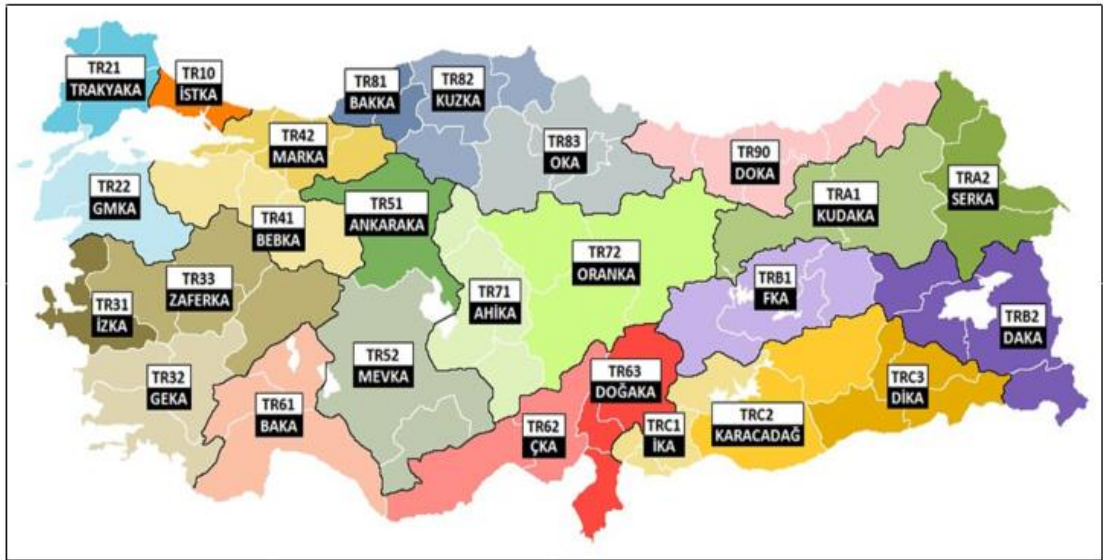
Kaynak: T.C. Kalkınma Bakanlığı Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, **Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi 2014-2023**, Ankara, 2014, s.31.

Yeni bölgesel kalkınma paradigması çerçevesinde bölgesel kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için tasarlanmış bir araç olarak değerlendirilen kalkınma ajansları, bölgesel kalkınmaya ilişkin uygulama karar ve politikalarının bölgede yaşayan önemli paydaşlar tarafından katılımcı şekilde alınarak hayata geçirildiği

yerinden yönetim ve bölgesel strateji tasarımı kurumları olarak benimsenmiştir. Önceden yalnızca devlete yüklenen kalkınma görevinin toplumun çeşitli kesimleri tarafından paylaşılmasını sağladığı belirtilen kalkınma ajansları; kuruluş şekilleri, yapıları ve fonksiyonları açısından farklılık gösterse de kalkınma odak noktasıyla belirli bir coğrafi bölgenin kalkınmasını gözetip bölgedeki içsel potansiyeli harekete geçirmeleri ortak paydaları olarak ifade edilmiştir.²⁷ ABD’de 1930’lardan Avrupa’da 1950’lerden itibaren örnekleri görülen kalkınma ajanslarının Türkiye’deki oluşumu 2006 yılında İzmir Kalkınma Ajansı (İZKA) ve Çukurova Kalkınma Ajansı (ÇKA) olmak üzere 2 pilot kalkınma ajansının kurulup faaliyete geçmesiyle gerçekleşmiştir. 2008 ve 2009 yıllarında 24 kalkınma ajansının daha kurulmasıyla Türkiye’de kalkınma ajanslarının örgütlenmesi tamamlanmıştır.²⁸

Türkiye’de oluşturulan 26 kalkınma ajansının 26 Düzey 2 bölgesine göre dağılımı Harita 1’de, kuruluş tarihleri, faaliyet bölgeleri ve merkez şehirleri Tablo 16’da gösterilmektedir.

Harita 1: 26 Düzey 2 Bölgesinde Kalkınma Ajansları

Kaynak: OKA, Activity Report 2009-2014, 2014, s.5.

²⁷ DPT, Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013: Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s.18.

²⁸ T.C. Kalkınma Bakanlığı, Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018: Yerel Yönetimler Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 2014, s.125.

Tablo 16: Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajansları

Kuruluş Yılı	Bölge	Kısa Adı	Kalkınma Ajansı	Ajans merkezi ve kapsadığı iller
2006	TR31	İZKA	İzmir KA	İzmir
	TR62	ÇKA	Çukurova KA	Adana, Mersin
2008	TR52	MEVKA	Mevlana KA	Konya, Karaman
	TR83	OKA	Orta Karadeniz KA	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya
	TRB2	DAKA	Doğu Anadolu KA	Van, Muş, Bitlis, Hakkari
	TRC1	İKA	İpekyolu KA	Gaziantep, Adıyaman, Kilis
	TRC3	DİKA	Dicle KA	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt
	TR10	İSTKA	İstanbul KA	İstanbul
	TRC2	KARACADAĞ	Karacadağ KA	Diyarbakır, Şanlıurfa
	TRA1	KUDAKA	Kuzeydoğu Anadolu KA	Erzurum, Erzincan, Bayburt
	TR21	TRAKYAKA	Trakya KA	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli
2009	TR22	GMKA	Güney Marmara KA	Balıkesir, Çanakkale
	TR32	GEKA	Güney Ege KA	Denizli, Aydın, Muğla
	TR33	ZEKA	Zafer KA	Kütahya, Manisa, Afyon, Uşak
	TR41	BEBKA	Bursa Eskişehir Bilecik KA	Bursa, Eskişehir, Bilecik
	TR42	MARKA	Doğu Marmara KA	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova
	TR51	ANKARAKA	Ankara KA	Ankara
	TR61	BAKA	Batı Akdeniz KA	Antalya, Isparta, Burdur
	TR63	DOĞAKA	Doğu Akdeniz KA	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye
	TR71	AHİKA	Ahiler KA	Nevşehir, Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Kırşehir
	TR72	ORAN	Orta Anadolu KA	Kayseri, Sivas, Yozgat
	TR81	BAKKA	Batı Karadeniz KA	Zonguldak, Karabük, Bartın
	TR82	KUZKA	Kuzey Anadolu KA	Kastamonu, Çankırı, Sinop
	TR90	DOKA	Doğu Karadeniz KA	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane
	TRA2	SERKA	Serhat KA	Kars, Ağrı, Iğdır, Ardahan
	TRB1	FKA	Fırat KA	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli

Kaynak: Zeynel Dinler, **Bölgesel İktisat**, Bursa, Ekin Basın Yayın Dağıtım, 10. baskı, 2014, s.389.

3.2.3. Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Paydaşı Olarak Yerel Yönetimler ve Kalkınma Ajansları

Türkiye’de kalkınmada planlı döneme geçilmesiyle birlikte yerel yönetimler ayrıntılı olarak irdelenmiş ve yerel bazda toplumsal kalkınmanın gerçekleştirilmesine ilişkin öneriler kalkınma planlarına dahil edilmeye başlanmıştır. İlk dönemlerde yerel yönetimlerin idari ve mali sorunları ile kentleşme ve köy kalkınması gibi konular kalkınma planlarında yerel yönetimlerle ilgili öne çıkan hususlar olurken zamanla katılım ve yerel demokrasi kavramlarının uygulamaya geçirilmesine dair talepler göz önünde bulundurulmaya başlanmıştır.²⁹

Küreselleşme süreciyle birlikte ulus devletlerin kendi aralarındaki bölgesel bütünleşme girişimleri hız kazanırken yerel yönetimlere verdikleri önem de artış göstermiş, bölge ve bölgesel kalkınmaya ilişkin kavram ve yaklaşımlar da hızlı dönüşümlere uğramıştır. Bunun sonucunda gelişmiş ülkeler, bölgesel kalkınma yaklaşımlarını değiştirerek buna yönelik ayrılan kaynakları ciddi oranda artırmıştır. 2000-2006 yılları arası dönemde Avrupa Birliği’nde bu doğrultuda harekete geçirilen toplam kaynak miktarı 213 milyar Euro’yu bulmuştur.³⁰

Türkiye’nin de Avrupa Birliği adaylık süreci dahilinde üyelik yükümlülükleri kapsamında gerçekleştirilmesi hedeflenen idari ve yasal değişiklikler arasında bölgesel politikalar başlığı altında yerel yönetimlerin bölgesel kalkınmaya dair görevleri;

- bölgesel kalkınmaya yönelik faaliyetlerin planlanması ve uygulanması
- bölgesel boyutta girişimcilik faaliyetlerine liderlik edilmesi
- kalkınma faaliyetleri hakkında gereken bilginin temin edilmesi

olarak ifade edilmiştir.³¹

²⁹ A.e., s.25.

³⁰ Nihal Kargı, “Bölgesel Kalkınma Yaklaşımlarındaki Gelişmeler ve AB Perspektifi Altında Türkiye’nin Bölgesel Politika Analizi”, **Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi**, C.1 S.3, 2009, s.36.

³¹ Zerrin Toprak, **Kent Yönetimi ve Politikası**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2016, s.201.

Küreselleşme sürecine paralel olarak yerel aktörlere verilen önemin artış gösterdiği yerelleşme sürecinde belediyeler, en etkin yerel aktör olarak ön plana çıkmış ve Türkiye için de bölgesel ve yerel kalkınma amaçları doğrultusunda öncü roller üstlenmiştir. Belediyelerin altyapı, çevre, denetim, imar, park ve benzeri çalışmalarının yanında son yıllardaki ekonomik kriz devrelerinde sosyal ve kültürel çalışmalara da yönelmesi sonucunda ayrıca sosyal belediyecilik kavramı da önem kazanmıştır.³²

Küreselleşme ve yerelleşme dalgalarına paralel olarak 2003 sonrası dönemde Türkiye’de Avrupa Birliği’ne tam üyelik yolunda Avrupa Birliği müktesebatına uyum çalışmaları ve birtakım kamu yönetimi reformları gündeme gelmiştir. Kamu yönetimi politikalarına ilişkin bu reformlar ise küreselleşme sürecinde ekonomik kalkınma politikalarına ve bunların yerel düzeyde etkileşimlerine bağlı olarak şekillenmiştir. Küreselleşen rekabete dayanan ekonomilerin lokomotifi olarak merkezinde kentlerin bulunduğu bölgeleri esas alan kent-bölgecilik yaklaşımı özellikle Avrupa ülkelerinde görülmeye başlanmıştır. Türkiye’de de 2012 yılında çıkarılan 6360 sayılı kanun ile büyükşehir belediyelerinin sayıları artırılmış, sınırları il mülki sınırlarına genişletilerek yeni görev ve yetkiler verilmiştir. Bu şehirlerde kırsalın belediyesi olarak anılan il özel idarelerinin kaldırılarak bunların hizmetlerinden de büyükşehir belediyesinin sorumlu tutulmasıyla büyükşehirler, gerek fiziksel gerek demografik boyutları açısından batılı ülkelerdeki bölge ölçeklerine benzer duruma gelmiştir. Bu yenilikler, Kalkınma Ajansları’nın kurulması süreciyle birlikte göz önüne alındığında Türkiye’de kalkınmanın yönetimi çerçevesinde yerel düzeyde mekanın yeniden yapılandırılarak yetkilendirildiği bir döneme girilmiştir.³³

Kalkınma Ajansları’nın oluşturulmasının ardından Türkiye’de süregelen yukarıdan aşağıya yaklaşıma dayalı hazırlanan planların yerini bölgelerin kalkınma stratejilerinin yerel aktörlerle işbirliği içerisinde belirlenmesine fırsat veren bölge planları almıştır. Kalkınma ajanslarının kuruluşuna ilişkin kanunda belirtilen amaçları ise şunlardır:³⁴

³² Eyüp Zengin, Mustafa Başkurt, Muharrem Es, “Yerel Yönetimler ve Yerel Kalkınma”, **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.3 S.2, 2014, s.116.

³³ Ufuk Özışık, **a.g.e.**, s.315,316,328.

³⁴ T.C. Kalkınma Bakanlığı, **Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018: Yerel Yönetimler Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, s.125.

- Türkiye’de kamu, özel sektör ve sivil toplum örgütleri arası işbirliğinin geliştirilmesi
- kaynakların yerinde ve etkin şekilde kullanımının sağlanması
- yerel potansiyelin harekete geçirilmesi
- ulusal kalkınma plan ve programlarında gözetilen ilke ve politikalara uyumlu şekilde bölgesel kalkınmanın hızlandırılması
- bölgesel kalkınmada sürdürülebilirliğin sağlanması
- bölge içinde ve bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarının azaltılması

Kalkınma Ajansları’nın temel görevi yerelde mevcut kapasiteye ve bölgedeki çeşitli aktörlerin güçlerine dayanan bir stratejik bölgesel plan ve program geliştirip uygulamak olarak ifade edilmekte ve Kalkınma Ajansları’nın temel etkinlikleri;

- içsel dinamiklere dayanan büyümenin desteklenmesi
- yurtdışından sermaye transferi
- KOBİ’ler başta olmak üzere mevcut girişimlerin rekabet gücünü artırıcı hizmet sunumu
- bölgesel ve yerel birimlere teknoloji transferi ve inovasyon konusunda hizmet sunumu
- eğitim etkinlikleri
- uluslararası etkinlikler

şeklinde belirtilmektedir.³⁵

³⁵ Ayda Eraydın, “Bölgesel Kalkınmanın Yönetişim Çerçevesinde Kurumlaşması: Kalkınma Ajansları”, **Türkiye’de Bölgesel Kalkınmanın Yeni Örgütleri: Kalkınma Ajansları**, Ed. Birol Akgül ve Nisfet Uzun, Bursa, Ekin Yayınevi, 2010, s.43,44.

3.3. Türkiye’de Kooperatifçilik Hareket ve Politikalarının Gelişimi

Türk toplumunun köklü imece geleneği çerçevesindeki dayanışma örnekleri ve 13. yüzyıldan itibaren Anadolu’da faaliyet gösteren Ahi Birlikleri dışında, Türkiye’de 19. yüzyılın sonlarına dek kooperatifçilik düşüncesi ve hareketlerine rastlanmamaktadır.³⁶ Türkiye’de birçok açıdan kooperatif tanım ve özelliklerine uyan ilk yapılar tarım kredisi alanında kurulan sandıklar olmuştur. 1863 yılında Mithat Paşa tarafından oluşturulan Memleket Sandıkları Türk kooperatifçilik hareketinin başlangıcı kabul edilmektedir. Türkiye’de kooperatifçilik hareketinin başlangıcının tarımsal alanda gerçekleşmesi, söz konusu dönemde toplumsal ve ekonomik hayatın tarıma dayalı olmasının sonucudur.³⁷

19. yüzyılın ortalarına dek Türkiye’de tarımsal kredi de dahil olmak üzere hiçbir ekonomik faaliyet alanında düzenli kurumlara rastlamak mümkün değildir. Çiftçilerin, örgütlenmeden yoksun bir kredi mekanizması ve ağır tefeci faizlerinin altında ezilmesi, tarımsal kredi teşkilatlanmasına olan ihtiyacı doğurmuştur. Önce Niş ve daha sonra Vidin ve Silistre’nin de dahil edilmesiyle Tuna Vilayeti’nin valisi olan Mithat Paşa bu ihtiyacı dikkate alarak 1863 yılında Memleket Sandıkları ile ilk teşkilatı oluşturmuş ve 1867 yılında resmiyet kazanan bu teşkilat yapısı, çıkarılan bir nizamnameyle tüm imparatorluğa yayılmıştır.³⁸

Memleket Sandıkları girişiminin sermayesi ilk dönemlerinde imece yöntemiyle temin edilmiştir. Devlet arazileri köylüler tarafından ortaklaşa işlenmiş ve üretilen ürünlerin ilçe merkezinde hükümet yetkilileri denetimi altında satılmasıyla elde edilen kazanç, sandıkların sermayesini oluşturmuştur. Başlangıçta bu yöntem olumlu sonuçlar verse de nüfuzlu kimselerin elinde giderek yozlaşıp angarya haline dönüştürülmesiyle imece yöntemi terk edilerek bir çift öküzü olandan 15 kilogram buğday alındığı bir çeşit vergi yöntemi benimsenmiştir. Sermaye miktarı minimum 200 altına ulaşan sandıklar tarafından çiftçilere rehin ve şahsi kefalet esasları çerçevesinde kısa vadeli krediler verilmiştir. Bir kişiye en çok 20 altın ile sınırlandırılan ve en kısa üç ay, en uzun ise

³⁶ Serpil Canbaş, “Kooperatifçiliğin Türkiye’de Gelişimi ve Meseleleri”, **Kooperatifçilik**, S.74, 1986, s.31.

³⁷ Mehmet Gönen, “Kooperatifçiliğimizin Dünü, Bugünü, Yarını”, **Kooperatifçilik**, S.57, 1982, s.42.

³⁸ Özlem Yıldırım Kocabaş, **Türkiye’de Tarımsal Kooperatifçilik Düşüncesinin Gelişimi**, İstanbul, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2010, s.37,38.

bir yıl olmak üzere vadelenen bu kredilere %1 faiz uygulanmıştır. Faizlerden kaynaklanan kazançlardan sandık masraflarının düşülmesinin ardından kalan fazlanın 1/3'ü ile kredi alanlara risturn dağıtımı, 2/3'ü ile ise okul, köprü, çeşme ve benzeri imaret işleri yapılmıştır.³⁹

Türkiye’de tarım kredi kooperatiflerinin ilk örneğini teşkil eden Memleket Sandıkları, Rochdale tüketim kooperatifinin kurulduğu tarihten 19 yıl sonra ve Raiffeisen’in kendi adıyla bilinen kredi kooperatiflerinin kurulduğu tarihten 9 ay önce kurulmuştur.⁴⁰ Türkiye’de kurulan Memleket Sandıkları ile Alman Raiffeisen kooperatifleri arasında birbirlerine benzer yanlar bulunmakla birlikte Memleket Sandıkları bir taklit ürünü olarak değil ülke şartlarının doğru tahlil edilmesinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır.⁴¹ Söz konusu iki kooperatif yapısı arasındaki ortak ve farklı özellikler Tablo 17’de gösterilmektedir.

Tablo 17: Memleket Sandıkları ve Raiffeisen Kooperatifleri’nin Özellikleri

Ortak Özellikler	Farklar
Çiftçiye tarımsal kredi sağlanması	Sandıklara ortaklık payı, işlenen arazinin ürün bedeli ile sahip olunan her çift öküz için yarım kilogram buğdaydır. Raiffeisen’de ilk defa yoktur.
Kendi kendine yardım ilkesi	Raiffeisen’de kooperatif borcundan dolayı ortakların sınırsız sorumluluğu vardır. Sandıklarda yoktur.
Demokratik yönetim	Raiffeisen’de yalnızca ortaklara kredi verilir. Sandıklardan ortak olmayanlar da kredi alabilir.
Tarafsızlığa önem verilmesi	Raiffeisen’in çalışma alanı köylere ve dardır. Sandıklar ilçe merkezinde kurulur.
Kredilerin üretime yönelik olması	Raiffeisen’de dışarıdan borç alımı olmuştur. Sandıklar kendi kaynaklarıyla yetinmiştir.
Kardan bir kısmın hayır işlerine ayrılması	Raiffeisen’de kredi vadesi on yıla kadardır. Sandıklarda en uzun vade bir yıldır.
Yönetim seviyesi görevde gönüllülük	Raiffeisen’de yoğun dindarlık hakimdir. Sandıklar dini değil ulusal temelde imeceye dayanır.
Kaydiye ve giriş kararı alınması	- Menafi Sandıkları’na dönüşümle birlikte vergi kaynağı da elde edilmiştir. Raiffeisen’de bu tür bir kaynak yoktur. - Raiffeisen bankaya sahip olmuştur. Sandıklar için bu söz konusu değildir.

Kaynak: Mehmet Gönen, **a.g.e.**, s.41,42.

³⁹ Serpil Canbaş, **a.g.e.**, s.32.

⁴⁰ Serpil Canbaş, **a.g.e.**, s.31,32.

⁴¹ Mehmet Gönen, **a.g.e.**, s.41.

Zamanla sandıkların görevlerini düzgünce yürütemez hale gelmesi, ilgili nizamnamede görevlerini yerine getirmeyen sandık eminlerine yönelik yaptırım hükmü olmaması, rehinsiz ve kefilsiz verilen kredilerin geri dönmemesi gibi nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan büyük kayıplar sonucunda Memleket Sandıkları'nın yerini, ana kuruluş sermayesi olan aşar vergisindeki artışın (%10'dan %11'e artırılmıştır) menafî hissesi olarak anılmasından dolayı ismi de bu şekilde değişen Menafî Sandıkları almıştır.⁴² Tarımsal krediye olan talepteki sürekli artıştan dolayı yeni bir kredi teşkilatının oluşturulması zorunluluğu doğmuştur. Bu yüzden söz konusu sandıklar kaldırılarak 1888 yılında Ziraat Bankası kurulmuş, sandıkların iki milyon altın sermayesi de Ziraat Bankası'na devredilmiştir.⁴³

Mithat Paşa'nın ardından Türkiye'de tekrar bir kooperatifçilik hareketinin görülmesi uzun süre sonra gerçekleşmiştir. 1911'de İzmir'de incir ihraç eden 45 tüccardan müteşekkil "Fig Packers" tröstünün istedikleri piyasa fiyatını üreticilere dayatması ve üreticilerin bu tekelden dolayı sıkıntıya girmeleri karşısında "Aydın İncir Himaye-i Zürra Anonim Şirketi" kurulmuştur. Bu girişimin yetersiz kalması nedeniyle bir tarım satış kooperatifi oluşturulması düşünülmüş, üreticinin mali yönden bağımsızlığının temin edilmesi için Milli Aydın Bankası kurulmuştur.⁴⁴ Bankanın desteğiyle Türkiye'deki ilk tarım satış kooperatifi olarak kurulan "Aydın İncir Müstahsilleri Kredi ve Satış Kooperatifi"nin faaliyeti Birinci Dünya Savaşı sırasında kesintiye uğramış, 1924'ten sonra yeniden başlayabilmiştir.⁴⁵

Türkiye'de modern anlamda kooperatifçiliğin gelişimi Cumhuriyet döneminde gerçekleşmiştir. Cumhuriyet'in ilanının çok öncesinden itibaren kooperatifçiliğe yoğun ilgi göstermiş olan Atatürk, Meclis Başkanı olarak imzasının bulunduğu "Kooperatif Şirketler" yasa tasarısının TBMM'e sunulduğu 1920 yılından itibaren Türkiye'de kooperatifçiliğin yayılıp güçlenmesi amacıyla gerek fikir gerekse eylem

⁴² Özlem Yıldırım Kocabaş, **a.g.e.**, s.39.

⁴³ Hilal Müftüoğlu ve Volkan Aydos, **Türkiye'de Kooperatifçilik: Türk Konut Kooperatifçiliğine Alternatif Bir Model: Almanya**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 2001, s.15.

⁴⁴ İ. Hakkı İnan, **Türkiye'de Tarımsal Kooperatifçilik ve AB Modeli**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 2. baskı, 2008, s.33,34.

⁴⁵ Serpil Canbaş, **a.g.e.**, s.32.

yönünden büyük çaba harcamıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında kooperatifçilik hareketine büyük önem atfedilerek, kooperatifçiliğin üreticiler açısından gerekli ve faydalı bir örgütlenme şekli olduğu kabul edilmiş ve bu yönde yasaların çıkarılması sağlanmıştır.⁴⁶ 1924 yılında çıkarılan 498 sayılı "İtibari Zirai Birlikleri Kanunu" bu doğrultuda çıkarılan ilk yasa olup, bunu 1929 yılında çıkarılan 1470 sayılı "Zirai Kredi Kooperatifleri", 1935 yılında çıkarılan 2836 sayılı "Tarım Kredi Kooperatifleri" ve 2834 sayılı "Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri" kanunları izlemiştir.⁴⁷

1923-1938 yılları arasında Cumhuriyet'in hukuksal, eğitsel ve ekonomik temellerini atan düzenlemeler oluşturulmuştur. Bu dönemde Atatürk'ün öncülüğü ve teşvikleriyle kooperatifçiliğe ilişkin yedi adet yasa çıkarılmış, 1930'larda Kadro, Karınca, Kooperatifçilik gibi yayınların çıkarılmasının yanı sıra başta üniversitelerde ve diğer birçok okulda kooperatifçilik dersleri okutulmuştur. Kooperatifçiliği kalkınma yolunda önemli bir araç olarak gören Atatürk;

- kooperatifçiliğin yayılıp gelişmesi için ömrü boyunca yoğun gayret göstermiştir
- kooperatifçiliğin düşünsel zemininin gelişimine katkıda bulunmuş ve bu hususta üretilen fikirlere destek olmuştur
- kooperatifçiliğin yasal temellerinin oluşturulması için çalışmıştır
- bizzat kooperatif kurarak, kooperatif üyesi olarak, bu hususta fikirlerin ve yasaların gelişimini sağlayarak kooperatifçilik konusuna ciddi alaka gösteren ender devlet başkanlarından biri olmuştur
- Türk Kooperatifçilik Cemiyeti gibi kooperatifçiliğin sorunlarını araştıran ve çözüm yolları arayan kurumların oluşumuna önem vermiştir

Kooperatifçilik hareket ve politikalarında Atatürk döneminde yüksek hızda bir gelişme sağlanmış, Cumhuriyet kurulduğu sıralarda 2 adet kooperatif bulunurken 1930'ların sonunda bu sayı 600'e, kooperatif ortak sayısı ise 175.000'lere yükselmiştir.⁴⁸

⁴⁶ İ. Hakkı İnan, **a.g.e.**, s.34,35.

⁴⁷ Enis Öksüz, "Kooperatifçilik Kavramı ve İlkelerinin Işığında, Türkiye'de Köy Kalkınma Kooperatifleri", **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S.31, 1982, s.331.

⁴⁸ Ayhan Çıkın, "Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları ve Kooperatifçilik", **YAR Müdafaa-i Hukuk Dergisi**, S.62, 2003, s.25-32.

1938-1960 yılları arası dönem ise Türkiye için kooperatifçilikte bir durağanlık dönemi olmuştur. Ancak, 1961 Anayasası'nın 51. maddesinde “*Devlet, kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak tedbirleri alır*” ifadesine yer verilmiştir. Böylece kooperatifçilik anayasal güvence altına alınırken bir yandan da kooperatifçiliğin gelişiminde devlet daha aktif ve sorumlu hale getirilmiştir. 1969 yılında “1163 Sayılı Kooperatifler Kanunu”nun yürürlüğe girişiyle birlikte kooperatifler ayrı bir hukuki statü kazanmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan kooperatifler, dönemin sosyo-ekonomik koşulları dolayısıyla çoğunlukla tarımsal alanda yoğunlaşmış olsa da zamanla konut, tüketim, taşımacılık, kredi kefalet ve benzeri alanlara da yayılmıştır.⁴⁹

Toplumsal ve ekonomik hayatta ve dolayısıyla kamu yönetimi yaklaşımlarında son otuz yıl içerisinde görülen küresel ölçekli değişimler neticesinde devletlerin gerek toplumsal gerek ekonomik alanda rolleri azalmaktadır. Bu süreçte hem politik ve yönetsel hem de ekonomik yapılarda serbestleşmeye ek olarak yerelleşme hareketleri ve planlı ekonomiden piyasa ekonomisine yönelme görülmektedir. Özüne yardım ilkesi çerçevesinde kendi sorumluluklarını üstlenebilen ekonomik dayanışma örgütleri olan kooperatifler, söz konusu değişim süreçleriyle birlikte ortaya çıkan toplumsal ve ekonomik talep ve arayışlara yanıt niteliğindeki oluşumlara ihtiyacın önemli bir karşılığı olarak ön plana çıkmaktadır. Küresel ölçekte gerçekleşen bu değişimlerin yanında Türkiye’de yaşanan ekonomik krizlerin de etkisiyle toplumsal refahı artırıcı yönde ekonomik stratejiye dayalı programlar takip edilmeye başlanmıştır. Bu doğrultuda Türkiye’de kooperatifçiliğin ideal gelişimine yönelik yeni bir planlama sürecine girilmiştir.⁵⁰

Türkiye’de Beş Yıllık Kalkınma Planları dahilinde 1962-2005 yılları arasındaki dönemde kooperatifçiliğe dair yaklaşımlar ve politikalar Tablo 18’de, 31 Aralık 2016 tarihi itibarıyla Türkiye’deki kooperatif ve ortak sayıları ise Tablo 19’da gösterilmektedir.

⁴⁹ T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, **G-20 Ülkelerinde Kooperatifçilik**, Ankara, 2015, s.97,98.

⁵⁰ T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, **Türkiye Kooperatifçilik Raporu 2016**, Ankara, 2017, s.5.

Tablo 18: Beş Yıllık Kalkınma Planları’nda Kooperatifçilik Yaklaşım ve Politikaları

BYKP	Kooperatifçiliğe İlişkin Yaklaşım ve Politikalar
1. Plan (1962-1967)	- Tarım kredi kooperatiflerine mevduat toplama yetkisi verilmesi - Pazarlama kooperatiflerinin gelişiminin temini - Ormancılık kooperatiflerinin kurulması - Balıkçılık ve konut kooperatiflerinin desteklenmesi
2. Plan (1967-1972)	- Tarım kredi kooperatiflerinin modern girdi kullanımına yönelik kredilerle desteklenmesi - Kooperatifleşmeden sorumlu kamu kurumları arası eşgüdümün sağlanması - Kooperatifçilik eğitime önem verilmesi - Kooperatiflerden toplum kalkınmasında yararlanılması
3. Plan (1972-1977)	- Tarımda çok amaçlı kooperatifleşmenin temel alınması - Tüketim kooperatifçiliğinin teşviki - Kooperatiflere örgütlenme ve eğitimde devlet desteği ve ortakların haklarını koruyucu denetim düzeni temini - Gıda sanayii hammadde üreticisi kooperatif ve birliklerin desteklenmesi - Köy kalkınma kooperatiflerinin kırsaldaki yatırımlarının ekonomikliğinin sağlanarak gelirlerin tasarruf edilerek rasyonel kullanımı
4. Plan (1977-1982)	- Tarımsal gelişmede temel araç olarak kooperatifçiliğin yayılması - Tarımda üretimden tüketime dek etkin ve demokratik kooperatifçiliğin teşviki - Köylülerin kooperatif ve birlik oluşturmalarının desteklenmesi - Girdilerin ve ürünlerin pazarlamasında aracılardan kooperatifler yoluyla ortadan kaldırılması - Köylü tasarruflarının kooperatifler yoluyla yatırımlara yönlendirilmesi - Kooperatifler arası ilişkilere önem verilmesi - Temel maddelerin dağıtım, satış ve fiyat belirleme süreçlerinde kooperatiflerin fonksiyonlarının artırılması
5. Plan (1985-1989)	Tarım satış, balıkçılık ve konut kooperatiflerinin desteklenmesi
6. Plan (1990-1994)	- Üretici birlikleri kurularak tarımsal üretimin yönlendirilmesi, pazarlanması ve üreticiye hizmet teminindeki mevcut yetersizlik sorununun aşılması - Kooperatiflerin geliştirilmesinin teşvik edilmesi - Tarım satış kooperatif birliklerinin yönetiminin özerkleştirilerek üretim ve değerlendirme birimleri ve iştiraklerinin özelleştirilmesi
7. Plan (1996-2000)	Altıncı planın aynısı
8. Plan (2001-2005)	- Tarım satış kooperatif ve birliklerinin kooperatifçilik ilkeleri çerçevesinde özerkleştirilmesi - Bu kurumların yeniden yapılandırılması halinde sürdürülebilirliğin sağlanması - Hayvancılık alanında üreticinin kooperatifleşme, şirketleşme ve üretici birlikleri kurma yönünde teşvik edilmesi - Kırsalın ekonomik açıdan güçlendirilmesi amacıyla kooperatifleşmesinin sağlanarak teknik ve mali açılardan desteklenmesi

Kaynak: Gülen Özdemir ve Burçin Başaran, “Türkiye’de Kooperatifçiliğin Fikir, Anayasa ve Kalkınma Planları Çerçevesinde İncelenmesi”, **Üçüncü Sektör Kooperatifçilik**, S.142, 2003, s.40-45.

Tablo 19: Türkiye’de Kooperatifler ve Ortak Sayıları

Faaliyet Alanına Göre Kooperatifler		Kooperatif	Ortak
1.	Konut Yapı Kooperatifi	27.361	1.273.274
2.	Tarımsal Kalkınma Kooperatifi	7.201	775.563
3.	Motorlu Taşıma Kooperatifleri	5.803	171.265
4.	Sulama Kooperatifi	2.523	303.586
5.	Tüketim Kooperatifi	2.170	183.463
6.	Tarım Kredi Kooperatifi	1.625	1.001.418
7.	Toplu İşyeri Yapı Kooperatifi	1.161	84.035
8.	Kredi Kefalet Kooperatifi	1.004	659.406
9.	Küçük Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifi	922	125.632
10.	İşletme Kooperatifi	655	116.368
11.	Su Ürünleri Kooperatifi	553	30.889
12.	Üretim Pazarlama Kooperatifi	408	17.591
13.	Karayolu Yolcu Taşıma Kooperatifi	390	7.873
14.	Turizm Geliştirme Kooperatifi	309	17.002
15.	Tarım Satış Kooperatifi	306	323.596
16.	Temin Tevzi Kooperatifi	256	22.807
17.	Küçük Sanat Kooperatifi	233	7.770
18.	Karayolu Yük Taşıma Kooperatifleri	75	2.117
19.	Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Kooperatifi	55	640
20.	Eğitim Kooperatifi	49	2.880
21.	Pancar Ekicileri Kooperatifi	31	1.448.171
22.	Yaş Sebze Meyve Kooperatifleri	29	3.066
23.	Gayrimenkul İşletme Kooperatifi	26	922
24.	Yayıncılık Kooperatifi	23	508
25.	Yardımlaşma Kooperatifi	18	13.449
26.	Deniz Yolcu Taşıma Kooperatifi	17	381
27.	Yenilenebilir Enerji Üretim Kooperatifi	13	95
28.	Hizmet Kooperatifi	11	145
29.	Tedarik Kooperatifi	8	606
30.	Sigorta Kooperatifi	6	827.765
31.	Hamal Taşımacılığı Kooperatifi	6	522
32.	Pazarcılar İşletme Kooperatifi	5	67
33.	Sağlık Hizmetleri Kooperatifi	2	53
34.	Bilimsel Araştırma ve Geliştirme Kooperatifi	2	31
35.	Deniz Yük Taşıma Kooperatifi	1	8
36.	Basın Yayın İletişim Kooperatifi	1	23
37.	Fikri Mülkiyet Hakları ve Proje Danışmanlığı Kooperatifi	1	7
Toplam		53.259	7.422.994

Kaynak: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, **Türkiye Kooperatifçilik Raporu 2016**, Ankara, 2017, s.13.

3.4. Türkiye’de Bölgesel Kalkınmada İzmir Modeli

Bölgesel ve yerel kalkınma kavramları ile birlikte anılan ademimerkeziyetçi yaklaşım, kalkınma ajanslarının kurulması ve yeni büyükşehir yasasının çıkarılıp yürürlüğe girmesiyle son yıllarda Türkiye’de de gündeme gelmiştir. Yeni büyükşehir yasası doğrultusunda köy tüzel kişilikleri mahallelere dönüşmüştür, böylece mahalle statüsüne geçmekle birlikte kırsal yerleşim özelliklerini taşımayı sürdüren bu bölgelere hizmet götürülmesi de büyükşehir belediyelerinin yetkili ve yükümlü oldukları bir görev haline gelmiştir. Dolayısıyla, tarım yoğunluklu ekonomik yapıya sahip söz konusu kırsal alanlarda kaynakların etkince kullanılarak kalkınmanın planlı şekilde gerçekleştirilebilmesini sağlamada altyapı, bilgi birikimi ve insan kaynakları açısından donanımlı yerel yönetimlerin ve dayanışma kültürüne dayanan özerk yapılar olan kooperatiflerin önemli rolü bulunmaktadır.⁵¹

Günümüzde İzmir Büyükşehir Belediyesi, Türkiye’de bölgesel ve yerel kalkınma kavramlarıyla birlikte adı sıkça anılan yerel yönetim olarak ön plana çıkmaktadır. Ancak İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin söylemlerinde yerel kalkınma yerine “yerelden kalkınma” kavramı vurgulanmaktadır. Yerel kalkınma kavramının herhangi bir alanda oluşturulan katma değer, kişi başına düşen gelirin ve refahın artışını ifade ettiği, yerelden kalkınma kavramıyla ise bunun nasıl gerçekleştirileceğine yönelik tercihin de kapsandığı belirtilmektedir. Kalkınmanın yerel dinamiklere dayandırılarak, yerel bilgiye sahip yerel aktörler aracılığıyla gerçekleştirilmesi üzerine kurulan bu yaklaşımda, tüzel kişilik olarak temel aktör olan İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin kendini bireylerin ve toplumun yerine koymadan, toplumun kalkınmaya katkılarını kolaylaştıran bir katalizör işlevine sahip olduğu ifade edilmektedir.⁵²

İzmir Büyükşehir Belediyesi yerel düzeyde küçük üreticiler, kooperatifler, şehirdeki tüketiciler ve belediye arasında eşitlikçi bir bütünleşme modeli yaratmak için çalışmaktadır. Bu modelle aile emeğine dayalı üretim faaliyetinde bulunan küçük üreticilerin güçlendirilerek üretimin sağlık şartlarına uygun şekilde yapılması ve

⁵¹ Fatih Özden ve Fazıl Akın Olgun, “Kırsal Kalkınmada Yerel Yönetimler ile Üretici Örgütlerinin İşbirliği Olanakları Üzerine Bir İnceleme: İzmir İli Örneği”, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, S.52, 2017, s.259,260.

⁵² İlhan Tekeli, *İzmir Modeli: İzmir İli İçin Demokratik Bir Belediyecilik Modeli Önerisi*, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2018, s.10,11.

ürünlerin kooperatifler yoluyla tüketiciye en uygun fiyatlarla sunulması hedeflenmektedir. Modelin temel dayanağını ise sosyal belediyecilik ve yerelden kalkınma ilkeleri oluşturmaktadır.⁵³

5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle 21 ilçe ve 166 köyü kapsamına alan İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin hizmet alanı, 6360 sayılı yasa doğrultusunda büyükşehirlerin görev ve sorumluluk alanlarının il mülki sınırlarına genişlemesiyle birlikte 30 ilçe ve 597 köyü kapsayacak şekilde genişlemiştir. Yine bu yasa çerçevesinde köylerin ve belde belediyelerinin tüzel kişiliklerinin tasfiye edilip her birinin ilçe belediyelerine bağlı mahalleler haline gelmesiyle birlikte kentteki toplam mahalle sayısı 1295'e ulaşmıştır.⁵⁴

Mevcut durumda İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin yetki alanının tüm il sınırlarını kapsar hale gelmesi, yerel yönetime dair İzmir'de ortaya konulan modelin hem kentsel hem de kırsal alanları kapsacayacak bir model olması gerekmektedir. İzmir'in gelişmişlikte ulaştığı seviyede kentsel ve kırsal karşıtlığının büyük oranda ortadan kalkmış olması nedeniyle geliştirilen İzmir Modeli'nde söz konusu karşıtlık önemsiz kalmaktadır. Bu yüzden İzmir Modeli'ni bir anlamda kırsal alana yayılan bir kentselliğin modeli olarak ifade etmek mümkündür.⁵⁵

İzmir'de kooperatifler, yerel yönetimlerin tarım ve kırsal kalkınma üzerine faaliyetlerinde önemli paydaşlar olarak öne çıkmaktadır. Hizmetlerin önemli bir kısmı kooperatifler ve üretici teşkilatları yoluyla sağlanmaktadır. Böylece kaynakların planlı ve daha etkin şekilde kullanılmasına ek olarak üreticiler de örgütlenmeye teşvik edilmektedir.⁵⁶

⁵³ Uygur Dursun Yıldırım, "Tarımda Alternatif Kamusalılığın Olanakları: İzmir Tire Süt Kooperatifi Örneği", **Meltem İzmir Akdeniz Akademisi Dergisi**, S.2, 2017, s.60.

⁵⁴ Şevkinaz Gümüsoğlu, "İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin İlçe Belediyeler ile İlişki Kurma Biçimi", **İzmir Modeli Çalışmaları İkinci Kitap: İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin Yönetim Stratejileri**, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2018, s.63,69.

⁵⁵ İlhan Tekeli, **a.g.e.**, s.10,11.

⁵⁶ Fatih Özden ve Fazıl Akın Olgun, **a.g.e.**, s.260.

3.4.1. Yerel Kalkınmada Yerel Yönetim ile Kooperatif İşbirliği Olarak İzmir Tarım Modeli

5216 sayılı yasanın yürürlüğe girmesiyle birlikte İzmir Hükümet Binası'nı merkez olarak çizilen 50 km yarıçaplı alanın kapsadığı 21 ilçe ve 166 köy İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin hizmet alanına dahil olmuştur. Bunun üzerine İzmir Büyükşehir Belediyesi, Türkiye'de ilk kez olmak üzere 2007 yılında Tarım, Park ve Bahçeler Daire Başkanlığı'nı kurmuştur. Daha sonra Tarımsal Hizmetler Daire Başkanlığı ismini alan bu örgütün iki temel işlevi ise; tarımsal faaliyetlerin kalkınmanın yerelden başlayacak şekilde gelişimi gerçekleştirmek ve tarımsal gelişmenin çevre dostu ve sürdürülebilir olmasını sağlamak olmuştur. 6360 sayılı yasanın yürürlüğe girmesinin ardından Büyükşehir Belediyesi'nin hizmet alanı 30 ilçe ve 597 köy olacak şekilde artmıştır. Tarımsal Hizmetler Daire Başkanlığı tarafından geliştirilen projeler doğrultusunda pratiğe geçen programları ise;

- İzmir'de organik tarımda gelişme ve yaygınlaşmanın desteklenmesi
- İzmir kırsalında ova yollarının asfaltlanması
- Küçük üreticilerin kooperatifler şeklinde örgütlenmesi
- İzmir'de tarımsal pazarlama sıkıntılarının aşılacak sağlıklı ve güvenli gıdaya ulaşımın sağlanması

şeklinde ifade edilebilir.⁵⁷

İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin geçtiğimiz üç dönemde tarımsal gelişmede üstlendiği öncülük ve yerel aktörler arası katalizörlük fonksiyonları sonucunda İzmir'de tarım kesimi Türkiye genelinden daha fazla büyümüş ve yapısal gelişim göstermiştir. 1992-2003 arası dönemde İzmir'de ve Türkiye genelinde tarımda ortalama yıllık büyüme oranı %1,3 iken 2003-2015 arası dönemde İzmir'de %6,6, Türkiye genelinde %2,8 olmuştur. 2002'den 2015'e İzmir'in toplam tarımsal gelirinde bitki üretimi payı %71'den %49'a düşmüş, hayvansal üretim payı %26'dan %46'ya yükselmiştir. Bu dönüşüm sürecinde İzmir Büyükşehir Belediyesi sağladığı hizmet ve destekler yoluyla

⁵⁷ İlhan Tekeli, **İzmir İli/Kenti İçin Bir Tarımsal Gelişme ve Yerleşme Stratejisi**, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Akdeniz Akademisi, 2017, s.161,162.

çiftçilerin %37,6'sına ulaşmayı başarmıştır.⁵⁸ Bu doğrultuda ulaşılan çiftçiler ve ulaşma kanalları Tablo 20'de, 2006-2017 yılları arasında İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından tarıma yapılan destekleme miktarları Tablo 21'de gösterilmektedir.

Tablo 20: İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin Ulaştığı Çiftçi Sayısı ve Ulaşım Kanalları

Ulaşma Şekli	Sayı
Meyve fidanı (her yıl)	30.000
Toprak analizi (2012-2017)	6.000
Küçükbaş hayvan (2015-2017)	1.647
Arıcılık (2015-2017)	690
Ana arı (2016-2017)	2.500
İncir kurutma kasası (2015-2016)	1.540
Zeytin kasası	2.200
Zeytin sineği mücadelesi	302
Zeytinde bordo bulamacı	182
İyi tarım desteği	596
Tarımsal tahmin ve erken uyarı sistemi	5.000
Organik tarım (2007-2017)	600
Danışmanlık (2007-2017)	550
Süt tankları	1.500
Ortak makine parkı	4.400
Afete maruz kalan üretici	1.200
Fide tohum desteği	394
Üretici tezgahı	400
Antep fıstığı aşılama	83
Toplam	59.784
İzmir'deki toplam çiftçi sayısı	159.000
Oran (%)	37,6

Kaynak: Yaşar Uysal, “Yerel Odaklı Kalkınma: Yerel Kalkınmaya Verilen Önem”, **İzmir Modeli Çalışmaları Üçüncü Kitap: İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin Yerel Kalkınma, Çevre ve Altyapı Sağlamadaki Performansları**, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2018, s.63.

Tablo 21: İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin Tarım Destek Harcamaları (2006-2017)

Stratejik Alan Adı	Toplam Harcama (TL)
Gıda Alımı	193.069.851,65
Bitki Alımı	120.901.590,17
Canlı hayvan desteği	12.461.632,50
Ortak tarım makine desteği	6.175.741,18
Süt tankları desteği	917.520,00
Genel Toplam	333.526.335,50

Kaynak: Yaşar Uysal, **a.g.e.**, s.58.

⁵⁸ İlhan Tekeli, **İzmir Modeli: İzmir İli İçin Demokratik Bir Belediyecilik Modeli Önerisi**, s.62.

Tarımsal üretim aşamalarında karşılaşılan sorunlar irdelendiğinde, girdi maliyetleri yüksek olduğu halde düşük verimli üretimden dolayı düşük fiyat ve düşük gelir çıktısı eldesinin tüm bu sorunların özünü teşkil ettiği görülmektedir. Bu sorunların üstesinden gelecek şekilde İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin;

- çiftçilerden uygun fiyatla doğrudan ürün satın alımlarıyla piyasa şartlarını çiftçilerin lehine değiştirerek gelirlerinin artmasını sağladığı
- çiftçilerden alınan girdi nitelikli ürünlerin yine çiftçilere dağıtılmasıyla aracı karlarının yok edilerek çiftçiler arası doğrudan müşteriliği sağladığı
- özellikle küçük çiftçilerin ulaşması mümkün olmayan makine ve teçhizatı ortak ekipman parkı aracılığıyla ulaştırdığı
- uygun ürünler için depolama imkanları sunarak doğal şartlardan dolayı oluşan arz ve talep sorunlarına çözüm sunduğu
- ürün bazlı festivallerle ilgili yöre ve ürünlerin tanıtımını yaparak yerel ve kırsal turizmi canlandırmanın yanında tarımsal üretim ve kırsal farkındalığı yarattığı
- sayılan bu faaliyetlerin çiftçi örgütleri aracılığıyla, çiftçileri örgütleyerek gerçekleştirilmesiyle örgütlenme bilinç ve motivasyonunu artırdığı
- toprak ve yaprak tahlilleri, gübre önerisi hizmetleriyle çiftçilere uygun gübrenin uygun miktarda kullanımı için yol gösterdiği
- köy yollarının asfaltlanmasıyla pazara daha hızlı ve daha sağlıklı ulaşımı sağladığı
- üniversite işbirliği ile çiftçilere gerek duyulan konularda eğitimleri sunduğu

ve böylece maliyetleri ve fire oranlarını düşürücü, ürünün verimini, kalitesini ve fiyatını artırıcı yönde rol oynadığı ifade edilebilir.⁵⁹

İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin kırsal kalkınma projelerini uygulamaya geçirmesi sürecinde örgütlü tarım üreticisi olarak kooperatifler büyük öneme sahip paydaşlar olarak rol oynamıştır. Birçok gelişmekte olan ülke gibi Türkiye'de de 1960'lardan itibaren kooperatifler desteklenmiş, bazıları devlet eliyle oluşturulmuş ve idare edilmiştir. Ancak 1980'lerden itibaren neoliberal görüş doğrultusunda piyasa ekonomisine dönüşüm sürecinde Türkiye'deki kooperatifçilik politikaları dünya

⁵⁹ Yaşar Uysal, **a.g.e.**, s.26.

genelinden ayrılmış, dünyada kooperatifçilik gelişmeye devam ederken Türkiye’de önemini yitirmiştir. 2010’da kooperatiflerin pazar payı oranı Avrupa Birliği genelinde %40, Danimarka’da %60, Hollanda’da %65, Finlandiya’da %75 değerlerine ulaşırken Türkiye’de son on yılda hem kooperatiflerin hem de kooperatif ortaklarının sayısında kayda değer bir değişim olmamıştır. Ancak 2007’den itibaren İzmir Büyükşehir Belediyesi, gereksinim duyduğu tarımsal ürünleri kooperatiflerle anlaşmalı olarak temin etmeye başlayarak bu konuda bir girişim oluşturmıştır. İzlenen bu politika sonucunda üretici kooperatifleri ortağı sayısında %161, kooperatiflerin çalışan sayısında %616 artış görülmüştür. Kooperatiflerin toplam ürün yelpazesindeki artış %258 olurken toplam satış hasılatları artışı %658 olmuştur.⁶⁰ Sözleşmeli üretim modeline dönüşen bu süreçte kırsal kesim üreticilerine yapılan desteklerin 2016 itibarıyla ulaştığı toplam miktarları da Tablo 22’de gösterilmektedir.

Tablo 22: İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin Kırsal Kalkınmaya Yönelik Harcamaları

Yatırım Harcamaları	Miktar (TL)
Kooperatifler	1.913.472
Üretici birlikleri	29.352.168
Ziraat odaları	2.183.279
Üreticiye doğrudan destekler	12.895.911
Üretim yollarının asfaltlanma harcaması	382.277.710
Cari Harcamalar	
Kooperatif ve birliklere ödemeler	263.363.810
Genel Toplam	691.986.350

Kaynak: Oğuz Esen, “Yerel Kalkınmanın Odağında Mali Yönetim Stratejisi”, **İzmir Modeli Çalışmaları İkinci Kitap: İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin Yönetim Stratejileri**, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2018, s.199.

Yerel kalkınma projeleri ve bu doğrultuda uygulanan sözleşmeli üretim modeli dünya genelinde de ilgi görmektedir. İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin en son Rusya’da “Globalleşme Ekseninden Kentlerin Kalkınması: Faktörler, Eğilimler, Riskler” konulu konferansta örnek gösterilen, tarımsal üretimde sözleşmeli model uygulaması da ilk kez Tire Süt Kooperatifi ile imzalanan protokol doğrultusunda Süt Kuzusu Projesi’nde gerçekleştirilmiştir.⁶¹

⁶⁰ Oğuz Esen, “Yerel Kalkınmanın Odağında Mali Yönetim Stratejisi”, **İzmir Modeli Çalışmaları İkinci Kitap: İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin Yönetim Stratejileri**, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2018, s.198.

⁶¹ Korel Göymen, “Katılım ve Yönetime İlişkin İzmir Büyükşehir Belediyesi Uygulamaları”, **İzmir Modeli Çalışmaları Birinci Kitap: Ortak Kavramlar**, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2018, s.101.

3.4.2. İzmir Tarım Modeli Paydaşı Olarak Tire Süt Kooperatifi

İzmir il merkezinin 80 kilometre güneydoğusunda ve yaklaşık 800 kilometrekarelik alana yayılı bulunan Tire’de, ekonominin lokomotifi tarım ve tarıma bağlı sanayi ve ticarettir. Bitki örtüsü açısından oldukça zengin olan ve bol verimli Küçük Menderes Havzası’nın merkezinde bulunan Tire muz, çay ve fındık haricinde tüm kültür bitkilerinin tarımına uygun araziye sahiptir. 2000’lere dek pamuk ve tütün üretiminin gerçekleştirildiği Tire’de ilerleyen dönemlerde süt hayvancılığı ön plana çıkmıştır. Tire Süt Kooperatifi ile birlikte kooperatifçilik açısından da dikkat çeken ilçede süt üretimi miktarı günde 600 tona ulaşmıştır.⁶²

Türkiye’de toplumda genel olarak kooperatif örgütlenmelerine ilişkin olumsuz bir yaklaşım ve güvensizlik duygusu varlık göstermesine rağmen Tire Süt Kooperatifi İzmir’de ve çevresinde gerek üreticiler gerekse şehir halkı tarafından çalışma ilkeleri ve ürünleri açısından güvenilir bir kurum olarak tanınmaktadır. Tire Süt Kooperatifi, İzmir’de yerel yönetim, kooperatif, küçük üretici ve tüketici arasında işbirliği içinde ve karşılıklı güvene dayalı bir deneyimin modelini temsil etmektedir.⁶³

1974 yılında Türkiye’de özel sektöre ait ilk süt fabrikası olan Pınar Süt Mamulleri Anonim Şirketi’nin İzmir’de kurulmasıyla düzenli süt alımları dolayısıyla hayvancılığa verilen önem de artış göstermiştir. Tire Süt Kooperatifi’nin temelleri de yine bu dönemde hayvancılık yapan beş çiftçinin öncülüğünde 1967 yılında atılmıştır.⁶⁴

Tire süt kooperatifinin kurucu yönetim kurulu üyelerinden Ali İhsan Özge dönemin şartlarını ve kooperatifin kuruluşunu şu şekilde belirtmektedir:

“Tire’de o zamanlar süt hayvancılığı şuan ki kadar yaygın ve gelişmiş değildi. Bölgede daha çok tütün ve pamuk tarımı yapıyordu. Süt hayvancılığı yapanların 3-4 baş hayvanı ancak vardı. Kooperatifi kurduğumuzda imkanlar çok kısıtlıydı. Üreticilere yem satışı yaparak kooperatifi canlandırmaya çalışıyorduk. Sonradan 1974 yılında Türkiye’nin ilk özel sektör süt

⁶² Tire Süt Kooperatifi Kurumsal Tanıtım Kitapçığı, İzmir, 2018, s.9.

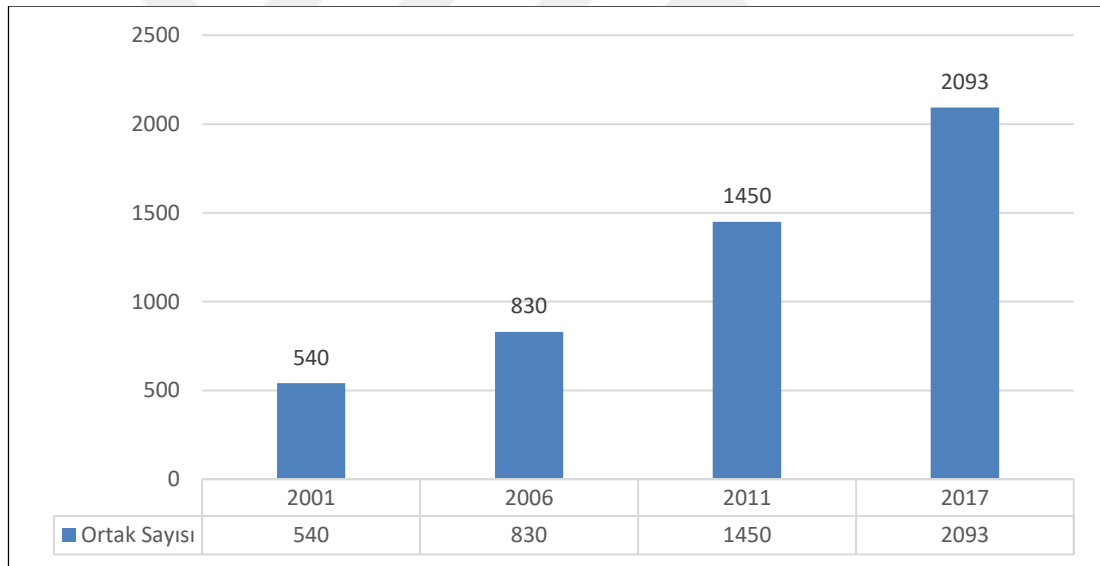
⁶³ Uygur Dursun Yıldırım, a.g.e., s.61.

⁶⁴ Dilek Kuş, Sütle Gelen Emegin Dayanışması: Tire Süt Kooperatifi Vaka Analizi, Ankara, Kalkınma Atölyesi, 2015, s.25.

fabrikası Pınar Süt İzmir’de kurulunca ortaklarımızın sütünü toplamaya başladık. O yıllarda, bundan elli yıl öncesinden bahsediyorum Tire’de süt üretimine bu kadar önem verilmemekteydi, üreticiler süt konusunda bu kadar bilinçli değildi. Kooperatifin sadece yem deposu vardı, yem verip süt topluyorduk. 2000’den sonraki yıllarda kooperatifin varlığı sayesinde süt bu kadar ön plana çıktı, üretici bilinçlendi.”⁶⁵

Tire Süt Kooperatifi’nin halihazırdaki yönetim kurulu başkanı ve aynı zamanda bir ortağı olan Mahmut Eskiörük’ün yönetim görevine geldiği 2002 yılında 550 ortağı bulunan kooperatifin özvarlığı ise 390 bin TL idi. Ancak bu tarihten itibaren kooperatifin zayıf kaldığı yönleri tespit edilerek giderilmeye ve kooperatif yapısı güçlendirilmeye başlanmış, ortaklar arasında dayanışma bilinci geliştirilmiştir.⁶⁶

Grafik 3: Tire Süt Kooperatifi Ortak Sayısı Değişimi

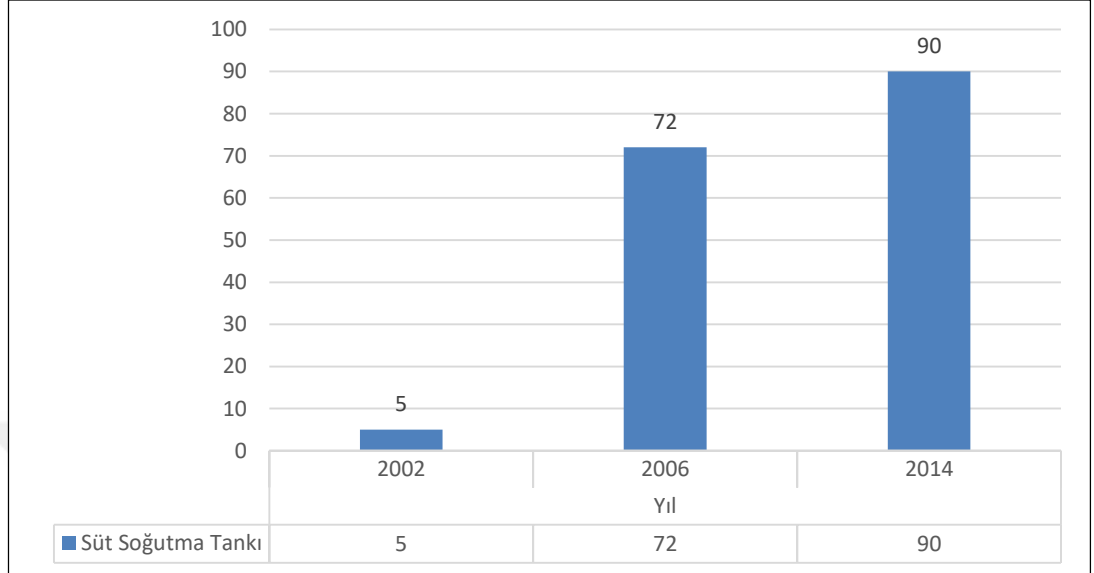
Kaynak: Tire Süt Kooperatifi yetkililerinden 14.08.2018 tarihinde alınan veriler kullanılarak oluşturulmuştur.

Grafik 3’te de gösterildiği gibi Tire Süt Kooperatifi’nin 2001 yılında 540 olan ortak sayısı 2006 yılında 830’a, 2011 yılında 1450’ye ve 2017 yılında 2093’e yükselmiştir. 2017 yılında kooperatifin ortak sayısı 2001’deki değerin yaklaşık 4 katına ulaşmıştır. 2001-2017 arası dönem boyunca sürekli olarak gerçekleşen bu artışın 2006 yılından itibaren hızlanan şekilde seyrettiği görülmektedir.

⁶⁵ Tire Süt Kooperatifi Kurumsal Tanıtım Kitapçığı, İzmir, 2018, s.14,15.

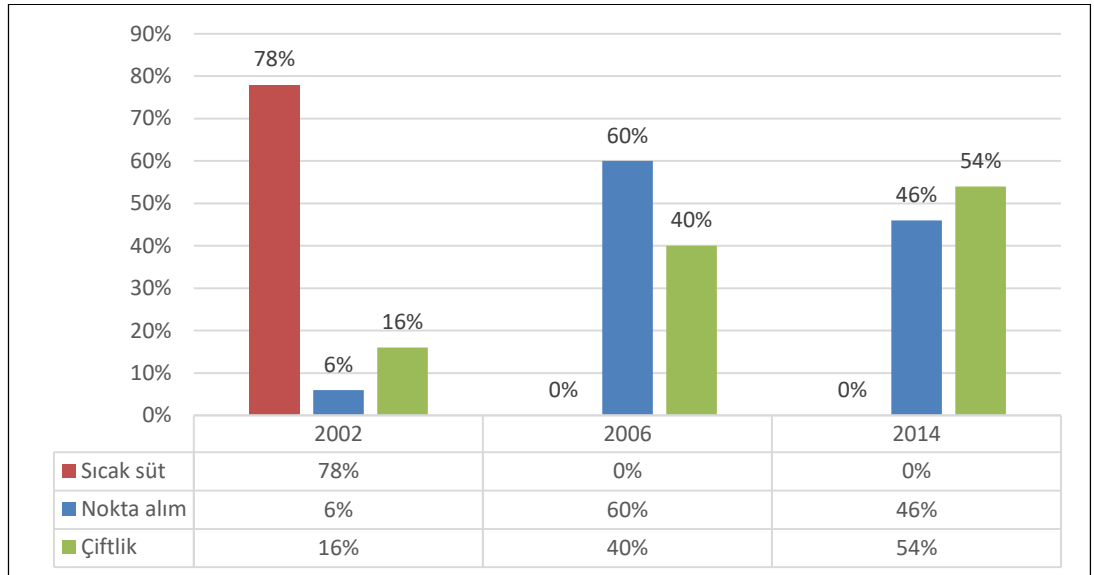
⁶⁶ Dilek Kuş, a.g.e., s.25.

Grafik 4: Tire Süt Kooperatifi Bünyesindeki Süt Soğutma Tankı Sayısı Değişimi

Kaynak: Mahmut Eskiörük, 21. Yüzyılda Toprak, Tarım ve Gıda Semineri Sunumu, Ankara, 2015, <http://21inciyyuzylidinplanlama.org/wp-content/uploads/2016/08/Mahmut-Eskiyoruk-14.11.2015.pdf>, 14.06.2018.

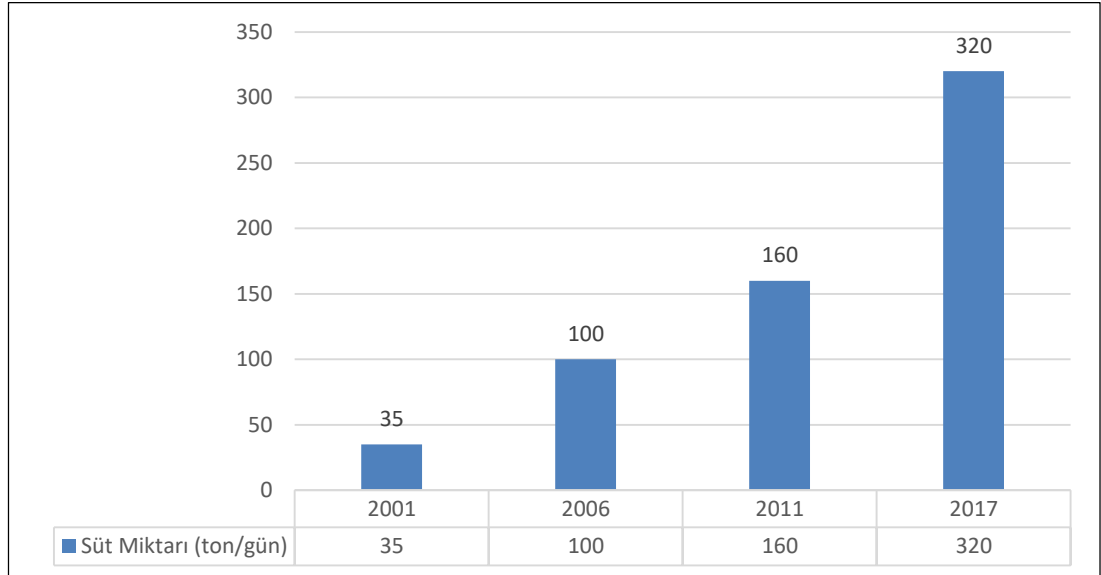
Grafik 5: Tire Süt Kooperatifi'nin Süt Toplama ve İşleme Şeklindeki Değişim

Kaynak: Mahmut Eskiörük, 21. Yüzyılda Toprak, Tarım ve Gıda Semineri Sunumu, Ankara, 2015, <http://21inciyyuzylidinplanlama.org/wp-content/uploads/2016/08/Mahmut-Eskiyoruk-14.11.2015.pdf>, 14.06.2018.

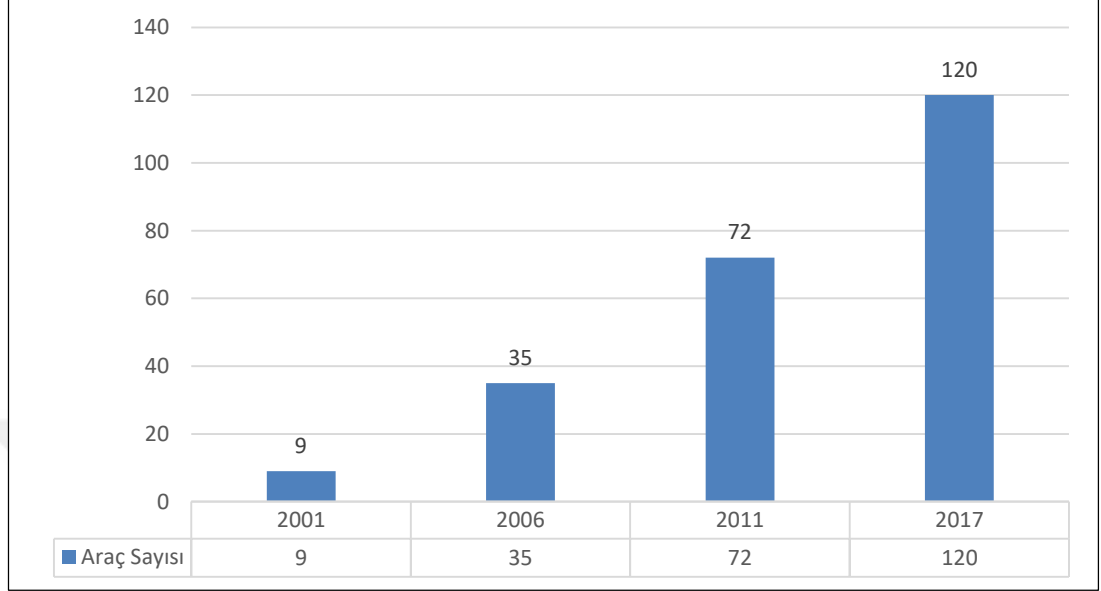
Tire Süt Kooperatifi bünyesinde kurulu süt soğutma tankı sayısındaki ve buna bağlı olarak süt toplama ve işleme şeklindeki değişimler sırasıyla Grafik 4 ve Grafik 5’te gösterilmektedir. Kooperatif, sütün sağım işleminin hemen ardından +4 derecede muhafaza edilecek şekilde soğuk zincir altına alınmasını sağlamak amacıyla 63 köy merkezinde süt soğutma tankları, süt analiz kitleri ve su tayin cihazları bulunan ve T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından onaylanan nokta alım merkezleri oluşturmuştur. Bu merkezlerde, üreticinin getirdiği sütün antibiyotik, su ve kesik testleri kooperatifin kadrolu personeli tarafından yapılarak uygun sonuçlara sahip olması halinde tanklara boşaltılmaktadır. 2002’de 5 adet olan soğutma tankı sayısı, 2006’da 72’ye 2014’te ise 90’a ulaşmıştır. 2002’de toplanan sütün %78’ini sıcak süt oluşturmakta iken 2006’dan itibaren kooperatif, günlük sütünün %100’ünü soğuk zincir altına almayı başarmıştır. Bu şekilde Tire Süt Kooperatifi tarafından tamamı yerinde kontrol edilerek toplanan süt miktarları da Grafik 6’da gösterildiği gibidir. Toplanan süt miktarı 2001 yılında günde 35 ton iken, bu değer 2006’da 100 tona, 2011’de 160 tona, 2017’de ise 320 tona ulaşacak şekilde artış göstermiştir.

Grafik 6: Tire Süt Kooperatifi Tarafından Toplanan Süt Miktarındaki Değişim

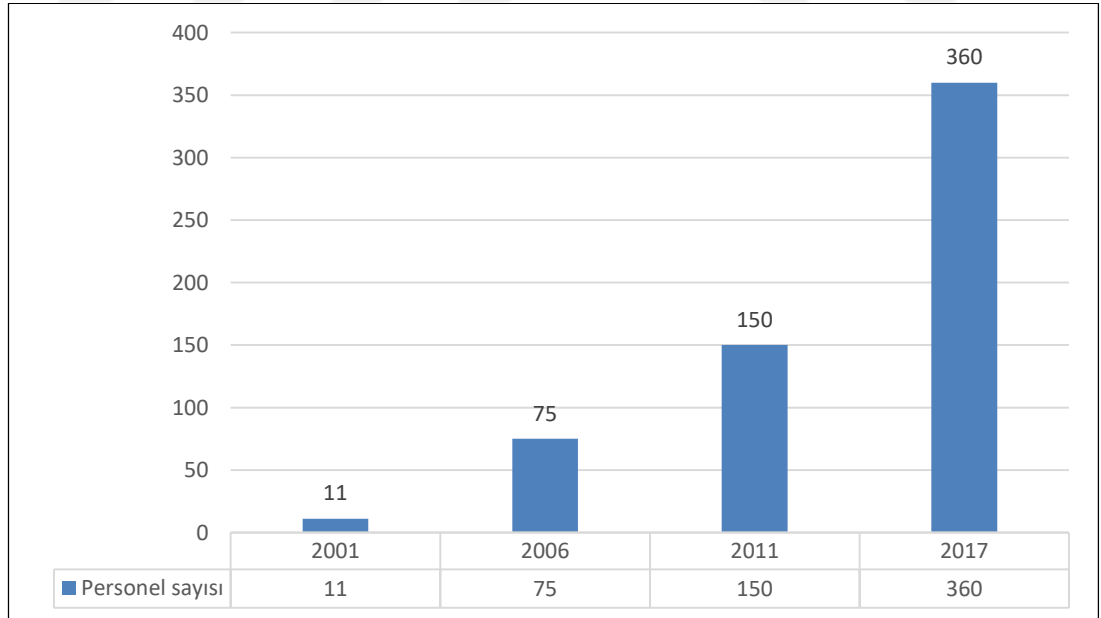
Kaynak: Tire Süt Kooperatifi yetkililerinden 14.08.2018 tarihinde alınan veriler kullanılarak oluşturulmuştur.

Grafik 7: Tire Süt Kooperatifi Araç Sayısındaki Değişim

Kaynak: Tire Süt Kooperatifi yetkililerinden 14.08.2018 tarihinde alınan veriler kullanılarak oluşturulmuştur.

Grafik 8: Tire Süt Kooperatifi Personel Sayısındaki Değişim

Kaynak: Tire Süt Kooperatifi yetkililerinden 14.08.2018 tarihinde alınan veriler kullanılarak oluşturulmuştur.

2001-2017 yılları arası dönemde Tire Süt Kooperatifi'nin bünyesindeki araç sayısı ve istihdam edilen personel sayısındaki değişimler sırasıyla Grafik 7 ve Grafik 8'de gösterilmektedir. 2001 yılında kooperatife ait 9 araç bulunmaktayken, bu değer 2006'da 35, 2011'de 72 ve 2017'de 120 araç olacak şekilde artış göstermiştir. Benzer şekilde 2001 yılında kooperatifte çalışan personel sayısı 9 iken bu 2006'da 75, 2011'de 150 ve 2017'de 360 olacak şekilde yüksek oranlarla artış göstermiştir. Kooperatifin 2001-2017 arası dönemde süt toplama, işleme ve dağıtım kapasitesinin artışına paralel olarak hem araç hem de personel sayılarında sürekli bir artış görülmektedir.

1967 yılında kurulan Tire Süt Kooperatifi, yönetim kurulu başkanlığına Mahmut Eskiörük'ün gelmesinin ardından yönetim anlayışı ve kurumsal yapısındaki değişim ve gelişimlerin sonucunda bugün 2000'den fazla ortağı, 400'e yakın personeli, günlük 350 ton sütü ve 50 milyon TL'lik özvarlığı ile kendi alanında Türkiye'nin en büyük kooperatifi haline gelmiştir.⁶⁷ Tire Süt Kooperatifi'nin bu güçlü ve sürekli büyüme sürecinde yerel düzeyde oluşturulan işbirlikleri ve ortak projelerin büyük rolü ve katkısı bulunmaktadır.

3.4.3. Tire Süt Kooperatifi ve İzmir Büyükşehir Belediyesi İşbirliği ile Uygulanan Projeler

2005 yılında İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından ilköğretim okulları öğrencilerinin sağlıklı beslenmesini hedefleyen Okul Sütü Projesi hayata geçirilmiş ve 2007 yılından itibaren proje kapsamında dağıtılan sütler, Tire Süt Kooperatifi'nden alınmaya başlanmıştır.⁶⁸ Tire yöresinde kırsal kalkınmanın sağlanmasında büyük rolü ve faydası olan bu proje kapsamında İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2006'da Milli Eğitim Müdürlüğü'nden ihtiyaç sahibi öğrencilerin bulunduğu okulların listelerini temin ederek her öğrenciye hafta başına 1 litre UHT süt dağıtımına başlamıştır. 2008 yılına dek açık ihale yöntemiyle süt alımı yapılarak dağıtım gerçekleştirilmiş, daha sonra yerel kalkınmanın sağlanması çerçevesinde üreticilerin desteklenmesi amacıyla süt

⁶⁷ Tire Süt Kooperatifi Kurumsal Tanıtım Kitapçığı, İzmir, 2018, s.19.

⁶⁸ İlhan Tekeli, İzmir Belediyeciliğinde 2004-2018 Dönemi'nin Öyküsü, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Akdeniz Akademisi, 2018, s.50.

alımları Tire Süt Kooperatifi'nden yapılarak her hafta her öğrenciye 1 litre UHT ve 1 bardak 200 mililitrelik pastörize süt olmak üzere dağıtılmıştır.⁶⁹

İzmir Büyükşehir Belediyesi, Okul Sütü Projesi ile hem sağlıklı bir neslin yetişmesi amacına hizmet etmiş hem de proje kapsamında süt alımlarının Tire Süt Kooperatifi'nden sağlanmasıyla Tire ve yöresindeki süt üreticilerinin içinde bulundukları krizi atlatıp güçlenmesine önemli katkıda bulunmuştur. Okul Sütü Projesi'nin başarılı sonuçlar vermesi üzerine hükümet bu projeyi tüm Türkiye'de uygulamaya karar vermiş, bunun sonucunda İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından Tire Süt Kooperatifi'ne sağlanan pazarlama desteği dayanağını kaybetmiştir.⁷⁰

İzmir Büyükşehir Belediyesi ve Tire Süt Kooperatifi işbirliği ile yürütülen ve çiftçilerin kalkınmasına büyük ölçüde katkı sağlayan Okul Sütü Projesi'nin Milli Eğitim Bakanlığı tarafından sahiplenilmesiyle birlikte İzmir Büyükşehir Belediyesi ihtiyaç sahibi vatandaşların bulunduğu bölgelerdeki okul öncesi çocukları kapsamına alan Süt Kuzusu Projesi'ni hayata geçirmiştir.⁷¹

Okul Sütü Projesi'nin yedinci yılında hükümet tarafından benimsenmesinin ardından Süt Kuzusu Projesi ismini alan projenin kapsamı 1 ila 5 yaş arası çocuklar olacak şekilde yeniden düzenlenerek okullar yerine çocukların evlerine kadar süt ulaştırılması sağlanmıştır. Özel olarak kurulan ve görevlendirilen mobil ekiplerin ve personelin hizmet verdiği bu projede elde edilen deneyimler sürekli şekilde değerlendirilerek gerekli düzenlemeler yapılmaktadır. İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin 40 bin ile başladığı dağıtım ağı giderek genişlemeye devam etmektedir.⁷²

Okul Sütü ve Süt Kuzusu Projeleri kapsamında gerçekleştirilen süt dağıtımlarına ilişkin bilgiler Tablo 23, Tablo 24 ve Tablo 25'te gösterilmektedir.

⁶⁹ Yaşar Uysal, **a.g.e.**, s.127.

⁷⁰ İlhan Tekeli, **İzmir İli/Kenti İçin Bir Tarımsal Gelişme ve Yerleşme Stratejisi**, s.163.

⁷¹ Ümit Yıldız, "İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin Merkezi Hükümetle İlişki Kurma Biçimi", **İzmir Modeli Çalışmaları İkinci Kitap: İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin Yönetim Stratejileri**, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2018, s.42,43.

⁷² Korel Göymen, "Katılım ve Yönetim İlişkin İzmir Büyükşehir Belediyesi Uygulamaları", s.101.

Tablo 23: Okul Sütü Projesi'ne Ait Gösterge Değerler

Yıl	Okul sayısı	Öğrenci sayısı	Miktar	Bedel (TL)
2006	100	85.434	2.050.416 litre (UHT)	1.860.137,40
2007	111	100.070	2.501.750 litre (UHT)	2.809.965,60
2008	117	105.000	2.100.000 litre (UHT)	2.494.800,00
2009	164	141.308	3.565.285 litre (UHT) ve 1.450.000 bardak (pastörize)	5.664.115,99
2010	164	143.752	2.851.840 litre (UHT) ve 2.851.840 bardak (pastörize)	5.661.981,68
2011	250	207.669	4.073.706 litre (UHT) ve 4.004.166 bardak (pastörize)	8.487.320,19
2012	250	194.922	3.118.752 litre (UHT) ve 3.118.752 bardak (pastörize)	6.904.911,93
Toplam	1156	978.115	20.261.749 litre (UHT) ve 11.424.758 bardak (pastörize)	33.883.232,79

Kaynak: Yaşar Uysal, a.g.e., s.128.

Tablo 24: Süt Kuzusu Projesi'ne Ait Gösterge Değerler

Yıl	Ulaşılan aile sayısı	Ulaşılan çocuk sayısı	Dağıtım periyodu	Yıllık dağıtılan toplam süt miktarı (litre)	%8 KDV dahil yıllık toplam bedel (TL)
2012	40.000	46.000	15 günde 1 kez	1.142.264	2.942.243,62
2013	109.500	115.000	15 günde 1 kez	8.567.672	22.756.372,27
2014	121.000	126.000	15 günde 1 kez	10.855.240	30.680.672,68
2015	116.000	120.000	15 günde 1 kez	10.163.094	31.538.198,89
2016	118.000	123.000	15 günde 1 kez	10.725.556	33.754.019,62
2017	119.000	124.750	15 günde 1 kez (Temmuz'a kadar) Ayda 1 kez (Temmuz ve sonrası)	9.840.648 (Kasım'a kadar)	32.191.424,18 (Kasım'a kadar)

Kaynak: Yaşar Uysal, a.g.e., s.129.

Tablo 25: Süt Kuzusu Projesi Kapsamında Suriyeli Çocuklara Yapılan Dağıtımlar

Yıl	Ay	Süt Yardımı Alan Suriyeli Çocuk Sayısı	Dağıtılan Süt Miktarı (litre)	KDV dahil toplam bedel (TL)
2017	Nisan	294	1.176	3.669,12
2017	Mayıs	730	2.920	9.110,40
2017	Haziran	1.665	6.660	20.779,20
2017	Temmuz	860	6.880	22.841,60
2017	Ağustos	2.273	18.184	60.370,88
2017	Eylül	2.592	20.736	68.843,52
2017	Ekim	3.411	27.288	90.596,16

Kaynak: Yaşar Uysal, a.g.e., s.129.

Tablo 23'ten de görülebileceği gibi 2005'te İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından hayata geçirilen Okul Sütü Projesi, hükümet tarafından ülke genelinde uygulanmaya başlayıp yerel bir projeden ulusal bir projeye dönüşene dek 2005-2012 yılları arası dönemde kapsamı giderek artan ve daha çok sayıda okul ve öğrenciye daha fazla miktarda süt dağıtımı gerçekleştirilen bir proje olmuştur. Proje kapsamında 2012 yılında süt dağıtımı gerçekleştirilen okul sayısı 250'ye, öğrenci sayısı ise yaklaşık 220 bine ulaşmıştır.

Okul Sütü Projesi'nin ulusal düzeyde devlet tarafından uygulamaya konmasının ardından İzmir Büyükşehir Belediyesi ve Tire Süt Kooperatifi işbirliği ile hayata geçirilen Süt Kuzusu Projesi kapsamında belediye bünyesinde projeye ilişkin yaklaşık 250 personel görev yapmaktadır. Tire Süt Kooperatifi ise proje kapsamında aldığı 70 adet dağıtım aracı ve istihdam ettiği 100 personeli ile yer almaktadır. Projenin uygulamaya geçtiği 2012 yılında proje kapsamında ulaşılan çocuk sayısı 40 bin iken 2017'de yaklaşık 125 bine, şu anda ise yaklaşık 135 bine ulaşmıştır.⁷³

Tablo 24'te de gösterildiği gibi 2012 yılında uygulanmaya başlanan Süt Kuzusu Projesi kapsamında beş yıl içinde ulaşılan aile ve çocuk sayısı yaklaşık 3 katına, dağıtımı gerçekleştirilen süt miktarı yaklaşık 10 katına yükselmiştir. 2017 yılında çocuk başına 4 litre olmak üzere Kasım ayı sonuna kadar dağıtılan toplam süt miktarının 9.8 milyon litreye ulaştığı görülmektedir. Çocukların daha sağlıklı şekilde beslenmesine ve Tire Süt Kooperatifi'nin büyüüp güçlenmesine önemli bir destek niteliğindeki Süt Kuzusu Projesi kapsamında 2017 yılı itibarıyla Suriyeli çocuklar için de süt dağıtımına başlanmıştır. Tablo 25'te de gösterildiği gibi 2017 yılı Nisan ayında 294 çocuğa toplamda 1176 litre süt dağıtılmaktayken Ekim ayı itibarıyla 3411 çocuğa 27 bin 288 litre süt dağıtımı gerçekleştirilmiştir. Bunun sosyal uyum ve aidiyet duygusunun gelişimi yönünden çok önemli olduğu ifade edilmektedir.⁷⁴

⁷³ **Tire Süt Kooperatifi Kurumsal Tanıtım Kitapçığı**, İzmir, 2018, s.63-65.

⁷⁴ Yaşar Uysal, **a.g.e.**, s.128,129.

3.4.4. Tire Süt Kooperatifi ve İzmir Kalkınma Ajansı İşbirliği ile Uygulanan Projeler

Tire Süt Kooperatifi'nin İzmir Kalkınma Ajansı ile birlikte uygulamaya geçirdiği projeleri Et İşleme Tesisi projesi, Güneş Enerji Santrali projesi ve Sütte Koordinasyon ve Bilgi Paylaşımı Projesi olmak üzere üç başlıkta açıklanmaktadır.

3.4.4.1. Et İşleme Tesisi Projesi

Türkiye’de süt hayvancılığı işletmelerinde yurtdışındaki örneklerinden farklı olarak erkek hayvanlar da ayrı padoklarda beslenip büyütülerek süt gelirinin yanında etten de gelir sağlanmaktadır. Ancak araçlar dolayısıyla oluşan problemlerden dolayı üreticilerin kazancında azalma ve tüketicinin ürüne ödediği bedelde artış görülmektedir. Tire Süt Kooperatifi, ortakları açısından söz konusu bu sorunu ortadan kaldırmak amacıyla İzmir Kalkınma Ajansı’ndan aldığı %75 hibe desteğiyle Et ve Et Ürünleri İşleme Tesisi’ni kurmuştur. Geçmiş dönemlerde üreticiye ödeme yapmayı aylarca geciktiren araçlar, kooperatifin et piyasasında belirleyicilik kazanmasıyla birlikte ürün bulabilmek için üreticiye peşin ödeme yapmak ve piyasa koşulları doğrultusunda hareket etmek zorunda kalmıştır. Böylece tüketiciye güvenilir ve sağlıklı ürünler sunan Tire Süt Kooperatifi bir taraftan üreticisinin ürününü değerlendirmiş diğer taraftan kooperatif ortağı olmayan üreticinin de acımasız serbest piyasa koşullarından korunmasını sağlayarak bölgede bir denge unsuru olmuştur.⁷⁵

3.4.4.2. Güneş Enerji Santrali Projesi

Teknolojik gelişmeleri yakından takip ederek ve inovasyon projelerine özel önem gösteren Tire Süt Kooperatifi, bu doğrultuda “Gücümüz Kooperatif, Enerjimiz Güneş Projesi” kapsamında 800.000 TL’lik fizibilite hazırlayarak İzmir Kalkınma Ajansı’ndan %75 hibe desteğiyle güneş enerji santrali kurmuştur. Kooperatife ait süt işleme tesisine kurulan santral ve tesis çatısına yerleştirilen panellerle 200 kilowatt-peak enerji üretilmektedir. Üretim sürecinin tüm aşamalarında sütün soğuk zincir altında muhafaza edilmesi gerektiğinden süt işleme tesislerinde önemli gider

⁷⁵ Tire Süt Kooperatifi Kurumsal Tanıtım Kitapçığı, İzmir, 2018, s.41,57.

kalemlerinden biri elektrik enerjisidir. Bu projenin uygulanmasıyla birlikte Tire Süt Kooperatifi'nin tesisinde elektrik ihtiyacının yaklaşık %40'ı bu santralden sağlanmaktadır. İlerleyen süreçte köylerde bulunan tüm alım merkezlerini de proje kapsamına alarak sistemi geliştirmeyi hedefleyen Tire Süt Kooperatifi bu projeyle Türkiye'de yeni oluşmaya başlayan enerji kooperatifleri için de örnek oluşturmaktadır.⁷⁶

3.4.4.3. Sütte Koordinasyon ve Bilgi Paylaşımı Projesi

Tarım 4.0 kavramı, Türkiye'de son birkaç yıldır tartışılırken Tire Süt Kooperatifi bu alanda da ilk proje uygulayan kuruluşlardan birisi olmuştur. İzmir Kalkınma Ajansı'nın hibe desteğiyle "Sağımdan Şişeye Sütte Koordinasyon ve Bilgi Paylaşımı Projesi" kapsamında köy merkezlerinde bulunan süt alım noktaları tümüyle yenilenerek teknolojik ekipmanla donatılmıştır. 1.000.000 TL tutarındaki proje kapsamında 60 köyde bulunan süt soğutma tanklarına loadcell adlı sensörler yerleştirilmiştir. Bu sensörler sütün miktarını doğrudan her merkeze konulan internet ve bilgisayarlı kioskara iletmektedir. Buradan öncelikle sütü teslim eden ortağa miktarı belirten makbuz kesilerek ardından bu veri çevrimiçi olarak kooperatif idari binasındaki sunucu sistemine kaydedilmektedir. Böylelikle insan hatasından doğabilecek sorunların tamamen önüne geçilmesine ek olarak iş gücü tasarrufu da sağlanmaktadır. Söz konusu kayıtların veri bankasında T.C. Maliye Bakanlığı'nın denetimlerine sürekli açık olması dolayısıyla Türkiye'de kayıt dışılığın önlenbilmesi yönünden örnek olmaktadır. Bu projenin uygulanmaya başlanmasıyla birlikte birçok iletişim servis sağlayıcısı tarafından projeye yönelik yeni çalışmalar yürütülmeye başlanmış, Tire Süt Kooperatifi Tarım 4.0 kapsamında literatüre girmiştir.⁷⁷

⁷⁶ Tire Süt Kooperatifi Kurumsal Tanıtım Kitapçığı, İzmir, 2018, s.59.

⁷⁷ Tire Süt Kooperatifi Kurumsal Tanıtım Kitapçığı, İzmir, 2018, s.61.

3.4.5. Tire Süt Kooperatifi ve İzmir Büyükşehir Belediyesi İşbirliği ile Bölgesel Kalkınma Açısından Elde Edilen Kazanımlar

İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin 2005 yılında başlattığı Okul Sütü Projesi kapsamında dağıtımı gerçekleştirilen sütlerin 2007 yılından itibaren Tire Süt Kooperatifi'nden alınmasıyla, Tire ve civarındaki süt üreticilerinin içinde bulundukları ekonomik krizi atlatalmaları sağlanmıştır. Düzenli şekilde süt alımları dolayısıyla kooperatifin gelişiminin hız kazanmasının yanında tüm bölge üreticilerine de fayda sağlanmış, düşüş yönünde seyreden süt fiyatları dengelenmiştir. Böylelikle Tire'de süt üretiminin de ciddi oranda artış göstermesi ve bölge açısından tekrar önemli bir sektör durumuna gelmesi sağlanmıştır. İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin sosyal belediyecilik ilkesiyle başlattığı bir proje, bir yerelden kalkınma projesine evrilmiştir.⁷⁸

Tire Süt Kooperatifi modelinin meydana getirdiği etki sonucunda özel sektör de bölgede yatırımlara yönelmiştir. Böylece hayvancılığın gelişmesi sağlanmış, bölge bir yatırım merkezi haline gelmiştir.⁷⁹ Okul Sütü Projesi'nin Türkiye'nin genelinde uygulanmaya başlanmasının ardından Süt Kuzusu Projesi yoluyla farklı ihtiyaç sahiplerine ulaşılmıştır. İzmir'de gerçekleştirilen bu projelerin sonucunda özellikle Küçük Menderes Havzası'nda süt üretiminde büyük oranda bir artış sağlanmış, büyük bir firmanın da bölgeye yaptığı yatırımla 800 kişilik istihdam yaratılmıştır.⁸⁰

İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin gerek ülke geneline yayılan Okul Sütü Projesi gerekse halihazırda uygulamada olan Süt Kuzusu Projesi kapsamında Tire Süt Kooperatifi'nden süt alımları ile İzmir'de hayvancılığın geliştirilmesinin yanısıra meydana getirilen kurumsal pazarlama kanalı yoluyla ülke hayvancılığına da katkı sağlanmıştır. İzmir'de 2002 yılı için tarımsal üretimde süt üretiminin payı %9,48 iken 2015 yılının sonunda bu oran %17,74'e yükselmiştir. Ayrıca yerel ölçekte belediyenin düzenli süt alımları yaparak ihtiyaç sahiplerine dağıtması, ulusal ölçekte de düzenli

⁷⁸ İlhan Tekeli, **İzmir Belediyeciliğinde 2004-2018 Dönemi'nin Öyküsü**, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Akdeniz Akademisi, 2018, s.50.

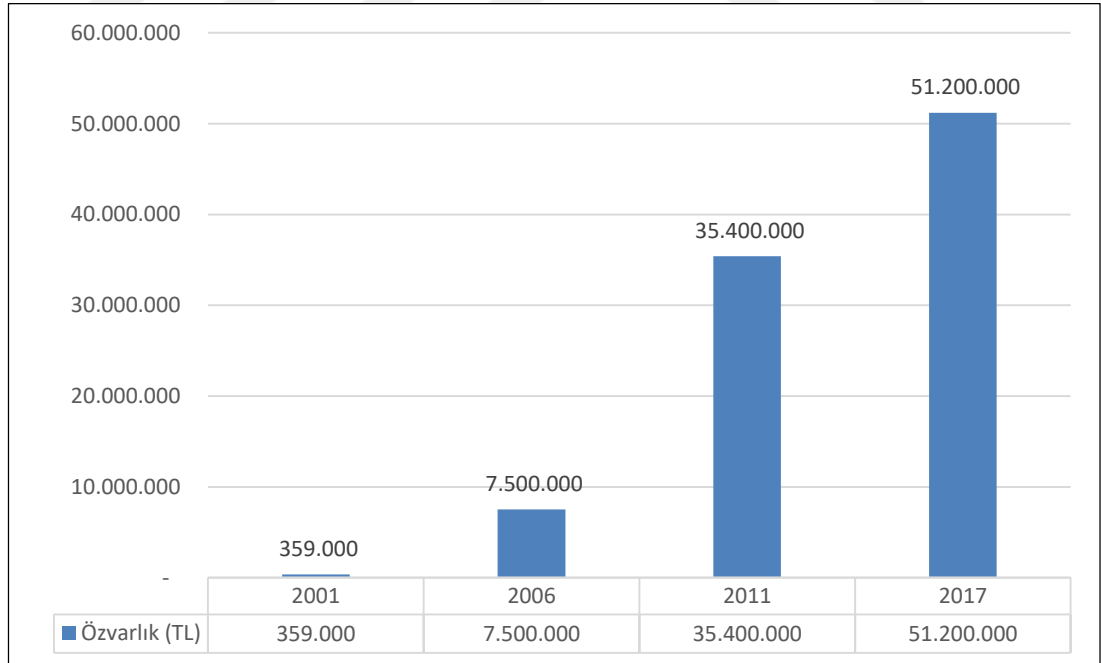
⁷⁹ Tanyel Özelçi Ecerel, "İzmir Yerel Yönetim Modeli: İzmir Büyükşehir Belediyesi İmar Uygulamaları", **İzmir Modeli Çalışmaları Dördüncü Kitap: İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin Fiziki Planlama Yaklaşımları**, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2018, s.32.

⁸⁰ Şevkinaz Gümüšoğlu, **a.g.e.**, s.83.

kamusal süt talebi oluşmasına ve kayıtdışı satışların azalmasına olumlu etki yapmıştır.⁸¹

İzmir Büyükşehir Belediyesi ve Tire Süt Kooperatifi arasındaki işbirliği, kooperatif açısından da önemli kazanımlar sağlamıştır. Belediyenin Okul Sütü ve Süt Kuzusu Projeleri yanısıra kooperatife faaliyetlerine ilişkin danışmanlık desteği de sağlaması, kooperatifin bilgi ve tecrübe düzeyini yükselterek karşılaşılan bürokratik ve ticari problemleri aşacak çözümleri üretme ve uygulama becerisi kazandırmıştır. Kooperatif büyük ilerleme kaydederek bir başarı örneği olmuş, Tire’de ekonomik ve toplumsal açılardan olumlu değişimlerin ortaya çıkmasına ön ayak olmuştur. Yatırımlarını artırarak sütü soğuk zincir altına alan, et, süt ve süt ürünleri işleme tesisleri oluşturan kooperatifin ortak sayısı ve özvarlığı ciddi artış göstermiş ve ürünleri İzmir bölgesinde tercih edilir hale gelmiştir.⁸² Tire Süt Kooperatifi’nin 2001-2017 yılları arası dönemde özvarlığındaki değişim Grafik 9’da gösterildiği gibidir.

Grafik 9: Tire Süt Kooperatifi Özvarlığındaki Değişim (2001-2017)

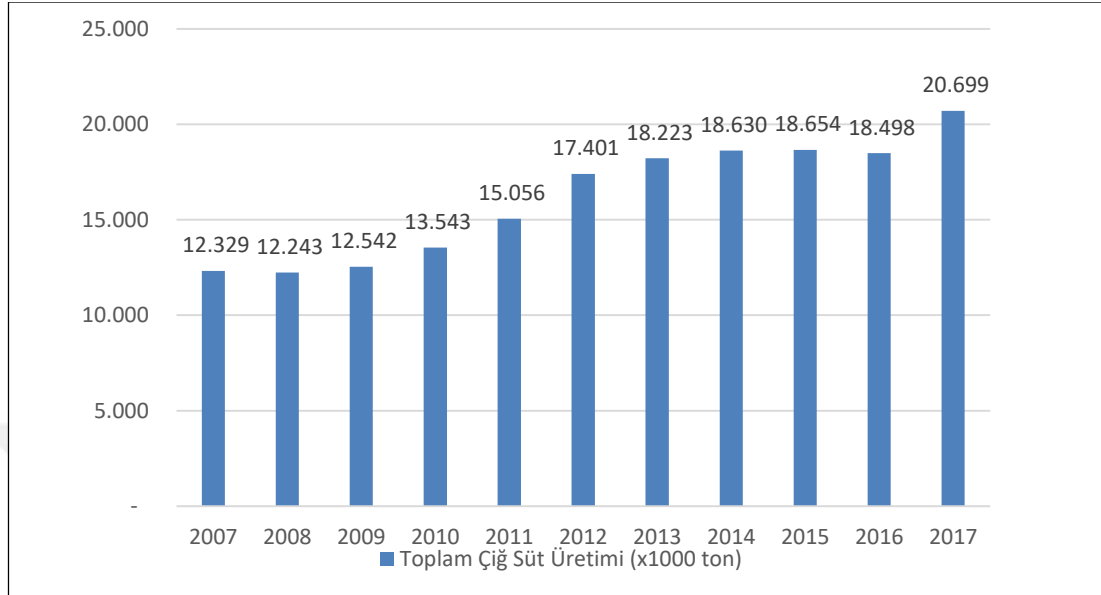

Kaynak: Tire Süt Kooperatifi yetkililerinden 14.08.2018 tarihinde alınan veriler kullanılarak oluşturulmuştur.

⁸¹ Yaşar Uysal, **a.g.e.**, s.75.

⁸² Dilek Kuş, **a.g.e.**, s.29,35.

Grafik 10: Türkiye’de Toplam Çiğ Süt Üretimi (2007-2017)

Kaynak: Ulusal Süt Konseyi, **Türkiye Süt Sektör İstatistikleri Özet Raporu**, 2018, <https://ulusalsutkonseyi.org.tr/turkiye-sut-sektor-istatistikleri-ozet-raporu-2450/>, 18.01.2019.

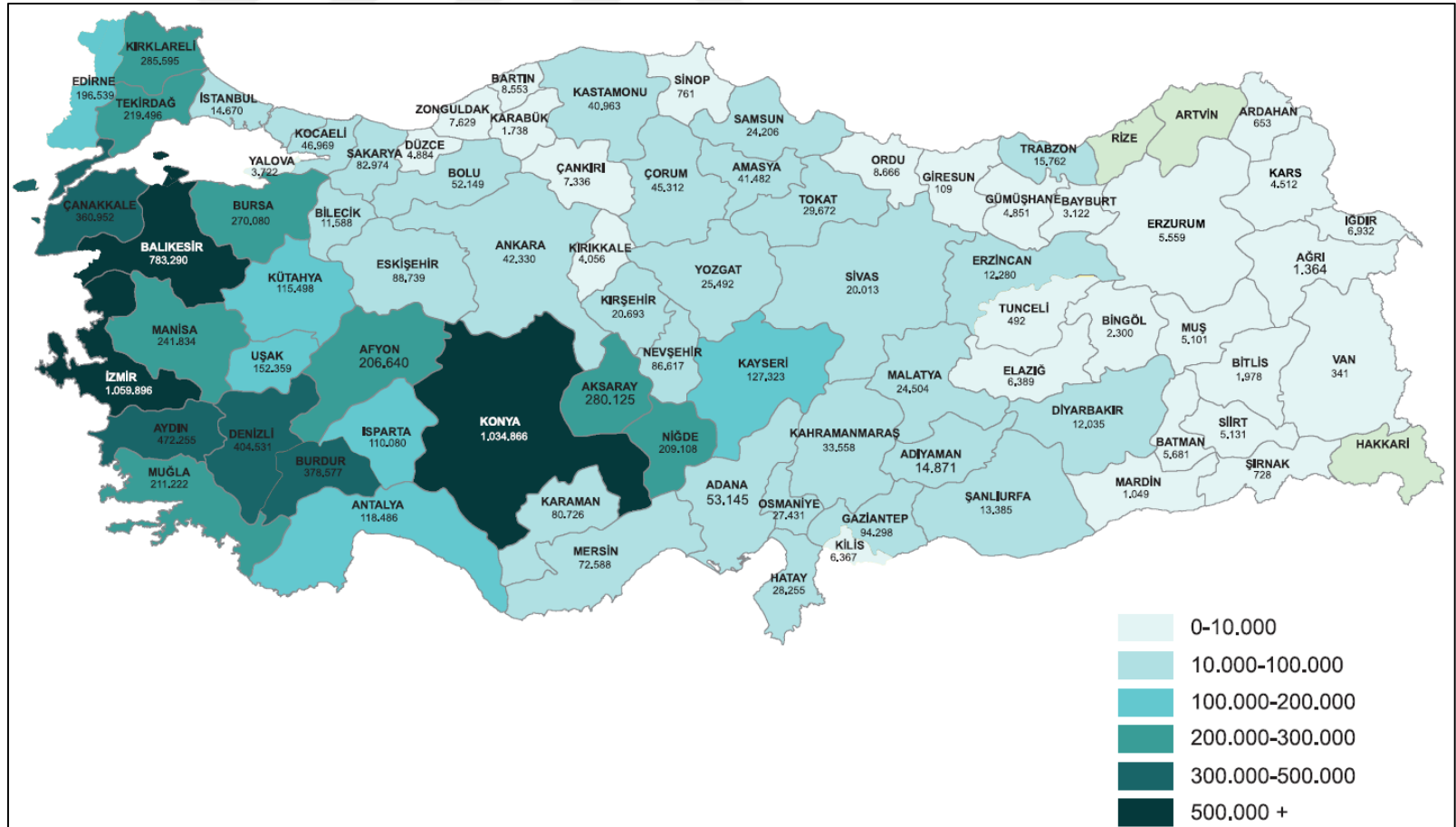
Grafik 10’da gösterildiği gibi Türkiye’de son on yılda süt üretimi yaklaşık %70 artış göstermekteyken İzmir Büyükşehir Belediyesi ve Tire Süt Kooperatifi işbirliğiyle uygulanan projeler sayesinde Tire ve çevresinde süt üretiminde %410 artış sağlanmıştır. Söz konusu projelerle birlikte düşmekte olan süt fiyatları dengelenerek diğer bölgelere kıyasla daha yüksek fiyat oluşumu sağlanmış ve bölgenin tüm üreticilerine fayda yaratılmıştır.⁸³ Tire Süt Kooperatifi’nin üreticilere yönelik eğitim çalışmalarının önemli bir sonucu da süt verimliliğinin sağmal inek başına Türkiye genelinde yılda 3 ton iken Tire’de yılda 7 tona ulaşması olmuştur. Süt verimliliği, miktarı ve kalitesindeki artış özel sektör yatırımlarını da bölgeye çekmiştir.⁸⁴ Ulusal Süt Konseyi’nin 2016 yılı süt raporunda, Türkiye Süt Üreticileri Merkez Birliği ve Gıda Tarım ve Hayvancılık kayıtlarına göre 300.000 tondan fazla sütün toplandığı iller sırasıyla İzmir, Konya, Balıkesir, Aydın, Denizli, Burdur ve Çanakkale olarak belirtilmektedir.⁸⁵ İzmir’in ilk sıraya yerleştiği 2016 yılında Türkiye genelinde toplanan süt miktarları da Harita 2’de gösterilmektedir.

⁸³ İlhan Tekeli, **İzmir İli/Kenti İçin Bir Tarımsal Gelişme ve Yerleşme Stratejisi**, s.164.

⁸⁴ **Tire Süt Kooperatifi Kurumsal Tanıtım Kitapçığı**, İzmir, 2018, s.69.

⁸⁵ Ulusal Süt Konseyi, 2016 Süt Raporu: Dünya ve Türkiye’de Süt Sektör İstatistikleri, 2017, <https://ulusalsutkonseyi.org.tr/wp-content/uploads/2016-sut-raporu.pdf>, 20.06.2018.

a 2: İllere Göre Toplanan Süt Miktarları (2016)

Kaynak: Ulusal Süt Konseyi, **2016 Süt Raporu: Dünya ve Türkiye’de Süt Sektör İstatistikleri**, 2017, <https://ulusalsutkonseyi.org.tr/wp-content/uploads/2016-sut-raporu.pdf>, 20.06.2018.

2013-2018 yılları arasında Süt Kuzusu Projesi kapsamında İzmir’de çocuklara toplam 55 milyon litre süt dağıtımı gerçekleştirilmiştir. Toplam 62 ekip tarafından 11 ilçe ve 388 mahallede dağıtılan sütler, Tire ve çevre köylerindeki 2500 üreticinin ineklerinden elde edilmektedir. İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin işbirliği içerisinde projelerle destekleri sonucunda Tire Süt Kooperatifi hızla gelişmiş ve örnek bir kalkınma modeli ortaya çıkmıştır.⁸⁶ İzmir’de yerel yönetim ve kooperatif işbirliğiyle gerçekleştirilen bu uygulamalar uluslararası düzeyde de yankı bulmuş ve Tire Süt Kooperatifi 2012 yılında Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü tarafından “Örnek Kısal Kalkınma Modeli” seçilmiştir.⁸⁷ Başarılı şekilde yükselişini sürdüren Tire Süt Kooperatifi’nin aldığı bazı diğer ödüller ise şunlardır:⁸⁸

- Milli Prodüktivite Merkezi: Yılın Kuruluşu Ödülü (2011)
- Ege Bölgesi Sanayi Odası:
 - İstihdama Katkı Üçüncülük Ödülü (2012)
 - En Yüksek Yatırım İkincilik Ödülü (2012)
 - Üstün Satış Performansı Ödülü (2013)
 - Marka Yaratma Ödülü (2013)
- Sabancı Vakfı: Fark Yaratanlar Ödülü (2013)
- Avrasya Tüketici Derneği: Yılın Markası Kalite Ödülü (2014)
- Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü: Kırsalda Refahı Artırma ve Üreticiyi Koruma Ödülü (2015)
- T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı: Güvenilir Gıda Üretimi Ödülü (2015)

⁸⁶ İlhan Tekeli, **İzmir Belediyeciliğinde 2004-2018 Dönemi’nin Öyküsü**, s.128.

⁸⁷ Canan Balkır, “İzmir Büyükşehir Belediyesinin Sivil Toplum Kuruluşları ve Demokratik Kitle Örgütleri ile İlişki Kurma Biçimi”, **İzmir Modeli Çalışmaları Beşinci Kitap: İzmir Modelinin Komünite, Kamu Alanı ve Yer Oluşturabilme Stratejileri**, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2018, s.125.

⁸⁸ Tire Süt Kooperatifi, <https://www.tiresutkoop.org/>, 24.09.2018.

İzmir Büyükşehir Belediyesi ile birlikte yaratılan Tire Süt Kooperatifi Modeli, Küçük Menderes Havzası'nın tarım alanında sağladığı başarı ile Türkiye genelinde tanınmasını sağlamıştır. Tire Süt Kooperatifi, Tire ilçesine yılda yaklaşık 200 milyon TL ekonomik kazanç sağlamaktadır. Kooperatifçilik hareketinin meydana getirdiği cazibe ile bölgeye çeşitli yatırımların da yönelmesiyle ilçe ekonomisi canlanmış, büyüme ve istihdam artışı elde edilmiştir. Tüm bu gelişmeler doğrultusunda Tire'den dışarı göç azalıp durma noktasına gelmiştir.⁸⁹

Tire Süt Kooperatifi, büyüme sürecinin ilk dönemlerine göre oldukça gelişmiş ve güçlenmiştir ve bu gelişimini sürdürmektedir. Ekonomik açıdan güçlenen kooperatif, yalnızca ortaklarına değil tüm yörenin kalkınmasına da ciddi katkı sağlamıştır. Yerel geçim kaynağı olarak ağırlıkta olan hayvancılığın korunup özendirilmesi, Tire'de kırsaldan kente göçlerin azalmasına yol açmıştır. Tire Süt Kooperatifi yarattığı ekonomik katkılarının yanında bölgede sosyal açıdan da etkin bir rol oynamaktadır. Ortakların süt üretim faaliyetlerine dair gereksinimlerine ek olarak çocuklarının okul masrafı, erzak ve benzeri ihtiyaçlarını da karşılamaya çalışan kooperatif, kooperatifçilik hareketine yönelik algının olumlu yönde gelişmesine de hizmet etmektedir.⁹⁰

⁸⁹ **Tire Süt Kooperatifi Kurumsal Tanıtım Kitapçığı**, İzmir, 2018, s.69.

⁹⁰ Dilek Kuş, **a.g.e.**, s.36,47.

SONUÇ

Gerek yerel yönetimlerin gerekse kooperatiflerin modern anlamdaki yapılarına dönüşüm süreçleri incelendiğinde her ikisinin de Sanayi Devrimi'ni izleyen dönemde ve Sanayi Devrimi'nin yarattığı düşünsel ve yaşamsal koşulların etrafında şekillendiği görülmektedir. 19. yüzyıl liberal görüşü çerçevesinde yerel yönetimlerin düşünsel altyapısının oluşturulduğu ve önemli rol sahibi olduğu, aynı zamanda kooperatifçiliğin de ilk gelişim gösterdiği ülkenin İngiltere olması bunun bir göstergesidir. Sanayi Devrimi'nin ardından İngiltere başta olmak üzere Avrupa'da sanayileşme ve kentleşmede görülen hızlı artış, beraberinde toplumsal ve yönetsel sorunları da hızla artırarak yaşam koşullarında büyük oranda bir kötüleşmeye yol açmış, buna bağlı olarak oluşan sorunların çözümünde ön plana çıkan aktörler de yerel yönetimler ve kooperatifler olmuştur.

19. yüzyılın sonlarından 1930'lara dek temel kentsel hizmetleri sağlayıcı ve sanayi üretimini destekleyici faaliyetlerde bulunan yerel yönetimler, 1929 ekonomik bunalımının ardından 1970'lere dek Keynesyen refah devleti uygulamalarını yerel düzeyde gerçekleştiren ve seri üretim sistemini destekleyen yapılar haline gelmiştir. 1970'li yıllarda ortaya çıkan ekonomik krizler sonucunda Keynesyen politikaların yerini neoliberal politikaların almasına paralel olarak yönetişim ve yerel yönetişim yaklaşımları ortaya çıkmış ve yaygınlık kazanmıştır.

19. yüzyılda Sanayi Devrimi'nin ardından sanayi üretimi, sermaye birikiminde esas unsur haline gelmiştir. Bunun sonucunda geçimini tarım ile sağlayan ve kırsal alanlarda yaşayan çiftçiler, zamanla kent merkezlerine göç ederek fabrikalarda işçi olarak ağır şartlar altında çalışmak zorunda kalmıştır. Çiftçilerin ve işçilerin karşılaştıkları yeni yaşam şartlarına karşı çözüm yolu olarak ortaya çıkan kooperatifçilik hareketleri de öncelikle Avrupa'da olmak üzere sanayileşen toplumlarda giderek yaygınlık kazanmış, ilk defa Rochdale kooperatifi tarafından ortaya konulan ve zamanla geliştirilerek son şeklini 1995 yılında alan ilkeler çerçevesinde gelişimini günümüze dek sürdürmüştür.

Yerel yönetimlerin ve kooperatiflerin Türkiye’de gelişim sürecinin ilk adımları ise Tanzimat devrinde atılmıştır. Sanayi Devrimi’nin sonucunda ortaya çıkan liberal ekonomik görüş ve Fransız Devrimi’nin sonucunda ortaya çıkan ulusçuluk akımları Osmanlı İmparatorluğu’nu geleneksel idare yapısında liberal değişimler yapmaya zorlamıştır. Tanzimat döneminin önde gelen liberal görüşlü devlet adamlarından biri olan ve Avrupa’da yaşanan gelişmelere vakıf Mithat Paşa, Tuna Valisi olduğu dönemde bir yerel yönetici olarak yerel yönetim yapısındaki değişimlerde pay sahibi olmasının yanısıra Türkiye’deki ilk kooperatifçilik hareketi kabul edilen girişimin de kurucusu olmuştur. Bu gelişme Türkiye’de kooperatifçiliğin ilk defa bir yerel yönetim tarafından uygulamaya geçirilmesi bakımından da dikkate değerdir.

Türkiye’de modern anlamda kooperatifçiliğin hızla gelişimi ise Cumhuriyet döneminde Atatürk’ün öncülüğünde gerçekleşmiştir. Kooperatifçiliğin hem düşünsel hem eylemsel olarak desteklendiği, ilk defa kooperatifçiliğe ilişkin yasal mevzuatların oluşturulduğu, kooperatifçiliğin bir ders olarak müfredatlara dahil edildiği bu dönemde Türk kooperatifçiliğinin temeli atılmıştır. 1960 yılında Devlet Planlama Teşkilatı’nın kurulmasının ardından oluşturulan Beş Yıllık Kalkınma Planları’nda kooperatifçilik için uygun şartların yaratılarak desteklenmesine yönelik politikalara da yer verilmiştir.

1970’li yıllardan itibaren küreselleşme eğilimi hız kazanmış aynı zamanda yerelleşme eğilimi de ön plana çıkmaya başlamıştır. 1980’li yıllardan itibaren kamu yönetimi paradigmasında yönetim çerçevesinde yaşanan dönüşüm, yerel aktörlerin işbirliği içinde yerel kaynakları etkin şekilde değerlendirip sürdürülebilir ve kapsayıcı büyüme elde ederek, bölge halkının ekonomik refahını ve yaşam kalitesini artırmak olarak ifade edilen bölgesel kalkınma yaklaşımıyla bütünleşmiştir. Küreselleşme ile birlikte ekonomik kalkınma politikalarında bölgeselcilik yaklaşımı başta Avrupa’da olmak üzere hakimiyet kazanmıştır. Bu gelişmeler, Türkiye’ye Avrupa Birliği’ne uyum süreci doğrultusunda gerçekleştirilen yasal değişiklikler ile büyükşehir belediyelerinin görev ve sorumluluk sınırlarının genişletilmesi ve kalkınma ajanslarının kurulması şeklinde yansımıştır.

Avrupa Birliği ile uyumlu şekilde istatistiki sınıflandırma birimleri oluşturularak 26 kalkınma ajansının kurulması, daha sonra büyükşehir belediyelerinin görev ve sorumluluk sınırlarının il mülki sınırlarına dek genişletilmesi yanında yeni görev, yetki ve sorumluluklar da yüklenilmesi ile birlikte Türkiye’de Avrupa’ya benzer şekilde bölge ölçekli kentlere benzer yapılar oluşturulmuştur. Büyükşehirlerde kırsaldan sorumlu olan il özel idarelerinin kaldırılarak görev ve yetkilerinin büyükşehir belediyelerine devredilmesi ile birlikte büyükşehir belediyeleri hem kentsel hem kırsal alanlarda geniş kapsamda yetkili ve sorumlu hale gelmiştir. Söz konusu değişimlerin sonucunda büyükşehir belediyeleri, bölgesel kalkınmanın gerçekleştirilmesine yönelik faaliyetleri için de önemli bir fırsat elde etmiştir.

İzmir Büyükşehir Belediyesi, bu gelişmeler doğrultusunda oluşan fırsatı başarılı şekilde değerlendirerek kaynağını kırsaldan alacak şekilde bir yerelden kalkınma modeli oluşturmuştur. Türkiye’de ilk defa tarıma ilişkin daire başkanlığı oluşturan İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin benimsediği sürdürülebilir ve çevre dostu yerelden kalkınma yaklaşımının temelinde de tarım yer almaktadır. Bu doğrultuda İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin kooperatiflerle yaptığı ilk işbirliği Tire Süt Kooperatifi ile gerçekleştirilmiştir. Tire Süt Kooperatifi ile birlikte yürütölen Okul Sütü Projesi başarılı sonuç vererek hükümet tarafından ölkede uygulanmaya başlanmıştır. Bunun üzerine Süt Kuzusu Projesi kapsamında İzmir Büyükşehir Belediyesi ve Tire Süt Kooperatifi arası işbirliği devam etmiştir. Bu işbirliği ile oluşturulan İzmir Modeli, Türkiye gibi tarımsal potansiyeli oldukça yüksek bir ölkede kaynağını kırsaldan alan, üretici kooperatifleri ile işbirliği içinde yerelden kalkınmanın gerçekleştirilmesi açısından en önemli ve en başarılı örneği temsil etmektedir. Bu başarı, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü tarafından da tescillenerek Tire Süt Kooperatifi 2012 yılında örnek kırsal kalkınma modeli seçilmiş, 2015 yılında kırsalda refahı artırma ve üreticiyi koruma ödölü verilmiştir. İzmir Büyükşehir Belediyesi ve Tire Süt Kooperatifi işbirliği ile yaratılan bu model, Türkiye’de yerel yönetimlerin kooperatifçiliği destekleyen politikalar izlemesi halinde yerel ekonomik refah seviyesinin yükseltilerek kaynağını yerelden alan başarılı bölgesel kalkınma uygulamalarının ortaya konulabileceğinin önemli bir kanıtı olmuştur.

KAYNAKÇA

- Adelman, Irma, Erinç Yeldan: “Is This the End of Economic Development?”, **Structural Change and Economic Dynamics**, C.11 S.1-2, 2000, s.95-109.
- Akbulut, Bengi, Fikret Adaman: “Kalkınma Sorunsalı, Kırsal Kalkınma ve Eleştirel Bir Çerçeve Önerisi”, **Sürdürülebilir Yaşam Penceresinden Yerel ve Kırsal Kalkınma**, İstanbul, Özyeğin Üniversitesi Yayınları, 2018, s.16-31.
- Aksu Çam, Çiğdem: “Yerinden Yönetim ve Kentsel Siyaset: Avrupa Yerel Yönetim Sistemlerine Karşılaştırmalı Bir Bakış”, **Yerel Demokrasi Sorunsalı: Büyükşehir Belediye Meclisleri Yapısı ve İşleyişi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. baskı, 2016, s.15-47.
- Altman, Morris: “History and Theories of Cooperatives”, **International Encyclopedia of Civil Society**, Ed. Helmut K. Anheier, Stefan Toepler ve Regina List, New York, Springer, 2010, s.563-570.
- Arıkboğa, Erbay: “Türkiye’de Dönüşen Büyükşehirler ve Yerel Siyaset”, **Yerel Demokrasi Sorunsalı: Büyükşehir Belediye Meclisleri Yapısı ve İşleyişi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. baskı, 2016, s.49-71.
- Arndt, H. W.: “Economic Development: A Semantic History”, **Economic Development and Cultural Change**, C.29 S.3, 1981, s.457-466.
- Ayman Güler, Birgül: **Yerel Yönetimler: Liberal Açıklamalara Eleştirel Yaklaşım**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 4. baskı, 2013.
- Bachtler, John, Douglas Yuill: “Policies and Strategies for Regional Development: A Shift in Paradigm?”, **Regional and Industrial Policy Research Paper Number 46**, 2001, s.6-41.
- Balkır, Canan: “İzmir Büyükşehir Belediyesinin Sivil Toplum Kuruluşları ve Demokratik Kitle Örgütleri ile İlişki Kurma Biçimi”, **İzmir Modeli Çalışmaları Beşinci Kitap: İzmir Modelinin Komünite, Kamu Alanı ve Yer Oluşturabilme Stratejileri**, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2018, s.93-140.

- Başkaya, Fikret: **Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü**, İstanbul, Öteki Yayınevi, 7. baskı, 2015.
- Battilani, Patrizia: “Features and Determinants of Co-operative Development in Western Countries”, **Co-operative Innovations in China and the West**, Ed. Caroline Gijssels, Li Zhao ve Sonja Novkovic, London, Palgrave Macmillan, 2014, s.11-28.
- Beaud, Michel: **Kapitalizmin Tarihi 1500-2010**, Çev. Fikret Başkaya, İstanbul, Yordam Kitap, 2. baskı, 2016.
- Beer, Andrew, Graham Haughton, Alaric Maude: “International Comparisons of Local and Regional Economic Development”, **Developing Locally**, Bristol, The Policy Press, 2003, s.1-14.
- Boulding, Kenneth: “The Economics of the Coming Spaceship Earth”, **Environmental Quality in a Growing Economy**, ed. H. Jarrett, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1966, s.3-14.
- Canbaş, Serpil: “Kooperatifçiliğin Türkiye’de Gelişimi ve Meseleleri”, **Kooperatifçilik**, S.74, 1986, s.27-38.
- Canzanelli, Giancarlo: “Overview and learned lessons on Local Economic Development, Human Development, and Decent Work”, **ILO/Universitas Working Paper**, 2001, s.1-51.
- Casellas, Antonia, Catherine C. Galley: “Regional Definitions in the European Union: A Question of Disparities?”, **Regional Studies**, C.33 S.6, 1999, s.551-558.
- Chandler, J. A.: **Local Government in Liberal Democracies: An Introductory Survey**, London, Routledge, 1993.
- Clark, Gregory: **A Farewell to Alms: A Brief Economic History of the World**, New Jersey, Princeton University Press, 2007.
- Çetin, Hakkı: “Kalkınma Sürecinde Kooperatifçiliğin Sosyal, Ekonomik ve Demokratik Etkileri Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, **Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi**, C.4 S.2, 2009, s.35-50.

- Çetin, Murat: “Endojen Bölgesel Kalkınmaya Farklı Bir Bakış”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, S.24, 2005, s.1-14.
- Çıkın, Ayhan: “Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları ve Kooperatifçilik”, **YAR Müdafaa-i Hukuk Dergisi**, S.62, 2003, s.25-32.
- Dang Giang, Low Sui Peng: **Infrastructure Investments in Developing Economies: The Case of Vietnam**, Singapore, Springer, 2015.
- Deane, Phyllis: “The Industrial Revolution and Economic Growth: The Evidence of Early British National Income Estimates”, **Economic Development and Cultural Change**, C.5 S.2, 1957, s.159-174.
- Dinler, Zeynel: “Cumhuriyetimizin Kuruluşundan Günümüze İzlenen Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Kalkınma Ajansları”, **Türkiye’de Bölgesel Kalkınmanın Yeni Örgütleri: Kalkınma Ajansları**, Ed. Birol Akgül ve Nisfet Uzay, Bursa, Ekin Yayınevi, 2010, s.51-64.
- Dinler, Zeynel: **Bölgesel İktisat**, Bursa, Ekin Basın Yayın Dağıtım, 10. baskı, 2014.
- DPT: **Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013: Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2008.
- DPT: **Yeni Bölgesel Gelişme Politika ve Uygulamaları**, Ankara, 2007.
- Draperi, Jean François: “From Cooperative Theory to Cooperative Practice”, 2006, http://recma.org/sites/default/files/FROM_COOPERATIVE_THEORY_TO_COOPERATIVE_PRACTICE.pdf, 24.08.2018.
- Elmas, Gülen: “Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye’de Bölgesel Politikalar”, **Ekonomik Yaklaşım**, C.15 S.50, 2004, s.115-136.
- Eraydın, Ayda: Bölgesel Kalkınma Kavram, Kuram ve Politikalarında Yaşanan Değişimler”, **Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu**, C.1, 2004, s.126-146.

- Eraydın, Ayda: “Bölgesel Kalkınmanın Yönetişim Çerçevesinde Kurumlaşması: Kalkınma Ajansları”, **Türkiye’de Bölgesel Kalkınmanın Yeni Örgütleri: Kalkınma Ajansları**, Ed. Birol Akgül ve Nispet Uzay, Bursa, Ekin Yayınevi, 2010, s.31-48.
- Eraydın, Ayda: “Küreselleşme-Yerelleşme ve İşlevleri Farklılaşan Kentler”, **Cevat Geray’a Armağan**, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Yayınları, 2001, s.363-392, <http://mulkiye.org.tr/wp-content/uploads/2015/09/27.pdf>, 25.06.2018.
- Eraydın, Ayda: “Politikalardan Süreç Tasarımına: Yeni Bölgesel Politikalar ve Yönetişim Modelleri”, **2. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu Bildiri Kitabı**, Ankara, Tepav Yayınları, 2008, s.5-24.
- Esen, Oğuz: “Yerel Kalkınmanın Odağında Mali Yönetim Stratejisi”, **İzmir Modeli Çalışmaları İkinci Kitap: İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin Yönetim Stratejileri**, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2018, s.120-205.
- Eskiyörük, Mahmut: 21. Yüzyılda Toprak, Tarım ve Gıda Semineri Sunumu, Ankara, 2015, <http://21inciyuzyilicinplanlama.org/wp-content/uploads/2016/08/Mahmut-Eskiyoruk-14.11.2015.pdf>, 14.06.2018.
- Fairbairn, Brett: “Self-Help and Philanthropy: The Emergence of Cooperatives in Britain, Germany, the United States, and Canada from Mid-Nineteenth to Mid-Twentieth Century”, **Philanthropy, Patronage and Civil Society**, Ed. Thomas Adam, Bloomington, Indiana University Press, 2004, s.55-78.
- Fairbairn, Brett: **The Meaning of Rochdale: The Rochdale Pioneers and the Co-operative Principles**, Saskatoon, Centre for the Study of Co-operatives University of Saskatchewan, 1994.
- Filiztekin, Alpay: **Türkiye’de Bölgesel Farklar ve Politikalar**, İstanbul, TÜSİAD, 2008.
- Flammang, Robert A.: “Economic Growth and Economic Development: Counterparts or Competitors?”, **Economic Development and Cultural Change**, C.28 S.1, 1979, s.47-61.

- Gannett Jr., Robert T.: “Tocqueville and Local Government: Distinguishing Democracy’s Second Track”, **The Review of Politics**, C.67 S.4, 2005, s.721-736.
- Geray, Cevat: **Kooperatifçilik**, Ankara, Nika Yayınevi, 2014.
- Gertler, Michael: **Rural Co-operatives and Sustainable Development**, Saskatoon, Centre for the Study of Co-operatives University of Saskatchewan, 2001.
- Goldsmith, Mike: “Local Government”, **Urban Studies**, C.29 S.3/4, 1992, s.393-410.
- Goodwin, Mark, Joe Painter: Local Governance, Crisis of Fordism and the Changing Geographies of Regulation”, **Transactions of the Institute of British Geographers**, C.21 S.4, 1996, s.636-648.
- Goulet, Denis: “On the Goals of Development”, **CrossCurrents**, C.18 S.4, 1968, s.387-405.
- Gönen, Mehmet: “Kooperatifçiliğimizin Dünü, Bugünü, Yarını”, **Kooperatifçilik**, S.57, 1982, s.40-57.
- Göymen, Korel: “Katılım ve Yönetime İlişkin İzmir Büyükşehir Belediyesi Uygulamaları”, **İzmir Modeli Çalışmaları Birinci Kitap: Ortak Kavramlar**, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2018, s.97-102.
- Göymen, Korel: “Türkiye’de Bölge Politikalarının Evrimi ve Bölgesel Kalkınma Ajansları”, **Türkiye’de Yerel Yönetişim ve Yerel Kalkınma**, İstanbul, Boyut Yayın Grubu, 2010, s.141-165.
- Göymen, Korel: “Türkiye’de Yerel Yönetimler ve Yönetişim: Gereksinmeler, Önermeler, Yönelimler”, **Türkiye’de Yerel Yönetişim ve Yerel Kalkınma**, İstanbul, Boyut Yayın Grubu, 2010, s.83-97.
- Göymen, Korel: “Yerel Kalkınma Önderi ve Paydaşı Olarak Belediyeler”, **Türkiye’de Yerel Yönetişim ve Yerel Kalkınma**, İstanbul, Boyut Yayın Grubu, 2010, s.129-140.

- Gümüőoğlu, Şevkinaz: “İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin İlçe Belediyeler ile İlişki Kurma Biçimi”, **İzmir Modeli Çalışmaları İkinci Kitap: İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin Yönetim Stratejileri**, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2018, s.63-96.
- Gürler Hazman, Gülsüm: **Türkiye’de Yerel Düzeyde Kalkınma Hedefi ve Belediyeler**, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2011.
- Halkier, Henrik, Mike Danson: “Regional Development Agencies in Western Europe”, http://vbn.aau.dk/files/41055220/No15EuropeanStudies_HenrikHalkiermfl_.pdf, 04.11.2018.
- Halkier, Henrik: “Regional Development Agencies and Multilevel Governance: European Perspectives”, **1. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu Bildiri Kitabı**, Ankara, Tepav Yayınları, 2006, s.3-15.
- Harris, Jonathan M.: “Basic Principles of Sustainable Development”, 2000, http://www.ase.tufts.edu/gdae/publications/working_papers/Sustainable%20Development.PDF, 18.04.2018.
- Harvey, David: **A Brief History of Neoliberalism**, New York, Oxford University Press, 2005.
- Hess, Peter N.: **Economic Growth and Sustainable Development**, London, Routledge, 2013.
- Hobsbawm, Eric: **Age of Extremes: The Short Twentieth Century 1914-1991**, London, Michael Joseph, 1994.
- Hughes, James T.: “The Role of Development Agencies in Regional Policy: An Academic and Practitioner Approach”, **Urban Studies**, C.35 S.4, 1998, s.615-626.
- ICA: “Co-operative Principles for the 21st Century”, **Review of International Co-operation**, C.83 S.3, 1995, s.3-68.
- İnan, İ. Hakkı: **Türkiye’de Tarımsal Kooperatifçilik ve AB Modeli**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 2. baskı, 2008.

- Jenkins, Rhys: “Sanayileşme ve Dünya Ekonomisi”, **Kalkınma İktisadi Yükselişi ve Gerilemesi**, Ed. Fikret Şenses, Çev. Sedef Öztürk, İstanbul, İletişim Yayınları, 6. baskı, 2015, s.211-253.
- Jessop, Bob: “Post-Fordism and the State”, **Post-Fordism: A Reader**, Ed. Ash Amin, Blackwell Publishers, 1994, s.251-279.
- Jessop, Bob: “The Regulation Approach, Governance, and Post-Fordism: Alternative Perspectives on Economic and Political Change?”, **Economy and Society**, C.24 S.3, 1995, s.307-333.
- Jevons, William Stanley: **The Coal Question**, London, Macmillan Publishers, 1866.
- John, Peter: **Local Governance in Western Europe**, London, Sage Publications, 2001.
- Jones, George, John Stewart: “Local Government: the past, the present and the future”, **Public Policy and Administration**, C.27 S.4, 2012, s.346-367.
- Karaçay Çakmak, Hatice: “Kalkınma İktisadi Literatüründe Gelişme Kavramının Evrimi”, **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.21 S.2, 2003, s.49-68.
- Kargı, Nihal: “Bölgesel Kalkınma Yaklaşımlarındaki Gelişmeler ve AB Perspektifi Altında Türkiye’nin Bölgesel Politika Analizi”, **Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi**, C.1 S.3, 2009, s.19-40.
- Kasper, Wolfgang E.: “Human Progress- And Collapse?”, **Energy&Environment**, C.16 S.3/4, 2005, s.441-456.
- Kaswan, Mark J.: “Developing democracy: cooperatives and democratic theory”, **International Journal of Urban Sustainable Development**, C.6 S.2, 2014, s.190-205.
- Kaynak, Muhteşem: **Kalkınma İktisadi**, Ankara, Gazi Kitabevi, 5. baskı, 2014.
- Köymen, Oya: **Sermaye Birikirken: Osmanlı, Türkiye, Dünya**, İstanbul, Yordam Kitap, 3. baskı, 2014.

- Kuş, Dilek: **Sütle Gelen Emegın Dayanışması: Tire Süt Kooperatifi Vaka Analizi**, Ankara, Kalkınma Atölyesi, 2015.
- Magnusson, Warren: “Protecting the Right of Local Self-Government”, **Canadian Journal of Political Science**, C.38 S.4, 2005, s.897-922.
- Malthus, Thomas: **An Essay on the Principle of Population**, London, J. Johnson, 1798,
<http://www.esp.org/books/malthus/population/malthus.pdf>, 18.04.2018.
- Mengi, Ayşegül: “Yerinden Yönetim: Avrupa Birliği’nde Bölgeler Ulus Devlete Karşı mı?”, **Mülkiye Dergisi**, C.28 S.245, 2004, s.47-56.
- Metaxas, Theodore, Dimitris Kallioras: “Medium Size Cities Economic Development and Regional Competitiveness: The Case of Larissa–Volos Dipole in Thessaly Region of Greece”, <https://mpira.ub.uni-muenchen.de/41122/>, 14.06.2018.
- Mill, John Stuart: **Considerations on Representative Government**, Ed. Howard Penniman, New York, Liberal Arts Press, 1958.
- Munasinghe, Mohan: **Sustainable Development in Practice: Sustainomics Methodology and Applications**, New York, Cambridge University Press, 2009.
- Müftüoğlu, Hilal, Volkan Aydos: **Türkiye’de Kooperatifçilik: Türk Konut Kooperatifçiliğine Alternatif Bir Model: Almanya**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 2001.
- Nadaroğlu, Halil: **Mahalli İdareler**, İstanbul, Beta Basım, 3. baskı, 1986.
- OECD: **Participatory Development and Good Governance**, Paris, 1995.
- OECD: Regional Development, <http://www.oecd.org/cfe/regional-policy/>, 25.04.2018.
- OKA: **Activity Report 2009-2014**, 2014.

- Ortaylı, İlber: “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Yerel Yönetimler”, **İslam Geleneğinden Günümüze Şehir Hayatı ve Yerel Yönetimler Cilt II**, Ed. Vecdi Akyüz, İstanbul, İlke Yayıncılık, 2. baskı, 2005, s.69-93.
- Ortaylı, İlber: **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Ankara, Cedit Neşriyat, 3.baskı, 2010, s.281-283.
- Ortmann, Gerald F., Robert P. King: “Agricultural Cooperatives I: History, Theory and Problems”, **Agrekon**, C.46 S.1, 2007, s.18-46.
- Öksüz, Enis: “Kooperatifçilik Kavramı ve İlkelerinin Işığında, Türkiye’de Köy Kalkınma Kooperatifleri”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S.31, 1982, s.329-358.
- Özdemir, Gülen, Burçin Başaran: “Türkiye’de Kooperatifçiliğin Fikir, Anayasa ve Kalkınma Planları Çerçevesinde İncelenmesi”, **Üçüncü Sektör Kooperatifçilik**, S.142, 2003, s.33-46.
- Özden, Fatih, Fazıl Akın Olgun: “Kırsal Kalkınmada Yerel Yönetimler ile Üretici Örgütlerinin İşbirliği Olanakları Üzerine Bir İnceleme: İzmir İli Örneği”, **Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi**, S.52, 2017, s.257-283.
- Özelçi Ecerel, Tanyel: “İzmir Yerel Yönetim Modeli: İzmir Büyükşehir Belediyesi İmar Uygulamaları”, **İzmir Modeli Çalışmaları Dördüncü Kitap: İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin Fiziki Planlama Yaklaşımları**, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2018, s.18-55.
- Özişik, Ufuk: “Kent-Bölge Kavramı Işığında Türkiye’de Büyükşehir Belediye Sisteminde Değişim ve Kalkınma Ajansları: Yerel Ölçekte Mekanın ve Yönetişimin Yeniden Tanımlanması”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, C.10 S.1, 2015, s.313-342.
- Palmowski, Jan: “Liberalism and Local Government in Late Nineteenth-Century Germany and England”, **The Historical Journal**, C.45 S.2, 2002, s.381-409.
- Pike, Andy, Andrés Rodríguez-Pose, John Tomaney: **Local and Regional Development**, London, Routledge, 2006.

- Piketty, Thomas: **Capital in the Twenty-First Century**, Çev. Arthur Goldhammer, London, Harvard University Press, 2014.
- Richardson, Harry W., Peter M. Townroe: “Regional Policies in Developing Countries”, **Handbook of Regional and Urban Economics**, Ed. P. Nijkamp, Amsterdam, North Holland, 1987, s.647-678.
- Sachs, Jeffrey D.: **The End of Poverty**, New York, Penguin Press, 2005.
- Seers, Dudley: “The Meaning of Development”, **Ekistics**, C.30 S.180, 1970, s.353-355.
- Selwyn, Ben: **The Global Development Crisis**, Cambridge, Polity Press, 2014.
- Sen, Amartya: “Development: Which Way Now?”, **The Economic Journal**, C.93 S.372, 1983, s.745-762.
- Seyitdanlioğlu, Mehmet: **Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu: Yerel Yönetim Metinleri**, Ed. Emre Yalçın, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Shaffer, Jack: **Historical Dictionary of the Cooperative Movement**, London, Scarecrow Press, 1999.
- Shaw, Peter W. Roberts, M. Greg Lloyd: “Regional Development Agencies in England: New Strategic Regional Planning Issues?”, **Regional Studies**, C.34 S.1, 2000, s.75-79.
- Stewart, J. D.: “The Functioning and Management of Local Authorities”, **Half A Century of Municipal Decline 1935-1985**, Ed. Martin Loughlin, M. David Gelfand ve Ken Young, Routledge, 2007, s.98-120.
- Stiglitz, Joseph: “More Instruments and Broader Goals: Moving toward the Post-Washington Consensus”, **Wider Perspectives on Global Development**, London, Palgrave Macmillan, 2005, s.16-48.

- Stimson, Robert J., Roger R. Stough, Brian H. Roberts: **Regional Economic Development: Analysis and Planning Strategy**, Berlin, Springer, 2. baskı, 2006.
- Stimson, Robert J., Roger R. Stough: “Changing Approaches to Regional Economic Development: Focusing on Endogenous Factors”, Buenos Aires, 2008, <http://www.bcra.gov.ar/Pdfs/BCRA/Paper%20STIMSON.pdf>, 14.06.2018.
- Stoker, Gerry: “Creating a Local Government for a Post-Fordist Society: The Thatcherite Project?”, **The Future of Local Government**, Ed. John Stewart ve Gerry Stoker, London, Palgrave Macmillan, 1989, s.141-170.
- Stoker, Gerry: “Trends in European Local Government”, **Local Government in Europe: Trends and Developments**, Ed. Richard Batley ve Gerry Stoker, Palgrave, 1991, s.1-20.
- Stöhr, Walter B.: “Changing External Conditions and A Paradigm Shift in Regional Development Strategies?” **Estudios de Economia**, C.4 S.4, 1984, s.461-485.
- Şengül, H. Tarık: “Yerel Yönetim Kuramları: Yönetimden Yönetişime”, **Kentsel Çelişki ve Siyaset**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2. baskı, 2009, s.69-96.
- T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı: **G-20 Ülkelerinde Kooperatifçilik**, Ankara, 2015.
- T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı: **Türkiye Kooperatifçilik Raporu 2016**, Ankara, 2017.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü: **Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi 2014-2023**, Ankara, 2014.

- T.C. Kalkınma Bakanlığı: **Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018: Yerel Yönetimler Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2014.
- Tekeli, İlhan: “Bir Bölge Plancısının Çözmeğe Çalıştığı Sorunun Büyüklüğü Karşısında Yaşadığı İç Huzursuzlukları”, **Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu**, C.2, 2004, s.244-262.
- Tekeli, İlhan: “Yerel Yönetimlerde Demokrasi ve Türkiye’de Belediyelerin Gelişimi”, **Belediyeçilik Yazıları (1976-1991)**, IULA-EMME, 1992, s.3-26.
- Tekeli, İlhan: **İzmir Belediyeçiliğinde 2004-2018 Dönemi’nin Öyküsü**, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Akdeniz Akademisi, 2018.
- Tekeli, İlhan: **İzmir İli/Kenti İçin Bir Tarımsal Gelişme ve Yerleşme Stratejisi**, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Akdeniz Akademisi, 2017.
- Tekeli, İlhan: **İzmir Modeli: İzmir İli İçin Demokratik Bir Belediyeçilik Modeli Önerisi**, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2018.
- Tekeli, İlhan: **Türkiye’de Bölgesel Eşitsizlik ve Bölge Planlama Yazıları**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008.
- Tire Süt Kooperatifi: **Tire Süt Kooperatifi Kurumsal Tanıtım Kitapçığı**, İzmir, 2018.
- Tire Süt Kooperatifi: <https://www.tiresutkoop.org/>, 24.09.2018.
- Todaro, Michael P., Stephen C. Smith: **Economic Development**, Pearson, 12. baskı, 2014.
- Toksöz, Fikret: **İyi Yönetişim El Kitabı**, İstanbul, Tesev Yayınları, 2008, s.22-24.
- Toprak, Zerrin: **Kent Yönetimi ve Politikası**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2016.
- Toprak, Zerrin: **Yerel Yönetimler**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 9. baskı, 2014.

- Tortop, Nuri: **Mahalli İdareler**, Ankara, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, 4. baskı, 1991.
- Tosun, Mehmet Serkan, Serdar Yılmaz: “Decentralization, Economic Development, and Growth in Turkish Provinces”, **Emerging Markets Finance & Trade**, C.46 S.4, 2010, s.71-91.
- Ulusal Süt Konseyi: **2016 Süt Raporu: Dünya ve Türkiye’de Süt Sektör İstatistikleri**, 2017, <https://ulusalsutkonseyi.org.tr/wp-content/uploads/2016-sut-raporu.pdf>, 20.06.2018.
- Ulusal Süt Konseyi: **Türkiye Süt Sektör İstatistikleri Özet Raporu**, 2018, <https://ulusalsutkonseyi.org.tr/turkiye-sut-sektor-istatistikleri-ozet-raporu-2450/>, 18.01.2019.
- UN: **Report of the World Comission on Environment and Development: Our Common Future**, 1987, <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>, 18.04.2018.
- UN: **World Economic and Social Survey 2017**, https://www.un.org/development/desa/dpad/wp-content/uploads/sites/45/publication/WESS_2017-FullReport.pdf, 15.04.2018.
- Uysal, Yaşar: “Yerel Odaklı Kalkınma: Yerel Kalkınmaya Verilen Önem”, **İzmir Modeli Çalışmaları Üçüncü Kitap: İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin Yerel Kalkınma, Çevre ve Altyapı Sağlamadaki Performansları**, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2018, s.24-164.
- Uzay, Nisfet: “Kalkınma Ajanslarına Genel Bir Bakış”, **Türkiye’de Bölgesel Kalkınmanın Yeni Örgütleri: Kalkınma Ajansları**, Ed. Birol Akgül ve Nisfet Uzay, Bursa, Ekin Yayınevi, 2010, s.3-20.
- Van Boelkel, Geert, Majon van Logtestijn: **Applying the Comprehensive LED Approach: The Case of Mozambique**, Geneva, Cooperative Branch International Labour Office, 2002.
- Van Driel, Hugo, Greta Devos: “Path Dependence in Ports: The Persistence of Cooperative Forms”, **The Business History Review**, C.81 S.4, 2007, s.681-708.

- Williams, Richard C.: **The Cooperative Movement: Globalization from Below**, Ashgate, 2007.
- World Bank: **Governance and Development**, Washington D.C., 1992.
- World Bank: **Sub-Saharan Africa: From Crisis to Sustainable Growth**, Washington, 1989.
- World Bank: **The Changing Wealth of Nations 2018: Building a Sustainable Future**, Washington, 2018, <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/29001>, 15.04.2018.
- World Bank: What is Local Economic Development(LED), <http://go.worldbank.org/EA784ZB3F0>, 25.04.2018.
- World Bank: **World Development Report 1991: The Challenge of Development**, New York, Oxford University Press, 1991.
- World Bank: **World Development Report 2000/2001: Attacking Poverty**, New York, 2001.
- WTO: **World Trade Report 2010**, https://www.wto.org/english/res_e/reser_e/wtr_e.htm, 18.04.2018.
- Yaldız, Ümit: “İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin Merkezi Hükümetle İlişki Kurma Biçimi”, **İzmir Modeli Çalışmaları İkinci Kitap: İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin Yönetim Stratejileri**, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2018, s.20-62.
- Yıldırım, Selahattin: **Yerel Yönetim ve Demokrasi: Kavramlar, Yaklaşımlar**, İstanbul, Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları, 2. baskı, 2015.
- Yıldırım, Uygur Dursun: “Tarımda Alternatif Kamusal Olanakları: İzmir Tire Süt Kooperatifi Örneği”, **Meltem İzmir Akdeniz Akademisi Dergisi**, S.2, 2017, s.50-67.
- Yıldırım Kocabaş, Özlem: **Türkiye’de Tarımsal Kooperatifçilik Düşüncesinin Gelişimi**, İstanbul, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2010.

Zengin, Eyüp, “Yerel Yönetimler ve Yerel Kalkınma”, **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.3 S.2, 2014, s.95-124.
Mustafa Başkurt,
Muharrem Es:

Zeuli, Kimberly **Cooperatives: Principles and Practices in the 21st Century**,
A., Robert Madison WI, University of Wisconsin, 2004.
Cropp:

